درنه ګورنۍ

محمد معصوم هوتک

۱۳۸۲

درنه کورنۍ

دعلامه حبواخوندزاده مشهور په « فاضل کندهاري »
کورنۍ

د
محمدمعصوم هوتك
ليکنه

کتابپېژندنه

دکتاب نوم : درنه کورنۍ
لیکوونکی : محمد معصوم هوتك
دلیکلو نېټه : ډسمبر ۲۰۰۰م
دلیکلو ځای : ټورنټو ـ کاناډا
کمپوز : سعید لودین
دچاپ کال : ۲۰۰۳ م
خپروونکې : دعلامه حبیبي دڅېړنو مرکز
تیراژ : ۱۰۰۰ ټوکه

اهداء

د

علامه عبدالحي حبيبي

درانه نامه

ته

یادښت

د اروابناد علامه عبدالحي حبیبي درنه کورنۍ په درنو تاریخي او علمي بنسټونو ولاړه ده او له سوونو کلونو راهیسې دې درنې کورنۍ افغاني ټولنې حتی ټولې نړۍ ته علمي بخښنې کړې او ددې کورنۍ علامه عالمانو درانه او له نوښته ډک علمي آثار افغاني او بشري ټولنې ته وړاندې کړي دي او هم یې دهېواد په روښانه،مبارزو او مجاهدو حلقو کې سربښندنې کړې، قربانۍ یې ورکړې او دمشروطیت، خپلواکۍ او اولسواکۍ په لاره کې یې مخکښ او بدلوونکی نقش لوبولی دی.

ددې درنې کورنۍ علمی اومبارزوي نقش دعلامه حبیب الله یا حبو اخونزاده له وخته ډېر برجسته او پیاوړی شو او دمبارزې او علم میراث یې نسل پر نسل راپاتې شو څو چې اروابناد علامه عبدالحی حبیبي په نړیواله سطحه علمی تبارز وکړ او داستبداد په وړاندې یې دعملي مبارزې علم پورته کړ.

ستاسو په لاس کې کتاب چې دهېواد پر کاره او دقيق محقق ښاغلي معصوم هوتك کښلي ددې درنې کورنۍ په باب درانه او مستند بحثونه لري او لوستونکي پريوه تاريخي مسيرددې کورنۍ له فرد فرد سره اشنا کوي او دهغوی په خدمتونو رڼا اچوي.

د علامه حبيبي دڅېړنومرکز له ښاغلي معصوم هوتك نه مننه کوي چې داښکلی اثر يې کښلی اودې مرکز ته يې په مينه سپارلی دی خو له دې نه چې د کتاب چاپ دوه کاله وځنډېد بخښنه غواړي. ځکه دعلامه حبيبی مرکز له پېښور نه کابل ته راولېږدول شو او دلته په دوو تېرو کلونو کې د چاپ امکانات لکه څنگه چې لازم دي مهيا نه وو خو علمي کتابونه زړښت نه لري او خپل درنښت يې پر ځای دی.

په همدې ډاډ موږ دا گټور کتاب ددرنو لوستونکو مخې ته ږدو او هيله من يو چې ددې درنې کورنۍ له ژوندليك نه خوند واخلي او هېواد ته د دوی له درنو خدمتونو سره اشنا شي.

په درنښت

د علامه حبيبي د څېړنومرکز

۱۳۸۲/۸/۱۵

بسم الله الرحمن الرحیم

لومړی خبري

په پښتني عنعنه کي له لرغونوزمانوراهیسي یورروایت سته چي وایي یووخت دمېړاني بادراوالووت، دغرغښت پرژبه، د ببهتنې پرموټ اودسړه بن پرلمن ونښت دهمدې باد اغېزه وه چي غرغښتي (غورغښتي) قبېلې دژبې، بیان، پوهې، تلقین اوروحانیت څښتناني سوې، ببهتنیوته توره ومېړانه ورسېده اوسړبنوته اداره اوواکمني ورپه برخه سوه . (١)

کاکړپه نسبي وېش کي په غرغښتوپښتنوکډیړي څکه نوددوی په باب اولسي روایت داسي دئ چي د « برخو» په وېش کي، کاکړوته دعلم وپوهې برخه ورسېده.وایي چي اولسي روایتونه دژوندله عیني واقعیتوڅخه راپیداسوي اوورپسې عام سوي بیانونه دي. «کاکړوته دعلم وپوهې رسېدل» پراولسي روایت سربېره یوداسي حقیقت دئ چي مصداق یې مادسرپه سترګولیدلی دئ. ماته دکندهارپه کاکړوکي ډېرلږداسي کسان په مخه راغلي دي چي لیك ولوست دي یې زده نه وي اوداخبره باید سره ومنوچي زموږ په ورروسته پاته ټولنه کي په لیك لوست پوهېدل د پوهې نخښه ده. د

---

(١) دپښتنودغه لرغوني روایت هغه دودته ورته دئ چي په اوستاکي دزردشت دزامنوپه باب راغلی دئ او هیرودت یې د« سکا » ټبایلو ددروګونو طبقو دبیان په ترڅ کي راوړي. وګورئ د«مشابهت های فکری مردم قدیم وآثار آن درطبقات اجتماعی اریایی» مقاله چي دعلامه عبدالحی حبیبي په قلم لیکل سوې اوپه (آفریده های مهجورعلامه حبیبي) کي دایران یغما مجلې د٣ کنې ١٣٤٥ش څخه رانقل سوې ده.

پښتنو، په تېره بیادلوی کندهارزیاتره پښتانه عالمان، دیني ومذهبي لارښونکي ، روحانیون، دسلوك وعرفان دلاري لارویان ، شاعران اولیکوال دکاکړوقوم ته منسوب دي.اروانباد کاندید اکاډمیسن محمدابراهیم عطايي چي د پښتنوپه اتنیکي څېړنوکي دپراخي مطالعې څښتن و ، د کاکړوپه باب لیکي « ددغي قبیلې خلك په شپنیتوب اوکرنه ژوندکوي خوپه عمده توګه په کلیوکي ملایان له دوی څخه ټاکل کېږي اوځرنګه چي دپښتنوپه قبیلوي عرف کي دوی ستانه بلل کېږي نودملايي وظیفه چي مقدسه شمېرل کیږي دوی ته سپارل کېږي داسی معلومیږی چی په دغسی پراخه ساحه د دوی د تیتیدلو یوعامل به هم دغه و چی دوی مذهبي وظایف پرغاړه اخیستل اوهری سیمی ته چی ورتله هلته به دبیګانه په سترګه نه ورته کتل کیدل . سره له دې چی ددې قبیلې په فولکلور کی دجنګ جګړو قهرمانان هم په لمانځنه له هیری څخه راژغورل کیږي خودعلمی او مذهبي کارونوله پلوه یې شهرت عام دی اوپه اتلسمه پېړی کي دافغانی دربارونو ملایان ددغی قبیلې څخه ټاکل کېدل اوپه نولسمه پېړی کی ددغی قبیلې یو زیات شمېر کسانو دسیاست په میدان کي هم درنې لوبي کړي دي . » (١)

(درنه کورنی) چي زماهمدالیکنه دهغې په باب ده ، د کندهار په کاکړوکي یوه مشهوره علمي کورنی ده چي دڅه کم دریو سوو کالوپه اوږدوکي دعلم وفضل څراغ پکښي لګېدلی پاتـه

---

(١) دزرغوني یاد ـ دمقالو مجموعه ـ ٦٢ مخ ـ کابل ـ ١٣٦٢ ش

سوی دئ. داکورنۍ دمسه خپلوکاکړوکورنۍ ده چي د افغانستان په سیاسي وثقافتي تاریخ کي یې خوراسترږول لوبولی دئ. ددې کورنۍ غړو مجاهدې ومبارزې کړي دي، ددین ووطن په لارکي یې سرونه ښندلي دي، حماسې یې زېږولي دي، آثاریې کښلي دي، څېړني یې کړي دي، شاګردان یې روزلي دي اوښه نوم یې پرې اینبی دئ. دګران هیواد په علمي وسیاسي وادبي غورځنګونوکي ددغې کورنۍ ونډه دومره ستره ده چي پرخدمتونوباندي یې د اروانباد سرمحقق محمدصدیق روهي(۱۳۱۲ ـ ۱۳۷۵ ش) خبره «کتابونه کښل کېدای شي»(۱) ددې کورنۍ مشرنیکه ملا بابړ(۲) نومېدئ، خوپه علمي وثقافتي حلقوکي دنوموړي دلمسي علامه حبیب الله کندهاري(حبواخونزاده) په نامه مشهوره ده.د (حبواخونزاده) دکورنۍ یودوه کوره په کندهارکي پاته سوي او نور ژوندي غړي یې د نړۍ په پنځولویووچوکي د نوروافغانانوپه څېرخواره واره دي .

ددې کورنۍ دځینوغړوپه باب زموږدهیواد په کتبي اثاروکي ښه پوره مطالب لیکل سوي دي خودهغې په باب دیوې بشپړې رسالې یاکتاب خلا(تشه) مااحساس کړه اوهمدغه احساس وچې زمادغه لیکنه یې وزېږوله . ددغې لیکني مطالب زما د خپلو یاداښتو او ځینولیکل سوو مدارکو او منابعو له مخي برابرسوي

---

(۱) وګورئ روهي ـ محمدصدیق ـ دپښتوادبیاتوتاریخ ـ معاصره دوره ۷۸ مخ

(۲) پښتانه پرنارینه وښځینه اولادوباندي دځینوقبیلونومونه ږدي. سدوزی و محمدزی که دیوې قبیلې نوم دئ ، خوپه کندهارکي ددېروکسانولمړی نوم هم وي.

دي . ما هڅه کړې ده چې مستندي خبري سره راغونډې کړم . مخکې له دې چې په اصل مطلب پيل وکړم لازمه ګڼم له خپلې ګرانې مورڅخه دزړه له کومي مننه وکړم چې د درنې کورنۍ دنارينه و ښځينه غړوپه باب يې زما معلومات رااصلاح اوپه دې لړ کې يې ځينې نوې ټکي راته بيان کړل . استاد حبيب الله رفيع د زياتي کورودانۍ ورځکه دئ چې يو يې پردې کتاب دڅه ليکلو تکليف پرځان منلی او بل يې دچاپ په چارو کې زيار ګاللی دئ . له ښاغلو ډاکټر حبيب الله حبيبي ، انجنير ميرويس حبيبي او ډاکټرخوشحال حبيبي څخه هم ممنون يم چې خپل ژوندليکونه اودخپلې کورنۍ يوشمېر عکسونه (فوټوګان) يې راولېږل . ګران دوست اودپښتو ژبې خواخوږی ليکوال لطيف جان بابې دځينوليکلو موادو د فوټوکاپيوپه رالېږلو سره غټولی يم . کوردې ودان وي . دګران جهاني صاحب له کتابتون څخه خوتل داسې استفاده کوم لکه زماخپل چې وي خوبيايې هم کورودان چې دتل په شان يې ديولړ موادوپه برابرولوکې مرسته کړې ده . زماګران خوريي جاويد جان له کندهاره دځينوعکسو په تهيه کولو او زمابل خوريي ګران سعيد لودين دکتاب په کمپوز او ټايپ کې کومک کړی دئ . دواړوته ښه ژوند غواړم .ګران سعيد لودين دپښتو ژبې ډېر ښه شاعردئ او زماډېر اميدونه ورته سته .

ليکنه مې ددغې کورنۍ له مشر نيکه رانښلولې ده او دنورو نومورو فاضلانو بيانونه مې يوپه بل پسې راوړي دي .

***

*

ملابابړ

څه دپاسه دوه نیم سوه کاله وړاندې دکندهارښارته له ړوب - کاکړستان څخه یوعالم اومدرس ملا راوکوچېدچې ملابابړنومېدی اوپه ختّه مسه خېل کاکړو. داوخت پرکندهارباندې دهوتکودواکمنۍ وروستي کلونه وو. ددغې ملي واکمنۍ په جریان کې نه یوازې داچې زموږدهیوادله یوې برخې څخه پردیودسلطې په لیرې کولوسره دیوموټي افغانستان دجوړېدوپرلورلومړني ګامونه واخیستل سول(۱) بلکې ددې واکمنۍ مرکز (زوړکندهار)په یوه ادبي، علمي اوثقافتي مرکزباندې واوښت اودې مرکزته له لیرې ونږدې څخه پوهان، عالمان اوشاعران رامات سول. دملابابړاخوند په لېږدېدنه کې هم ددغه ثقافتي غورځنګ اغېزه دخیله وه. نوموړي د کندهارپه ښارکې دتدریس حلقه جوړه کړه اوپه خلکوکې ددرناوی وړځښتن سو. له بده مرغه دده دژوندپه باب تفصیلي خبرې نه دده دکورنۍ له خواوړاندې سوي اونه بل چالیکلې دي. ددرة الزمان مولف عزیزالدین وکیلي ددغه کتاب په ۳۶۳ مخ کې دسدوزي تیمورشاه دوخت د یوې قبالې عکس خپورکړی چې داحمدشاهي کندهاردشرعي محکمې دقاضي عبدالرحیم مهرورباندې لګېدلی دئ. قبـــالـــه دمـــرتـــضـــی خـــان

---

(۱) دیومړتی معاصرافغانستان دجوړېدوپاړدلوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ ـ ۱۱۸۶ ق) په برخه دئ. نوموړي هغه غورځنګ دبري لوړپوړته ورساوه چې زړی یې دملي مشراوقایدمیرویس نیکه په لاس اېښوول سوی و. دتفصیل له پاره وګورئ : پښتانه دتاریخ په رڼاکښې ۸۲۶ مخ ، افغانستان درمسیرتاریخ ـ ۳۲۰ مخ ـ چاپ ۱۳۶۶ ش

پوپلزي په نامه سجل سوې اونېټه يې د۱۱۹۳ ه‌ق کال درجب میاشت ده . پردغه قباله باندي دملابابړاخوند شاهدي ستره اودشهادت عبارت یې داسي دئ « الشاهدبمافیه عالیحضرت فضایل وکمالات پناه ملابابرمدرس» . له دغه عبارت اوالقابوڅخه دهغه وخت په رسمي اوعلمي ټولنوکي دملابابړاخونددرناوی درجه اټکل کېدلای سي اوتر۱۱۹۳ ه‌ق کال پوري دنوموړي ملابابړدژوندزمانه یقیني کوي. داکال دتیمورشاه دپاچهی شپږم کال دئ. دملابابړدتالیفاتوپه باب چاڅه نه دي کښلي اونه یې دآثاروڅرك چانښوولی دئ خو زما (هوتك) دکندهاردکتابوپه خطي زېرمه کي دمحمد محمود بن محمد د (لباب الاخبار) یوه نسخه خوندي وه چي دمیرافضل خوګاڼي(۱) په قلم لیکل سوې وه. له دغه کتاب سره دامالي قصیده (عربي) ، طریقه اسقاط (پښتو)، شمایل حضرت رسول (ص) اوابوالمنتهی (عربي) هم ګنډلي وو. طریقه اسقاط که څه هم په پښتولیکل سوې وه خوځای ځای یې عربي عبارتونه اونقل قولونه هم درلودل اوڅرنګه چي دغه رساله دسراوپای له خوانیمګړې وه، ځکه یې دمولف نوم معلوم نه و. دنوموړي رسالې مولف دملابابړکاکړ په قولونواستنادکړی اود (مولانافاضل) په لقب یې یادکړی اوکښلي یې و ”... لماکان الاسقاط من امورالاهم والعظمه فقال مولانافاضل الاخند ملابابر اخندکاکري وطریق الاسقاط المیت علي التفصیل هذاویحسب عمرالمیت یسقط عنه اثنی عشره بسنه من المذکروتسع سنه عن

---

(۱) په پښتني قبیلوکي بایدخوګاڼی اوخوګیاڼی (خوږیاڼي) سره ګډ نه سي

الانثی ...."

له دې عبارت څخه څرګندیږي چي ملابابراخوند دتالیفاتو څښتن واوتالیفات یې پخپل وخت کي ثقه اومعتبرکتابونه وو چي نورومولفینو یې قولونه داستناد په توګه نقلول. دغه ټکي ما (هوتك) په ۱۳۶۵ ش کال په کابل کي دزیري جریدې په ۱۵ ـ ۱۶ ګڼه کي د « پښتومنهاج العابدین قلمي نسخه » ترسرلیك لاندي په یوه لیکنه کي خپاره کړل . له بده مرغه له لیکني څخه زمانوم سهواً! غورځول سوی و.

وایي کله چي زموږپرهیواد باندي دافشارنادرخونړی تاړاك راغی اودځینوناسیالوپه ټونګ یې دپښتنوملي وسیاسي مرکز (دکندهارزوړښار) له خاورو سره سم کړ اودپښتنودسپکاوي په نیامت یې« پرلویانو، مشرانواوپوهانو باندي ډول ډول کړاوونه راوستل، ملابابړ هم په کندهارکي دنوي ښار (نادراباد) دجوړولوپه بېګارامرسوی و .» (۱) افشارنادرغوښتل په دې کارسره پښتنوعالمانوته روحیاتي ګوزارورکړي. له ښه مرغه ددغه مدرس عالم حیثیت په احمدشاهي عصرکي بیرته اعاده سو، په ښارکي داستوګني له پاره ځای ورکړه سو اودتدریس چارویې دوام وموند، په دغه وخت کي یې زوی (ملا فیض الله) هم دخلکواودولت په نزدلوړمقام درلودچي تفصیل به یې وروسته ولولئ .

دملابابړ اخوندنه دمړیني نېټه څرګنده ده اونه یې ماته د اولادو بشپړ شمېرمعلوم دئ خو زوی یې ملا فیض الله دخپل وخت په

---

(۱) خلمی ـ محمدولی ـ دکندهارمشاهیر ـ ۱۶۴ مخ ـ دوهم چاپ ـ ۱۳۶۸ ش کال

علمي اورسمي کړيوکي ددرانه نامه څښتن و .

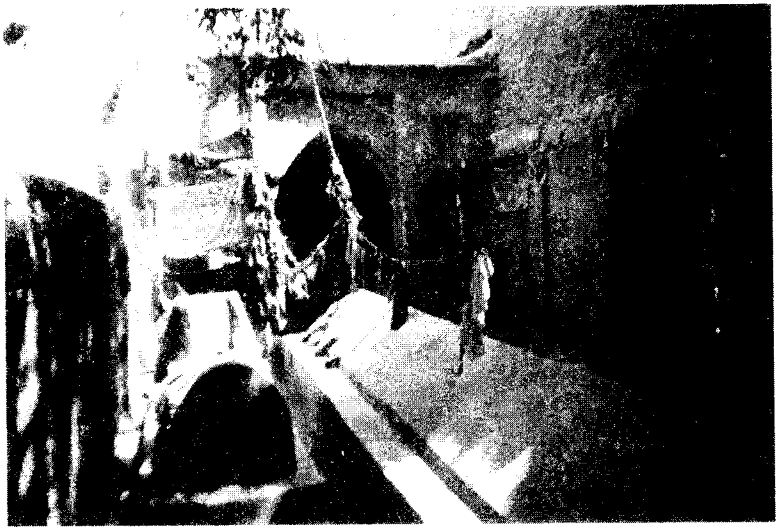

ملا فیض الله

ملا فیض الله د ملابابړ زوی اودخپل وخت عالم، مدرس اوپه عربي، پاړسي او پښتو ژبو د تصنیفاتوڅښتن ، شاعراوپیاوړی لیکوال اوپه احمدشاهي عصرکي دوخت واکمنانوته ددرناوي وړشخصیت و. اروانښاد عزیزالدین وکیلي پوپلزی لیکي چي لوی احمدشاه بابادخپل زوی تیمور (وروسته تیمورشاه) دښووني روزني کاردڅوتنوعالمانو، خطیبانو، ادیبانو اومنشیانوپرغاړه اچولی و چي په دغه ډله کي ملافیض الله هم و. (۱) نوموړي داشرف الوزرا وزیرشاه ولیخان بامیزي دکورنۍ استادهم واووزیروروته په درنه سترگه کتل. دهمدغه ارادت اغېزه به وه چي دملافیض الله کورنۍ ته دکندهارښاردبامیزوپه کوڅه کي زړي جامع (۲) ته نږدې داستوگنۍ له پاره ځای ورکړه سوی و اوکورونه یې دنوموړي وزیردکورجنوبي خواته پراته و (۳) .

په همدغه وخت کي دکندهارپه احمدشاهي ښارکي دمیافقیرالله

---

(۱) وکیلي غزیزالدین ـ تیمورشاه دراني ـ ۴۰ مخ ـ کابل ۱۳۴۶ش

(۲) زړه جامع د عزیزالدین وکیلي په قول د احمدشاهي کندهار لومړنی مسجد دئ چي په ۱۱۷۲ق کال ودان سوی دئ . (تاریخ خرقۀ شریفۀ قندهار ـ ۳۴ مخ ـ ۱۳۶۷ ـ کابل ـ دوهم چاپ) . داچي نوموړی لیکي کندهاریان دغه مسجد ته « زاړه مسجد » یا « موی مبارك » وایي ، دتامل وړ ده . کندهاریان دغه مسجد ته « زړه جامع » او دپوښلي چارسو جامع ته « موی مبارك » وایي .

(۳) دغه کورونه دکندهارښاردکابل دروازې دشمالي کلاقصیل اوبامیزوکوڅې تقاطع ته څرمه داحمدشاهي کلالویدیځ لورته پراته دي چي ددې کرښودلیکلوتروخته لاپرخپل حال ولاړدي . دکلادهمدې برخي په بېخ کي یواوړدقبرستان چي زیارت هم پرجوړدئ. محلي خلك دغه زیارت شهیدبابابولي.

جلال آبادي ثم الشکارپوري (۱۱۹۵ ق مړ) دیوه خلیفه ، ملافرح الدین اخوند (۱۱۵۹ ... ۱۲۴۱ ق) دعرفان وسلوك مرکزفعال و .دهمدې مرکزله لاري دکندهاري علماوو اونوموړي میاصاحب (رح) ترمنځ علمي وعرفاني رابطه ټینګېدله اودخدای نازولو دمیاصاحب له عرفاني مکتب سره دپېژندګلوی اوپیروی له لاري ترې فیضونه اوچتول (۱) . ملافیض الله کاکړ هم ددغه تصوفي مرکزله پېشوا، میافقیرالله صاحب سره علمي وعرفاني اړیکي درلودل اویوبل ته یې لیکونه لېږل .

دملا فیض الله کاکړ په آثاروکي یوه عربي رساله سته چې دخپل زوی حبیب الله له پاره یې په منطقوکي کښلې ده .دبلې رسالې نوم یې تحقیق التوبه دئ اودغه رازیې پرتجوید هم یوکتاب تالیف کړی دئ . ددغواثاروخطي نسخې دکابل په ملي ارشیف کي خوندي وې . دحاجي عبدالمجیدهوتك په قلمي کتابوکي دملافیض الله یواثرخوندي و اوس یې زماځخه نوم هېردئ خوپه هغه شعرکي مي یادونه کړې چي دهمدې قلمي کتابودضایع کېدلوپروخت مي ویلی و (۲) .

ملا فیض الله شعر هم وایه . په پښتانه شعراء لومړي ټوك کي یې دغه پښتوشعرخوندي دئ :

---

(۱) ملافرح الدین اخوندپه کندهارکي دنقشبندیه طریقې لوی مرشدو. په پښتوژبه یې یو اثر د تعدادالکبایرپه نامه کښلی دئ چي چاپ سوی هم دئ.

(۲) دشعرنوم(زړې پاڼې) دئ اودسرخوبیته به یې دلته راوړم.

زموږپه کورکي زماله تره سره یوخوږې نسخې وې
نسخې نه وې ، مرغلري وې، عقیق وه درداني وې

(دشعر پاته برخه دراتلونکي مخ په حاشیه کي ولولئ)

که دعشق له کړه خلاص شوم — زه به نذر کاندم غړی

دعشق اور هسي ستي کړم — لکه پنډه او سپین خړی

د پت مزي سره غړم — بیرته اوم دعشق په تاوشي

که هرخوپریږ وي غښتلی — بیرته شي هغه اومړی

ورك یم ستاپه مینه گوره — لاس را اوږدکړه چي ولاړ شم

ماپه دواړه کونه ستادئ — په رشتیانیولی پړی

په اوربل چي دي سورتیك شو — زماپه زړه د اورسکروټه

په ټېردي لونگین دئ — زمادمرگ پیغام راوړی

فیض الله پر تا مین یم — تا ایستلی له وطن یم

په کوگل کښې مي سور اوردئ — تاله میني رابل کړی *

(دتېر مخ دحاشیې پاته برخه)

د حبو دعلم نخبني دقاضي غلام دفترو
داحمدپاچا دېوان ودقاضي يې رسالي وي
تصنيفرنه د خروټي عبدالحق وفرح الدين رو
بل دميانفقيرالله صاحب دليك خونبناني وي
دکاکړملافيض الله اخوند اثرپکښې خوندي ر
دشاعرملاشمس الدين دېوان شعرونه اوقطعې وي
دزړي جامع دپاڼوفيض هم ور رسېدلی
غريبك په درافشانوكرتوكښلې پرحاشيې وي
دپښتوودفارسي وعربي درنايا‌ب ور
ناياب خه چي ورته تږي د نړی کتب خانې وي (الخ)

داکتابونه له سلهاوو ټوکو نورو چاپي نوادرو سره تر۱۳۶۴ش کال پورې په کندهارکي زماله اکا حاجي عبدالمجید هوتك سره وو په همدې کال دکندهارامنیتي حالات گډوډ سول او کتابونه یې کابل ته رانقل کړل . په کابل کي دکتابوديوسوداکرملاسعدالله له خواوپېرودل سول اولمغوتي پاکستان ته یووړل سول اوهورې تري تم سول (جوزا۱۳۶۴ش) .

* دپښتانه شعرا لومړی ټوك د پښتو ادبي مرکز پاکستان له خوا هم په يوخه بدلون سره چاپ سوی دئ دا شعر ما له هماغه چاپ (سرای نورنگ بنون ـ ۱۹۸۴) څخه رانقل کړ .

علامه حبیب الله کندهاری (حبو اخندزاده)

د ملافیض الله زوی علامه حبیب الله په معقولو او منقولو علوموکي د دتبحردرجې ته رسېدلی و. دعلم وفضیلت انګازې تر هیواد دباندې ملکونو (ایران، هند اوحجاز) ته رسېدلې وې اوپه بهرکې یې دپوهانو له خواد (محقق کندهاري)، (فاضل کندهاري) لقبونه ګټلي وو. دخپل هیواد په علمي حلقوکي په (حبواخندزاده) باندې مشهوررو. سردارغلام محمدخان طرزي دعلامه حبیب الله علمي مقام داسي ستایلی دئ :

آنکه چون وی عالمی کم دیدچشم روزگار
گـــــرچه گردیده بسی اندر بیابان طلب
مظهرتـــــــقوی ودانش منبع علم وعمل
معدن فضل وهنرکان علوم مکتسب(۱)

نوموړی د۱۲۱۳ هـ ق کال دکندهاربنادبامیزوپه کوڅه کي پیداسو. لومړنی زده کړي یې دخپل فاضل پلارترلاربنوني لاندي دکورنی له غړوڅخه وکړې . په ځواني کي یې دخپل عصرمروج علوم (صرف، نحو، بلاغت، تفسیر، حدیث، فقه، اخلاقیات) ولوستل پردې سربېره یې په ریاضي اونجوم کي هم ژوري مطالعې وکړې . دعلامه حبیب الله کندهاري په استادانوکي ددوتنونومونه یادسوي دي ، یوداحمــــدشاهي کندهارقاضي القضات ملا احمد

---

(۱) بشیر شعر دهمدې لیکني په ۳۱ مخ کي ولولئ .

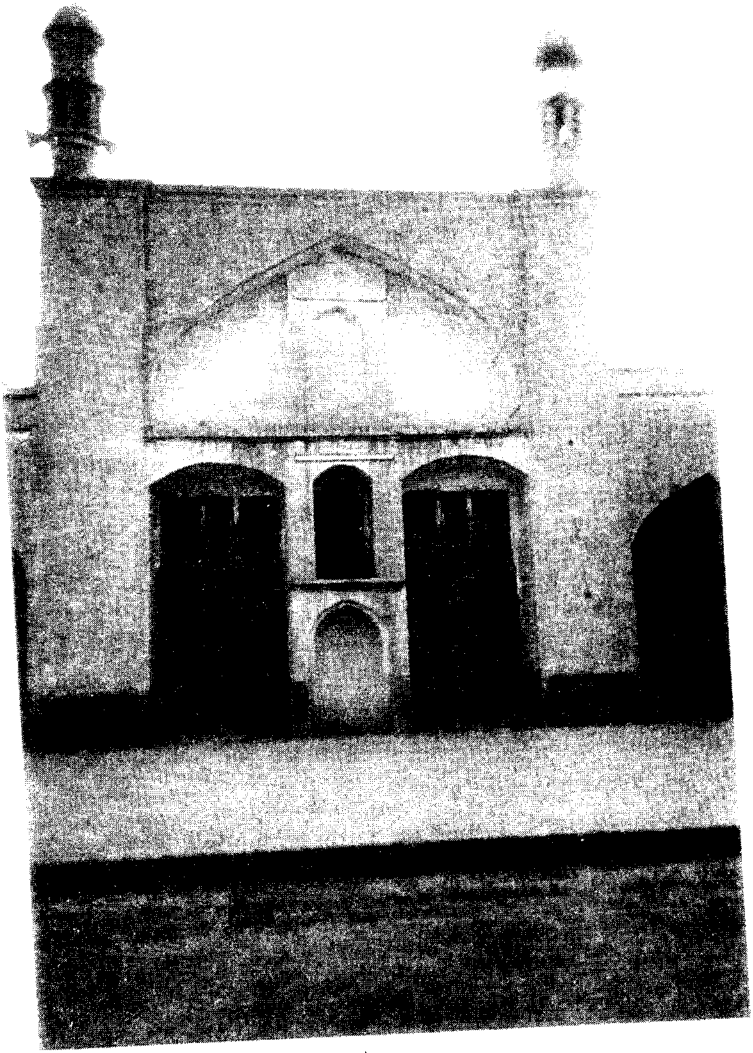

زړه جامع

مرکزي دالان او دباندني محراب یې

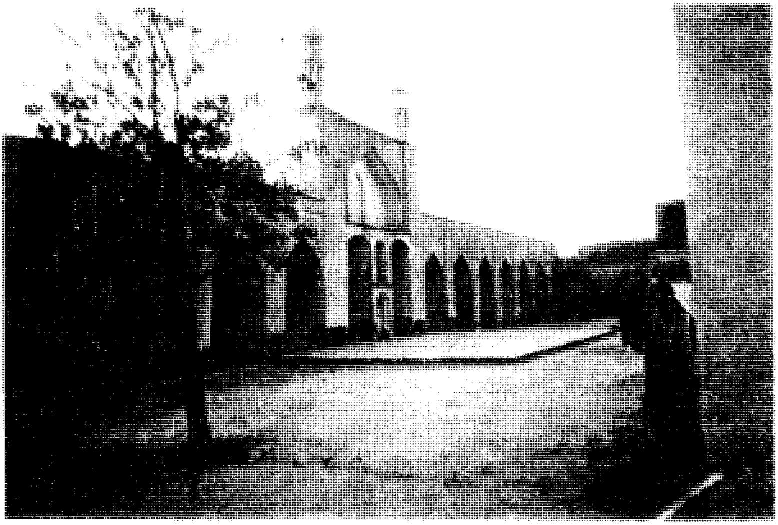

زړه جامع

داجامع دکندهاربناردباميزوپه کوڅه کي واقع او دوزيرشاولي خان باميزي په لاس په ۱۱۷۲ ق کال ودانه سوې ده .

الکوزی(۱) اوبل ملافرح الدین اخند . ملافرح الدین اخند یې پراستادی سربېره، روحاني مرشدهم و

دعلامه حبیب الله دژوند زمانه پرکندهاربانديي د کندهاري ورونو (کهندل خان ....) دواکمنی له وخت سره برابره ده . په کندهاري ورونوکي که دسردارکهندل خان له مستبدي واکمنی څخه سرټکول سوی دئ (۲) خودده دوه ورونه سردارپردل خان اوسردارمهردل خان مشرقي علم دوست اوفرهنګپال شخصیتونه وو. سردارپردل خان دپښتواوفارسي ژبي شاعرواوپه طریقت کي دحضرت جي بابا(رح) مریدو(۳). سردارپردل خان له مولوي حبیب الله سره ډېرښه اړیکي درلودل او په درنه سترګه یې ورته کتل . په یوه لیک کي یې چي د ۱۲۶۴ ق کال نېټه لري ،د« فضیلت پناه » په لقب یادکړی دئ . (۴) . سردارمهردل خان مشرقي چي د پښتواوفارسي ژبوشاعر،لیکوال اوفرهنګپال سړی و او په

---

(۱) ملا احمد الکوزی دکندهاري ملااسماعیل ابدالي زوی داحمدشاهي عصر لوی عالم او مشهور قاضي و . دکندهار په ښارکي اوسېدی . پر محضر یې فاضلان او عالمان راغونډ وو . په تالیفاتو کي یې د تعلیم السلوك . کاشفه ، رسالهٔ فارقه ا بیان وافیه لطوایف الصوفیه او نور یادولای سو .

(۲) وګورئ : دحاجي جمعه بارکزی دېوان ۱۷۴ مخ ــ ۱۳۶۰ــ کابل

(۳) علامه محمودطرزي دخپل دانشمندپلار سردارغلام محمدطرزي ددېوان په سریزه کي لیکي چي ما له خپل محترم پلارڅخه په علم و کمال کي دده د دومره بریالیتوب وجه وپوښتل او نوموړي په جواب کي دخپلي مور له خولې راته وویل چي دا دهغي دوعا برکت دئ چي « عم کبیر » سردارپردل خان مرحوم چي په ظاهر وباطن کي د معرفت څښتن اودقطب زمان میان حضرت جی صاحب یو باکمال مرید و ، دده په حق کي کړې وه . (وګورئ : دېوان جناب طرزی صاحب ــ ص ۱۶ ـ چاپ ۱۳۰۹) له دي څخه دسردار پردل خان دعلمي و عرفاني شخصیت اټکل کېدلای سي . سردارغلام محمدطرزي درحمدل خان زوی اودپردل خان وراره و .

(۴) دالیك زماسره خوندي دئ . فوتوکاپي مي یووخت استاد رشادصاحب ته هم ورکړې وه . دلیك دعین متن کاپي دهمدې لیکني په ۱۴ مخ کي چاپ سوې ده .

کندهارکي دده کورديوه ادبي انجمن شکل درلود ،علامه حبيب الله کندهاري ته ئېرارادت درلود اودرناوی يې کاوه .دخپلي کورنۍ دغړواستادپه توګه يې ترې علمي استفاده کوله . علامه حبيب الله دنوموړي سردارپه غوښتنه دحديثوپه باب يوکتاب کښلئ دئ چي نقدالثقات .... نوميږي .

لکه وړاندي چي وويل سوه علامه حبيب الله کندهاري د منقولو او معقولو علومو متبحر استاد و . زموږ په ګران هيواد تاريخي افغانستان کي تر چنګېزي تاړاک وړاندي د ساسانيانو ، غزنويانو او غوريانو په دورو کي د هرات ، بلخ ، بست ، زرنج ، غزني و باميان دعلمي مدرسو په تدريسي نصاب کي دمعقولو علومو لکه رياضي ، نجوم ، هيات ، فلسفه او منطق تدريس شامل و . خو تر چنګېزي تاړاک وروسته داټول ښکلي ښارونه او علمي مدرسې له خاوروسره برابري سوې . تر دې وروسته که زموږ په وياړلې خاوره کي دپوهې او معرفت ډېوې روښانه سوي دي ، نو علماوو او دانشمندانو يوازي دمنقولوعلوموله تفسير، حديث او فقه زدکړي او تدريس ته زياته پاملرنه کړې ده . دمعقولو علومو هغه څراغ چي د علامه البيروني او ابن سيناى بلخي له خوا پر دې تاريخي خاوره روښانه سوي و، نوره رڼا نه درلوده . له بلې خوا په شپاړسمه او اوولسمه عيسوي پېړۍ کي دهرات دتيموريانوتر سقوط وروسته زموږ دسيمې خلک دهند دمغولي اودپارس د صفوي دولت پر ضد دخپلواکۍ ګټني په مبارزو بوخت دي . ددې مبارزو لومړۍ ارمغان په کندهار دملي قايدحاجي ميرويس خان په مشرۍ دپرديو له تسلط څخه يو خپلواک اوملي دولت جوړېدل و .

۱۱
۲۵

وصف شاه ... [illegible] ابراز

بابت

مبلغ بیست ... [illegible]

در رجب ... [illegible]

... [illegible]

... [illegible]

۱۲۶۴

تحریراً ... [illegible]

دلوی احمدشاه بابا په مبارك لاس چي دواحد او يوموټي افغانستان تاداو کښېښول سو ، نو دعلم او پوهي دمشال دبيا لګېدو له پاره مجال پيداسوخو علماوو مو په تدريسي نصاب کي کوم ديادوني وړ انکشاف رانه ووست او دپخواپه شان دمنقولوعلومود زده کړي پر محور يې خپلي علمي هڅي متمرکزي کړي وې . په دغه وخت کي يوازنی شخص چي دهغه وخت دمحيطي قيودو له چوکاټه يې ځان راويوست ، علامه حبيب الله کندهاري و چي د معقولو علومو په رواجولوسره يې د علامه ابوريحان البيروني او ابن سيناى بلخي دوخت علمي هنګامه بيا له سره توده کړه .او لکه ددې بحث په سرکي چي مو وويل دهمدې عالي هدف دترلاسه کولو په نيامت يې هند وايران و حجاز ته سفرونه وکړل او ډك لاس تري راستون سو. علامه فاضل کندهاري په رياضي ، هندسه او منطق کي داسي شاهکارونه وليکل چي لوى استاد علامه حبيبي مرحوم يې داروپا د شپاړسمي پېړى د علماوو فرانسس بېکن او رنــه ديکارت (۱) له علمي اکتشافاتو سره ورته ګڼي . علامه فاضل کندهاري خپلو شاګردانو ته توصيه کوله چي « هغه علم ته په بده سترګه مه ګورئ چي په ژوندکي تري چاره نسته . طب ، حساب ، نجوم اوهندسه زده کړئ ځکه چي دژوندتاداو پرهمدې علومو ولاړ دئ » (۲)

علامه حبيب الله په عربي ، فارسي اوپښتو کي زيات کتابونه تاليف کړي دي چي شمېريې تردېرشواوړي .په همدغو

---

(۱) فرانسيس بېکن (۱۵۶۱ ـ ۱۶۲۶ ع) دانګلستان مشهور فيلسوف او رنه ديــــــکارت (۱۵۹۶ ـ ۱۶۵۰ ع) دفرانسې معروف ساينس پوه او فيلسوف و .

(۲) آريانا مجله ـ د ۱۳۴۵ کال دحوت ګڼه

دریو ژبو یې شعر هم وایه .زمادمعلوماتوله مخې دکندهارپه شخصي کتابخانوکي داسي یوه نه وه چي دعلامه حبواخونزاده تالیفات دي یې خوندي کړي نه وي. دکندهاري سلیمي په خطي کلکسیون ، دمرحوم دوست محمدبړېڅ په خطي مجموعه، دحاجي عبدالمجیدهوتك په خطي کتابو، دمرحوم غریبك په خطي گنجینه کي دفاضل استادپوهاند رشاد په خطي زېرمه اوزمادکتابوپه خطي کلکسیون کي دحبواخونزاده آثارسته . دغه رازدحیدرآباد دکن، پېښور اودافغانستان په ملي آرشیف کي هم .

دده دآثارودشمېر اونومونوپه باب رازراز روایتونه سته . دتالیفاتو نومونه یې سره اوښتي دي اودچاپي تېروتنو له امله دکتابو په نومو کي بدلونونه راغلي دي .په دې برخه کي زما دهمدې څېړني په گډون د زیاترو لیکنو ماخذ دارواښادعلامه حبیبي هغه تفصیلي بیان دئ چي د ۱۳۴۵ ش کال د (آریانا) په مجله کي خپور سوی دئ .زما سره همدا گړی دآریانا هماغه مجله نسته خو د علامه مرحوم د لیکني یو نقل راسره سته چي د ښاغلي محمد وزیرکرخي هروی په ښکلي نستعلیق خط لیکل سوی دئ .(۱) په

---

(۱) ښاغلي محمدوزیرهروی د (یادی ازدانشمندمورخ نامور افغانستان مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبی قندهاری) تر نامه لاندي په ۹۷ مخونوکي دمقالویوه نفیسه مجموعه پخپل خط دکاناډا د انتاریو ایالت دلندن په ښارکي د ۲۰۰۱ م کال په مارچ کي خپره کړې ده . په دې نسخه کي د ارواښاد سیدقاسم رشتیا ، ښاغلي عبدالرشید بینش او جناب ډاکترعنایب الله شهرانی مقالې چي ټولي د علامه حبیبي مرحوم په یاد لیکل سوي دي ، خوندي دي . ددغې نسخې یوه کاپي ماته زما ډېر محترم دوست ښاغلي الحاج محمد آصف پاس یوسفي صاحب دلوستلولپاره راکړه چي ممنون یې یم . زماپه همدې لیکنه کي که درانه لوستونکي دعلامه حبیبي مرحوم پر بې حوالې نقل قولونو پېښ سي ، باید پوه وي چي دا نقل قولونه له هغې مقالې رانقل سوي دي چي د۱۳۴۵ کال په حوت کي دکابل دتاریخ انجمن د (آریانا) مجلې په یوه گڼه کي خپره سوې ده .

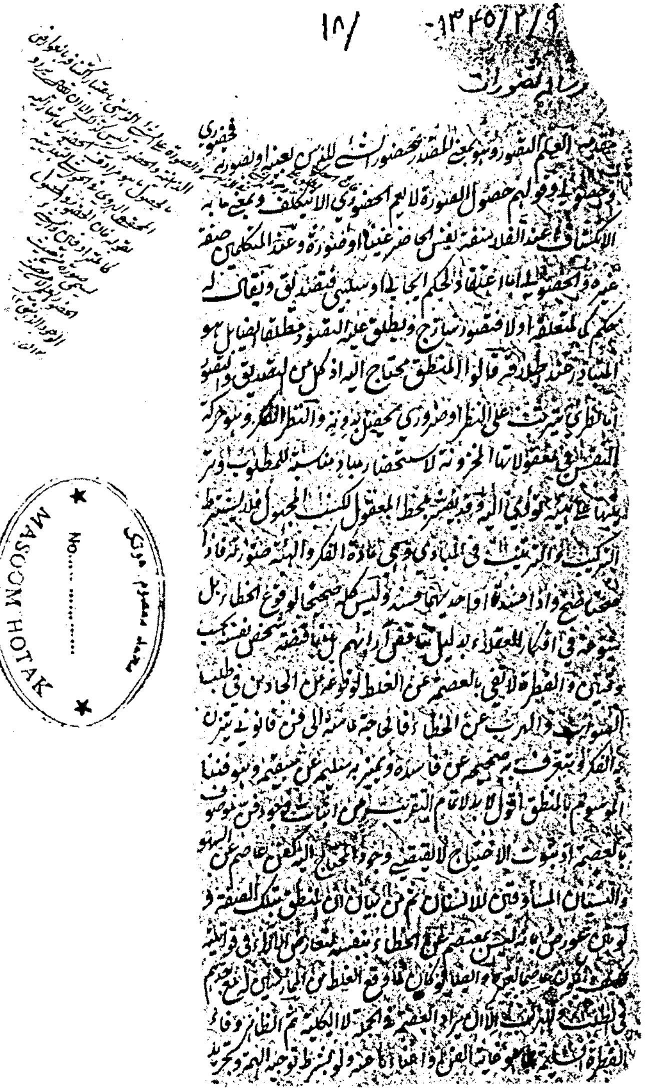

رسالهٔ تصورات

دعلامه حبیب الله کندهاري تالیف

لومړی مخ

دغه لیکنه کي دعلامه حبیب الله کندهاري مشهوربه (فاضل کندهاري) آثار داسي معرفي سوي دي :

۱ـ شوارق ـ (په عربي ژبه) په علم حدیث کي .

۲ـ "رساله تفکر" (په فارسي ژبه) موضوع یې اخلاق وعرفان دئ

۳ـ "رساله نمازواسرارآن" (په فارسي ژبه) په دې کتاب کي دلمانځه داسرارو په باب دمنقولواومعقولو علوموله مخي بحث سوی دئ.

۴ ـ موعظې اوخطبې (فارسي اوعربي)

۵ ـ "رساله صبروشکر" (فارسي) په اخلاق کي .

۶ ـ "رساله محبت الهی" (فارسي) په تصوف واخلاق کي

۷ ـ "رساله تمیزمومن وکافر" (فارسي) وایي چي دادځینوتنګ نظرو متفکرانوپه باب یوه دیني اوکلامي څېړنه ده .

۸ ـ "تواریخ وفیات مشاهیراسلامی درقرون ثلاثه" (فارسي)

۹ ـ "شمه بارقه" (فارسي) دوحدت الوجود اووحدت الشهود په باب . داکتاب شپږ فصله لري او څېړنه یې دقدرور بلله سوې ده .

۱۰ ـــ "چهل مساله دیني" (فارسي) دملامحمداعظم اندړدسوالونوپه ځواب کي . دملي ارشیف په خطي نسخوکي د (جواب فاضل) په نامه یوه رساله سته چي ملاحبیب الله قندهاري په قلم دمحمداعظم غزنوي په جواب کي کښل سوې ده چي غالباً به همدا رساله وي .

۱۱ـ "احکام المله فی احکام اهل القبله" (عربي) دامام غزالي رح پر (محصل فیصل التفرقه) باندي نوي څېړني اوزیاتوني دئ.

۱۲ـ "مغتنم الحصول فی علم الاصول" (عربي) ډېرمهم اثردئ

اوپه هغه کي اصول فقه ته انتقادي کتنه سوې ده . علامه حبيبي مرحوم وايي « ... داکتاب په صايب اجتهادي نظر تاليف سوی چي د بشپړېدو کال يې ۱۲۵۷ ق دئ . يوه سريزه او په مبادی او اصول اربعه کي درې مقالې لري ... دهند علماوودخپلوعالي مدرسوپه درسي نصاب کي دعلامه محب الله بهاري د (مسلم الثبوت) پر ځای منلی دئ » او زياتوي« مادپېښورد رفيع الاسلام په کتب خانه کي له مولاناسيد صمداني سره د مولانا سيد انورشاه کشميري په قلم يوه شرحه وليدله چي دمغتنم دخطي نسخود پيداکولواودهغه دتدريس توصيه پکښې سوې وه » .
پرمغتنم باندي دهرات ملامحمدعمرسلجوقي (۱۳۳۱ ق وفات) د (الملهم برمغتنم) په نامه يوه شرحه کښلې ده .(۱)

۱۳- "انموذج العلوم" (۲)په دې کتاب کي د محقق دوانی ، ميرزاحبيب الله شيرازی او خواجه افضل ترکی درې گوني نماذج راغونډ سوي او د متقدمينو پرافکارو يې خپلې څېړني او مطالعات ور زيات کړي دي .

۱۴ "رساله مغالطات" دا رساله په منطق کي دځينو مشهورو او غيرمشهورو مغالطاتوکره کتنه ده اودهغو جوابونه يې ويلي دي . علامه حبيبي ليکي چي « دمتقدمينو اومتاخرينو نظريات يې په آزاده توگه تحليل کړي ، ځيني يې سره سمي کړي اوځيني په

---

(۱) په مرارات هرات ۱۸۹ مخ کي دا اثر (ملهم الاصول) بلل سوی دئ . دملامحمدعمرسلجوقي نور آثار شرح فارسي کافيه ، حاشيه برايساغوجی ، ردالروافض ، حاشيه برغلام بحی بهاری او نوردي .

(۲) انموذج په عربي کي د (نمونې او بېلگې) په معنا راځي او په پارسي کي يې معنا (لږ = اندك) ده . (غياث) جمع يې نماذج ده . انموذج العلوم دعلومولنډيز بايد ترجمه سي .

مرآت الحق

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله المحيط علمه بجميع الهيئات والهويات من جملة الوجوه والجهات والحيثيات
والاعتبارات البسيط لطفه على كافة الكائنات من العلويات والسفليات
التي هي من حمده والكافل عنايته بالجزئيات والكليات والبسائط والمركبات
بالهام من الاحكام والخواصات والصلوة والسلام على عباده الذين
اصطفى الحمد اصحاب الكمالات الجلية وافضل ارباب الفضائل والمقامات
العلية خصوصا على نبينا محمد المصطفى المؤيد بالايات الباهرة والمعجزات السنية
وعلى آله اولى النفوس الزكية القدسية واصحابه ذوى الشيم المرضية المرضية
والتابعين لهم باحسان ما تكرر اعقبت الحيرة وترادف الغداة والعشية
وبعد فلا يخفى على المحصلين المميزين فضلا عن الفضلاء المبرزين ان الاعتبار قيد
الحيثية مما له مدخل في كثير من الاحكام الواقعية وانه قد يختلف الاحكام
باختلاف الحيثيات وينقلب الاوضاع بانقلاب الاعتبارات ولذا
قيل لولا الاعتبارات لبطلت الحكمة ولتعطلت الاحكام المهمة ولقد الحكمة
طالما جال في خاطري بل سار في سري ان املي في بيان معاني الحيثية
ومواقعها ولتعيين ما يحق ان توضع فيها من مواضعها رسالة وجيزة
غزيرة النفع عزيزة فهي ذرت نفسي مرة بعد اخرى وتشاورت
قلبي كرة بعد اولى حتى سنح لي ما صمم به عزمي وتاكد به جزمي فشرعت
فيها متوكلا على الكريم الوهاب سائلا من جناب المستطاب متضرعا
اليه ان يوفقني لتحقيق الحق والصواب ويلهمني صريح الصدق وصراح
الحقيقة في كل باب وابتهل الى حضرته تعالى وتقدس ان يجعلها معيار
الاعتبارات للناظر مرآت الاستبصار لاولى الابصار ترتيبه
لنواظر الطلاب وابهجة لخواطر الاحباب من اولى الالباب انه

مرات الحق

دعلامه حبيب الله کندهاري تاليف

لومړی مخ

ټینګه جرحه کړې او انتقاد کړي دي »

۱۵ـ " ابانه الملة فی التوقف عن تکفیراهل القبلة" (عربي) څلورفصله لري . موضوع یې فقه ـ عقاید اوکلام دئ . وایي چي ددې کتاب له مطالعې څخه دمولف پراخ نظراوکامل تبحرڅرګندیږي . دااثریې په فارسي هم لیکلی دئ .

۱۶ـ "مرآت الحق" (عربي) اووه فصله لري اوپه ۱۲۶۲ ق کي تالیف کړی دئ .

۱۷ـ "وحدت وجوداوشهود" (پارسي) دملا محمداعظم اندړ دپوښتنوپه جواب کي . وایي ددې کتاب له لوستلو څخه څوک په تصوف او اشراق کي دمولف تبحر خورابنه لیدلای سي . (۱)

۱۸ـ "مستحق القبول والقبله فی تحقیق سمت القبله" (پارسي) دقبلې دښوولوپه برخه کي دفقه اوریاضي دلایلو پراساس معلومات دي چي په پنځو فصلونوکي راغونډ سوي دي .مولف غوښتي دي په دیني دلایلو ثابته کړي چي دقبلې دمعلومولوپاره باید له هندسي اصولوڅخه کاروانخیستل سي .علامه حبیبي مرحوم ددغه کتاب خطي نسخه کتلې وه اودغه استنتاجی روایت یې څني رانقل کړی دئ « هندسه شرعي علم نه دئ یعني له شرع سره کارنلري اوداخبره په دې معنی باید ونه ګڼل سي چي د اړتیاپه ځای کي له هندسي قانون سره سم عمل کول دي منعه وي . طب ، حساب اونجوم هم شرعي علم نه دئ خوداړتیاپه وخت کي په هریوه عمل

---

(۱) اشراق په لغت کي ځلېدلو ته وایي . ترلمرختو وروسته وخت ته هم اشراق ویل کېږي . اشراقیین هغو حکماوو ته ویل کېدل چي دزیات ریاضت له امله یې په خپل باطن کي روښنایي او اشراق موندلی و. افلاتون و بقراط د اشراقیینو له ډلي ګڼل سوي دي . (غیاث)

کول ضروري دي .داسلام په لومړيو وختوکي په هندسه باندي ځکه عمل نه کېده ، چي په هغه وخت کي دغه علم نه و . خودمامون عباسي له وخته بياترننه پوري دغه علم په اهل اسلام کي پوره رواج موندلی او زياترو محققينوپوهانو اومدققينوفاضلانو دهغه په هرفن کي له اقليدس څخه نيولې بياد مجسطی ترفن پوري ګټور تصنيفونه کړي دي ... په هغوښاروکي چي معتبره مهندسين زيات وي بايد دهغوپه قول ضرورعمل وسي » .

۱۹ ـ "رساله موسيقي"(پارسي) دعلوموپه پخواني تصنيف کي دموسيقي علم درياضي يوه څانګه ده . وايي چي «دفيثاغورث د فلسفې له مخي دنغموپه توليدکي دږغونوترکيب دعددي تناسبونو تابع دئ . علامه فاضل کندهاري په رسالهٔ موسيقي کي ددغه علم اصول له رياضي فورمولوسره سم بيان کړي او له شرعي نقطهٔ نظره يې ددغه علم پر رواتوب و نارواتوب (جاز ولايجوز) بحث کړی دئ . ددې رسالې اهميت په اوس وخت کي خورا زيات دئ . کاشکي يې مطالعه موږته ميسره وای .

۲۰ـ "تنقيح التهافت الفلاسفه" (عربي) علامه حبيبي مرحوم ليکي چي په دې کتاب کي يې د امام غزالی رح (متوفی ۵۰۵ ق) او ابن ارشد اندلسی او خواجه زادهٔ رومی (متوفی ۸۹۳ ق) په فلسفي مناظروکي دانصاف په رعايت اوآزادفکرسره حکميت کړی اوپه ځينوبرخوکي يې خپل نظر د دليل وبرهان په راوړلوسره بيان کړی دئ .

۲۱ـ پرالغ بېګي زيج باندي نوې څېړنه اوحاشيه (پارسي). الغ بيګي زيج دهيات يوډېرمشهور کتاب دئ . علامـــــه فاضل

کندهاري پرهغه باندي گټوري حاشيې کښلي او هغه خاص مسايل يې وربانديي زيات کړي دي چې ده خپله کشف کړي وو .(۱) دښاغلي داکترعنايت الله شهراني په قول دغه اثرله ترکي ژبي څخه ترجمه سوی دئ.(۲) يوه نسخه يې په کابل موزيم کي سته .

۲۲- "شرح نمط تاسع اشارات ابن سينا (عربی)

۲۳- "بسط البسايط "(عربي) دمنطقوپرخينومباحثوباندي شرحه

۲۴- "منتخب تحرير اقليدس" (عربي) (۳)

۲۵- د تحريراقليدس پارسي ترجمه

۲۶- د اکرثاوذوسيوس ترجمه

۲۷- "مختصرکشف القناع عن احکام شکل القطاع " دا اثر دخواجه نصير طوسی ديوه تاليف لنډيزدئ

۲۷- "رياضي المهندسين

داکتاب دعلامه فاضل کندهاری يو علمي شاهکاردئ چي په عربي اوپارسي دواړو ژبو په همدې نامه ليکل سوی دئ . د مخونو شمېر يې پرغټ کاغذ باندي يوزر و پنځو سووته رسېږي او « دهغه وخت درياضی علوموانسايکلوپيدي »بلل سوی دئ . ددې کتاب دوې نسخې دعلامه حبيبي مرحوم له خولې مورته ښوول

(۱) زيج د (زيک) معرب ، او د نجوم او هيات په اصولو او احکاموکي هغه علم دئ چي له هغه څخه تقويم استخراجيږي . (غياث)

(۲) جريده لمر- شماره ۱۹ سال دوم ثور ۱۳۸۰ مى ۲۰۰۱ چاپ تورنتو- کاناډا

(۳) اقليدس(دلوري په پېښ او دلام و دال په زبر) د نوقطرس زوی او د برينقس لمسی مشهور او متبحر فيلسوف . رياضي پوه او منجم دئ چي په همدې نامه يې په هندسه کي يوکتاب هم تاليف کړی دئ ... اقليدس په ۳۲۳ ق م کي زېږېدلی او په ۲۸۳ ق م کي مړ سوی دئ . اقليدس په اسکندريه کي اوسېدئ (لغتنامهٔ دهخدا)

سوي دي چي وايي يوه يې « د ۱۳۰۰ ق په شاوخواکي له کندهاره هند ته وړل سوې اومعلومه نه ده چي اوس چېري ده ؟ » بله نسخه يې چي ځيني برخي يې نيمګړي وې اوعلامه مرحوم استفاده ترې کړې ده ، د « کابل د ادبياتو په پوهنځي کي » خوندي وه (۱) چي دهمدې نسخې له مخي يې په خپله ليکنه کي موږته معرفي کړې ده . وايي چي علامه فاضل کندهاري خپل دغه اثر (رياض المهندسين) دعمر په پاى کي کښلى دئ . دا اثرشپږ روضې لري او هره روضه يې د رياضي بېلابېل مبحثونه څېړي . لومړۍ روضه يې د اقليدس د صوري هندسې داصولو ترجمه ، د (اکر ثاو ذوسيوس) او (اکرمانالاوس) دکتابونو ژباړي دي ، دوهمه روضه يې دحساب دعلم قواعد بيانوي ، دريمه يې دحساب اوهندسې دعلم توابع څېړي ، څلرمه روضه د « علم الابصار » په باب بيانونه لري ، پنځمه بيادعلم هيات په باره کي ږغېږي اوشپږمه د زيج او تقويم مسايل په برکي نيسي .علامه حبيبي مرحوم ليکي چي « د محقق قندهاري په ټولو هغو کتابوکي چي په رياضي علوموکي يې کښلي دي ، داټکی په څرګنده توګه ليدل کېږي چي ده هغه قيود اوحدود چي علماء له کلونو کلونو راهيسي پکښې محصور وو ، مات کړي اودرياضي مسالوپه کشف اوتحقيق کي يې له اجتهادي نظره کارکړی اونوي علمي کشفيات يې کړي دي » . علامه حبيبي مرحوم دهندسي او رياضي علومو د

---

(۱) ما (هوتك) ته څرګنده نه ده چي دانسخه دپوهنتون دکتابونوله ورروستي تاراج څخه خوندي پاته سوې ده که څرنګه ؟

يا فتاح

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله خالق السموات والارض وجاعل الظلمات والنور
ومقدر الخيرات والشرور الذي بيده مقاليد الامور
وبمشيته تستنير القلوب وتنشرح الصدور نور
قلوب اوليائه فظهر بدر الحق لهم في الديجور واشرق
عليهم صبح اليقين اشراق نور الحق من جانب الطور
وحجب بواطن اعدائه فاصبحوا حيارى في تيه الغفلة
والغرور فضلوا والسلام على رسوله الهادي الى
سواء الصراط والناهي عن ظلام الشرك والفسق والفجور
بالبرهان الباهر والبيان الظاهر غاية الظهور وعلى آله
واصحابه الذين لم تغرهم الحيوة الدنيا ولم يغرهم بالله
الغرور وعلى التابعين لهم باحسان ما توالت الاعوام
والشهور وتتالت العصور والدهور اما بعد
از اداي شمه از محامد الهي واهداي هديه صلوات بحضرت رسالت
پناهي بر ضمير اصحاب فطرت وقاده وسراير ارباب فكرت نقاده

من افق الوضوح والظهور

ځېړنو په برخه کي دفرانسوي عالم دکارت او علامه فاضل کندهاري د څېړنو تر منځ مشابهتونه موندلي دي او ليکي چي که دمحقق کندهاري دغه آثار چي « دخطي نسخوپه شکل هم زموږ په هيواد اوهم دپښتونخوا و هند وپاکستان په موزيمونو او کتب خانوکي ليدل سوي دي ، راغونډ سي اودرياضي پوهانو له خوا وڅېړل سي ، ښايي دعلامه استاد فاضل کندهاري دمهارت اندازه ښه ترا څرګنده او روښانه سي . »

۲۸ـ "شرح مقامات حريري" (پارسي)

۲۹ ... "نقدالثقات فی التزييف الموضوعات" داکتاب يې داحاديثو په تخريج کي دسردارمهردل خان مشرقي په غوښتنه کښلی دئ .

۳۰ـ رسالة غرور . دارساله د « اقسام و محاری و آفات غرور » په نامه هم بلل سوې ده . يوه نسخه يې ما (هوتك) د کندهاري سليمي په خطي کتابو کي ليدلې وه چي د کندهار د زړې جامع د ملاعبدالاحدکاکړ غريبك په قلم ياداښتونه پر ليکل سوي او د نوموړي ملا صاحب دوه مهره ورباندي لګېدلي وه . دا نسخه د ارواښاد علامه حبيبي تر نظر هم تېره سوې او د کتاب پر لومړي مخ يې پخپل خط او لاسليك دغه ياداښت کښلی و:

« رسالة غرور يکی از تاليفات محقق قندهاری علامه حبيب الله مشهور به حبو اخندزاده است ، که عين همين رساله درمجموعة رسايل بخط خود وی موجود است نزد عبدالحی حبيبی درکابل .

گمان ميرود که اين رساله را از همان اصل نقل گرفته باشند و بعد ازنوشتن مکررا با اصل مقابله شده .

برحواشی دوسه جای خط مولوی عبدالروف قندهاری نواسهٔ مولف موجود است درمعنی اکباب و غمار ، و معلوم است این نسخه بملاحظهٔ آن مرحوم هم رسیده است .

عبدالحی حبیبی

کابل . جمال مېنه ۹ جوزا ـ ۱۳۴۲ »

۳۳ ـ "منهاج العابدین" (پښتو) په اخلاق وعرفان کې ۷۰۰۰بیته دامام غزالي دمنهاج العابدین ترجمه

د پښتومنهاج العابدین اهمیت دملاعبدالباقي افغان له دې بیتوڅخه ښه ښکاري :

دوه کتابه په پښتوکې چې اخــــــلاق د مبارك شو
سرترپایه جواهردي دحضرت له خـــــــویه ډك شو
باغ پتې دي کل پرورکړه یـــــو «منهـاج العابدین»
سره وسپین دي پرنثارکړه بل «اسرارالعارفین» (۱)
حیراني ودې سړي ته چې پښتون هـــــــم امتي وي
زړه وخونه ولاسونې، له دې دووګنجوخالي وي (۲)

۳۲ـ لسان المیزان في تقویم الاذهان . (عربي) داکتاب دمنطق په څېړنه او انتقاد کې لیکل سوی او په پنځوسوو مخونوکې یې دهند و پارس دعلماوو له کتابوڅخه د « تصوراتو مبحثونه » راغونډ کړي دي ، یوه سریزه او نهه مبحثه لري . وایي چې ځینو

---

(۱) اسرارالعارفین دامام غزالي رح اثر دئ چې ملاشیرمحمد هوتك کندهاري په پښتو نظم دمثنوي په قالب کې اړولی اوپه ۱۳۲۶ هـ ق کال دلاهوربه اسلامیه مطبع کې چاپ سوی دئ . ملاشیرمحمد هوتك د لوی احمدشاه بابادشرعي مشاورملاشاهو (ملقب په ملاارادت) زوی و .

(۲) افغان ـ ملاعبدالباقي ـ تهذیب الواجبات لتخریب العادات ـ ۱۳۶ مخ ـ ۱۳۶۶ش چاپ

علماوو دغه کتاب د « تحافت منطقیان » په نامه هم بللی دئ .
ددغه اثر یوه نسخه دادبیاتوپوهنځي په کتابتون کي خوندي وه .
۳۳ ـ ابجد التواریخ (عربي) موضوع یې داسلام تاریخ دئ ،
پنځه سوه مخه لري او دلیکلوکال یې ۱۲۵۲هجري قمري دئ.

حبواخونزاده له خپلو معاصرو علماوو سره تل علمي او
فرهنګي اړیکي ساتل.له دغومعاصرینوڅخه یې یوڅو تنه دغه
لاندي اشخاص دي :
ملاپیرمحمد الکوزی د ملااحمدالکوزي (قاضي القضات) ورور.
نوموړی د (عقیدت المشایخ ولعلما) مولف دئ .
عبدالحکیم کاکړد (ردحلیمیه عن مطاعن احمدیه) مولف . دا
عبدلحکیم کاکړبایدله لوی میاصاحب عبدالحکیم کاکړ
(مشهوربه ناناصاحب) سره مغالطه نه سي
قاضي غلام هوتك .پرکندهارباندي دسردارکهندل خان دواکمنی په
وخت کي دښار قاضی القضات او ارشادالحق مولف
ملا عبدالحق خروټی (۱۲۹۰ ق مړ) دعبدالغفورخروټي زوی په
دیارلسمه هجري پیړۍ کي د کندهار له جیدو علماوو څخه و. په
آثارو کي یې د « یاقوت السیر » او « شرح اربعین » نوموړنه
یادولای سو . یاقوت السیر په ۱۳۶۷ ش کال دښاغلی سرمحقق
زلمی هیوادمل له خوا ترتیب اوپه کابل کي خپور سوی دئ .
ملا کته اخوند تره کی . ملا صاحب دخپل وخت مشهور مدرس
عالم و .دتدریس حلقه یې د لوی احمدشاه بابا دزیارت په شمالي
برخه کي په یومسجد کي فعاله وه . اصلي نوم یې غلام محی
الدین او په قام تره کی و.

خان علوم قاضي عبدالرحمن . نوموړی دکندهار دعلومي کورنۍ غړی او دخان ملاقاضي محمد سعيد بارکزي زوی کېدئ . دامير محمدافضل خان او زوی يې امير عبدالرحمن خان په درباروکي يې ښه پوره عزت درلود . علومي کورنۍ دکندهار يوه مشهوره کورنۍ وه او دقضا پېشه پکښې موروثي راغلې وه .

دخرقې شريفې ملا عبدالحق . داملاصاحب په قام عليزی و. د خپل وخت په علماوو کي يې د (استادکل) لقب درلود . دی د خرقې شريفې دمتولي ملا محمدصديق الکوزی استاد و او نوموړي ورته د خرقې مبارکي دمسجد جامع دخطابت چاري د احترام او درناوي په منظور سپارلي وې . سيدجمال الدين افغاني له همدې امله د « ملاعبدالحق خرقه » په نامه ياد کــــړی دئ .

(۱) ملاعبدالحق عليزی د اروانښاد عبدالرووف بېنوا نيکه کېږي . ملا محمداعظم اندړ (دغزني دگيرو) . وايي دې سړي په امرتسرکي داستوگني پروخت دملاعبدالله امرتسري په نامه ډېر کتابونه کښلي دي .

سلطان محمدخان خالص . نوموړی دامیرشیرعلیخان په وخت کي دکندهار له مشهورو قومي مشرانو څخه و چي دخانۍ پر څنگ يې د پوهي برخه هم درلوده . په تاريخ کي دپراخي مطالعې څښتن و ، پارسي شعر يې هم وايه دېوان يې درلود. تاريخ سلطاني يې چاپ سوی اثردئ . (۱۲۹۸ ق) دميوندپه تاريخي غزاکي يې برخه اخيسته وه . (۲)

ملامحمدنور دملامحمدحسن توخي زوی دجامع السلوك مولف .نوموړی د

---

(۱) وگورئ : دهمدې اثر۲۶ مخ . (۲) وگورئ : په « ميوند دافغانستان دتاريخ څلی » کي دليکونکي مقاله « وياړونه او ميوندونه » .

میافقیرالله جلاال ابادي شاگرد و .

حبو اخونزاده په ۱۲۶۵ هـ ق کال وفات سو(۱)او په کندهارکي ددوی په پلرنی هدیره کي چي دعیدگاه مسجدختیځ لورته واقع ده ښخ دئ .(۲) دکندهار ښار د ډنډ چوك په ختیځ کي دکندهار ـ هرات پر لویه لار پروت منځنی ښوونځی د « فاضل کندهاري » په نامه نومول سوی و .

دعلامه حبیبالله کندهاري تر پېژندني وروسته غواړم دده له پښتو کتاب منهاج العابدین څخه یوه برخه رانقل کړم چي همدابه يې دپښتو شعر دنمونې په توگه وگڼو .

پس له حمده لـــه صلوته — واوره تـــه نېکوصفاته
وايي تاتـــه دا فـــقير — چي دئ ســـراپاتقصير
مـــقصراو روسیاه دئ — که يې نـــوم حبیب الله دئ
چي زمونږ شیخ دطریقت دئ — راهـــنمادحقیقت دئ
مقتداد عـــام وخاص دئ — دمحیط بحرغـــواص دئ
داحسان د درج گـــوهردئ — د عرفـــان د برج اختردئ
دی مجـــمع دئ دبحرین — هم جامع دکـــمالین
ولایت يې احـــمدي دئ — کـــرامت يې ابدي دئ
دارشادپه ملك کښي شاه دئ — دتلقین پـــرفلك ماه دئ
پراسمان د شـــرع نمردئ — چي جـــهان پرې منوردئ
شمع دین نـــورالیقین دئ — مولینا فـــرح الدین دئ

(۱) په « کندهار مشاهیر » ۱۷۳ مخ او د « آریانا » مجلې د ۱۳۴۵ کال دحوت په کنه کي دعلامه فاضل کندهاري دمړيني کال ۱۲۶۳ ق ښوول سوی دئ چي يوه تېروتنه ده اوسمېده غواړي . اوس دکندهار ښار عمومي عیدگاه په صوفي دښت کي جوړه سوې ده .

په اعمال د شـــريعت کښي | په اشـــغال دطريقت کښي
هسي رنـــــګه مستقيم دئ | چي نظيردده عـــــديم دئ
دوايـــــــــريږ د ظـلال | قطع کـــــــــړي په کمال
تېرله هـــــرعکسه وظل دئ | اصل الاصل تـــه واصل دئ
په هـــــــرنقش کله بنددئ | جانشين د نـــــــقشبنددئ
ددې عـــــــــصربايزيددئ | په کمال فـــريد وحيد دئ
طريــــــــقه يې سبحاني ده | سلسله يې رحـــــماني ده
له توحيده باده نـــوش دئ | له تجريده خلعت پـوش دئ
دتمکين مرکزيې څـاى دئ | دتفريد د اوج هـــــماى دئ
مکمل ظاهــــــرباطن دئ | هم کاين دئ هـم باين دئ
دهغو ميو ســــــاقي دئ | چي طرب يې تـل باقي دئ
په تحقيق ددې مـــــوسم | چي سلګون دئ ديـارلسم
دى د شرع مـــــجدد دئ | هم د فـــــقر محدد دئ
ربـه تـــــــه يې فيوضات | کـــــــړي دايم او برکات
دارشادظل يې پايدارکـړي | مريدان برخــــورداركړي
د مخدوم نجيب فـرزنددئ | چي عزيزاوارجــــمنددئ
منزلت يې ډېـــررفيع دئ | ميان زاده محمدشفيع دئ
پـــــه سيرت دده شبيه دئ | ولد ســـــــــرلابيه دئ
چي محکم لـــــري همت | په تـــــــرويج د شريعت
ده داهسي اشـــــارت کړ | پـــــــرحقيريې بشارت کړ
چي منهاج الــعابدين دئ | معتبرکـــــــتاب ددين دئ
په کښي علم د اخـلاق دئ | مشرف شيرين مــذاق دئ
مصنف يې لـوى امام دئ | چي دى حجت الاسلام دئ

محـــــــمدغـــزالي ځي رتبه يې ده عــــالي
رحـــــــمت الله عليه احــــــسن الله اليه
په فـــارسي دئ داکتاب وعوامـــــــوته درياب
پـــه پښتوکه داکتاب شي وسيله بـــــه دثواب شي
دافقيرهيچـــــــــمدان که هرڅـــونلري تـــوان
چي پرهسي کاراقدام کړي ياقيام پــــــرداقام کړي
ولي بياچي شه مـــــامور ځان يې وشميره مـــعذور
ربه راکـــــړې ته توفيق قوت راکـــــړې دتحقيق
په حـــــرمت دمخدومانو په عزت دمــــــــقبولانو

****

يادونه : په « پښتانه شعراء دوهم ټوك ۴۸۷ مخ »كي د مولوي عبدالمجيد كاكړ ژوندليك راغلى دئ . هورې داسي ځرګنده سوې ده چي نوموړى مولوي دعلامه حبواخونزاده دكورنۍ غړى او دهغه شاګرد و . د « فرهنگ زبان و ادبيات پښتو» ښاغلي مولف هم د پښتانه شعراء دغه روايت اخيستى دئ او ليکلي يې دي چي « مولوى عبدالمجيد كاكړ ...ازاركان خانوادۀ علمى علامه حبيب الله كاكړ بود . » تذكره الشعراء چي د اروابښادسراج الدين سعيد او اروابښادمولوي صالح محمد هوتك په ګډ زيار ليكل سوئ دئ ، دمولوي عبدالمجيد كاكړ لنډه يادونه لري خو د علامه حبو اخونزاده له كورنۍ سره دهغه دنسبت خبره نه كوي اونه يې دشاګردۍ يادونه لري . زما دمعلوماتو له مخي د علامه حبو اخونزاده په زامنو كي د عبدالولى او عبدالمجيد نومونه سته چي

عبدالمجید به غالباً هماغه مولوي عبدالمجید کاکړوي چي پښتنانه شعراء یې یادونه کړې ده . نوموړی دعلامه حبیب الله کندهاري شاګرداودخپل وخت تکړه عالم اوفقیرمشربه سړی و . په ۱۲۲۶ ق کال په کندهار کي زیږېدلی دئ .په ۱۲۸۶ ق کال (۱) یې پښتو« سیرت نبوي » په پنځلس زرو بیتو کي کښلی دئ . دخپل وخت ښه خطاط هم و .

دکندهار په مشهورو کاکړو علماوو کي ماته بل شخص هم معلوم دئ چي دعلامه حبو اخونزاده له کورنۍ سره دخپښېوله لاري خپلوي لري او هغه ملاعبدالباقي افغان(۱۳۴۴ ق مر) دئ .د ملا عبدالباقي افغان مېرمن او دعلامه حبودلمسي زین العابدین اخونزاده مېرمن سره خوندي وې .

---

(۱) په فرهنګ زبان وادبیات پښتو کي دغه سنه ۱۲۹۶ ق ده .

مولوي عبدالرحيم شهيد

مولوي عبدالرحيم اخونزاده دعلامه حبو اخونزاده زوی د ملا فيض الله کاکړ لمسی او دملابابړ مدرس کړوسی کيږي چي د ۱۲۴۱ ق کال دمحرم الحرام پر ۲۵ دجمعې په ورځ دغرمې پرمهال په کندهارکي زېږېدلی دئ .دشهرت زمانه داميرشېرعليخان له پاچهی سره برابره ده .ددغه هيوادپا ل اميرپه دربارکي يې ښه په درنښت ورته کتل. اميردکابل په بالاحصارکي ځای ورکړی اودخپل وليعهدزوی سردارعبدالله جان استاد يې ټاکلی و.

سردارغلام محمدخان طرزي يې دزېږېدوپروخت ويلي دي :

صد هـــزاران شکرکـــزالطاف بی پايان رب
گشت طالـــع نيری أزمطلع علـــــم وادب
نوگل گلزارعــــلم ومـــــــعرفت عبدالرحيم
درنسب پـــــــــورحبيب الله آن والاحسب
آنکه چـــون وی عالمی کم ديدچشم روزگار
گــرچه گـــــرديده بسی اندربيابان طلب
مــظهرتـــــــقوی ودانش منبع علم وعمل
مـــعدن فضل وهنرکان علـــــوم مکتسب
سال تـــوليدش زپيرعقل طرزي بازجست
درجوابش گفت کای درعلم ودانش منتخب
بيست وپنج ازمحرم يـــــوم جمعه نيمروز
گشت توليد شـــريفش باعث عيش وطرب

یك عدد بـــــرماده تاریخ افزاطرزیها
وانگه ازنورشبستان معاني کن طلب (۱)

علامه سیدجمال الدین افغان چي د ۱۲۸۳ ق کال په شعبان کي کندهار ته په سفرتللی و، دکندهارښارپه ښکاپربازار کي یې د جیتن هندو په سرای کي چي دسید استوګنځی و،دکندهار له جیدو علماوو سره کتلي و.علامه سید په یوه یاداښت کي ددغوعلماوو کي نومونه راوړي دي چي د (ملاعبدالرحیم پسرملاحبو) نوم پکښي ستـه . نور نومونه دادي : ملاعبدالق خرقه ، ملامحمد صدیق تلمیذ ایشان ، قاصی غلام ، ملاعبدالاحد پسرایشان ، صوفی بردرانی ، ملاخواجه محمد تلمیذایشان ، ملامحمدرحیم اسحق زی تلمیذ صوفی ، ملاعبدالرحیم پسرملاحبو ، ملاعبدالحق طل، ملامحمدی ، قاضی عبدالرحمن خان ملا ، قاضی سعدالدین پسرایشان ، قاضی عبدالسلام برادرقاضی عبدالرحمن . (۲)

مولوي عبدالرحیم اخونزاده دهغه مجاهدوملاتړی و چي دمیوند دزمري غازي محمدایوب خان په مشري د انګریزانو پر ضد رواني وې . دمیوند تر تاریخي غزا او په هغې کي د افغاني لښکر تر ویاړلي سوبې وروسته (۱۲۹۷ هـ ق) انګریزان په دې لته کي سول چي له افغانستانه پښې وباسي او د کابل تخت تـه داسي څوك

(۱) وګورئ :دېوان طرزي افغان ـ ص ۱۵۹ بخش قصاید ۱۳۰۹ ق . په دېوان کي یې پورتني غزل ته په عدد ۱۲۴۳ کښلي دي . خود « نورشبستان معانی : پرابجدي ارزښت (۱۲۴۰) چي یو زیات سي ۱۲۴۱ خني جوړېږي . ګویا دده د زیږېدوپه نېټه کي د دوو کالوتوپیرسته .

(۲) مجموعهٔ اسنادومدارك چاپ ناشده دربارهٔ سیدجمال الدین مشهور با افغانی ــ ص ۸ ـ ۱۳۴۲ـ تهران

ورسوي چي په سیمه کي انګرېزي منافع خوندي کړای سي . دا شخص سردارعبدالرحمن خان و چي وروسته د امیرعبدالرحمان په نامه پرتخت کښېنول سو. امیرعبدالرحمن له غازي سردارمحمد ایوب خان سره پر خانداني رقابت سربېره دسیاسي اهدافو له لحاظه هم دښمني درلوده او همدا علت ؤچي دنوموړي غازي او دهغه له پلویانو سره يې خورا ظالمانه رویه غوره کړې وه . کله چي امیردکندهارزاړه ښارته نږدې پخپل دوولس زریزلښکر باندي دغازي محمدایوب خان لښکرمات کړ(۱۲۹۸ هـ ق) د کندهار ښارېي ونیواوغازي سردار فرار ته مجبورسو. دده په فرار سره دغه ملي غورځنګ بې سره سو. وشوړېد او پلویان يې سره تیت سول . زموږفاضل استاد پوهاند رشادصاحب لیکي غازي سردار محمدایوب خان له دغه ماتي وروسته هرات ته ولاړ. څرنګه چي دهرات ښارده ترورسېدلودمخه سردارعبدالقدوس خان (اعتمادالدوله) دامیرعبدالرحمن په حکم نیولی و، څکه نوغازي سردارمشهد (ایران) ته ولاړ څوکاله هورې و. په پای کي دفارس دولت دانګرېزانودفشارله امله هندوستان ته په تګ مجبورکړ. (۱۳۰۴هـ ق ــ ۱۸۸۷ع). فاضل استاد پوهاند رشاد د ماسکو ګزت په حواله لیکي چي په دغه وخت کي علامه سیدجمال الدین افغاني دفارس حکومت له دې امله سخت غندلی و چي « د میوند زمری يې انګرېزانو (دښمنانو) ته په لاس ورکړ اوداسلامي همدردۍ او وفادود يې ترپښولاندي کړ.» (۱) استاد پوهاند رشاد

---

(۱) افغان یاد ـ دمقالومجموعه ـ دپوهاند رشادمقاله ـ ۱۹مخ ـ کابل ـ ۱۳۶۰ش

زیاتوی « غازي سردار اوږده باندي راغونډ افغانان ټول دپرنګي طاغوتي طاقت خپلي و. دوی داسلامي هیوادونوداتفاق ، تنظیم اوخپلواکی له پاره په مصراواروپاکي دعلامه سیدجمال الدین افغان (رح) (۱۲۵۴ـ ۱۳۱۴هـ ق) مدبرانه اودلیرانه مبارزو اوپه سوډان کي دپرنګیانوپرضد دمحمد احمدالمهدي (۱۸۴۴ـ ۱۸۸۵ع) غزاووته هوسېدل. دعروت الوثقی داخبارخپروني ددوی د زړو زخمونوته پنډکی وې .» (۱) غازي سردارمحمدایوب خان ددغي ماتي تر دك ورروسته په راولپنډۍ کي مړسواومړی یې زامنوله وصیت سره سم دپښتنو سیمي ته راووړ اوپه پېښورکي یې د سید حبیب نقشبندي په زیارت کي ښخ کړ.

دغازي سردارپه لاس دایجادسوی غورځنګ ورروسته پاته کسان تږده ورروسته پرمحمدشاخان هوتك باندي راغونډ سول . دامیرعبدالرحمن پرضد یې قیامونه وکړل خوپه بې رحمۍ سره وځپل سول (۲)

امیرعبدالرحمن دکندهارپه ښارکي دغازي محمدایوب خان پرپلویانوباندي مځکه سره تبې کړه . په دې لړکي یې مولوي عبدالرحیم اخونزاده چي دخرقې مبارکي بست ته یې پناه وړې وه ، له بست څخه دهغه وخت دمذهبي عرف پرخلاف په زورسره راوېوست اوپه خپل لاس یې دخرقې شریفي دګومبتي په

---

(۱) افغان یاد ـ ۱۹مخ

(۲) هوتك ـ محمدمعصوم ـ پوخ کانی

محمدشاه خان هوتك د ملي قاید حاجي میرویس نیکه د ورارہ حاجي نورمحمدخان مشهورپه حاجي انګو کودی و .

خوله کي په توره سر ورپرې کړ.(١) اميرعبدالرحمن خان يې د وژلو پېښه داسي بيانوي : "... يکي ازملای کاکري موسوم به (اخون عبدالرحيم) که نسبت کفربمن داده بود درخرقه شريف متحصن شده بود... لهذا اورا ازعمارت آنجابيرون کشيده بدست خودم اوراکشتم." (٢) امير عبدالرحمن خان ته دا واقعه دومره مهمه وه چي هر وخت او هر چاته يې بيانوله . دده په دربارکي استوگن انگرېز فرانك مارتين هم دده له خولې د مولوي عبدالرحيم وژلو ته اشاره کوي او ليکي : « فقيد اميرماته يو وخت دکندهار د يوه ملا کيسه وکړه چي پر ده يې د کفر حکم کړی و اوخلك يې دده پرضد پاڅون ته رابلل ... اميرته وويل سوه چي دغه سړي بست تـــــه پناه وړې ده ... امير توره واخيستله ، مسجد ته ورغلی او سړی يې ځای پرځای وواژه ».(٣)

د شهيد مولوي عبدالرحيم د کورنۍ روايت دئ چي مړی يې د کندهارښارشمال ته دتوروپه غروکي دارغنداب پر لار پر لرگيو وځړاوه . وايي چي خلکوبه تردېره وخته پوري پردغه ځای باندي دتلوراتلوپه وخت کي داروابنداخونزاده روح ته دوعا کوله . د کندهار په سپين ږيروکي داخبره عامه وه چي ويل به يې کله چي يې عبدالرحيم اخونزاده داميرعبدالرحمن حضورته ورووست ،

---

(١) ښاغلی ډاکټرعنايت الله شهرانی ليکي چي په تفنگچه يې وواژه . (وگورئ : لمر جريده ـ شماره ١٩ ـ دوهم کال ـ مي ٢٠٠١ ـ تورنتو ـ کاناډا) .

(٢) تاج التواريخ ـ ١٨٨ مخ ـ د بمبی چاپ ـ ١٩٠٤م ـ ١٣٢٢ ق

(٣) فرانك مارتين ـ انډر د ابسليوټ امير ـ ١٥ مخ ـ ١٩٠٧ ع . دا اثر ما (هوتك) په پښتو ژباړلی دئ . د پښتو ژباړي نوم يې (داميرترسيوري لاندي) دئ .

امیرپه ډېرغضب څني وپوښتل تاپرمادکفر حکم کړئ دئ !
ده په ځواب کي په ډېرجرئت سره وویل :
ته دکفر (انګرېز) ملګری یې ـ خدای اوقرآن دکفرملګرتیانه ده خوښه کړې . زه څوك یم چي پرتادکفرحکم کوم .(۱)
امیرته قهرورغی اوپخپل لاس یې سرپه توره ورواهه . له عبدالرحیم اخونزاده سره یې ملاعبدالاحد پوپلزی هم شهیدکړ. دغه ملاعبدالاحددملافرح الدین اخوندد زوی میامحمدشفیع صاحبزاده له ارادتمندانوڅخه و. وایي چي پر (مناقب میافقیرالله) یې شرحه کښلې ده .د (مناقب میافرح الدین) په نامه بل اثرهم لري اوپه عربي ژبه یې ایقاظ النیام هم کښلی دئ چي نسخه یې په ملي ارشیف کي خوندي ده. (۲) د مولوي عبدالرحیم اخونزاده عمر د شهادت پروخت ترپنځوسوکالواوښتی و.

امیرعبدالرحمن که مولوي عبدالرحیم په دومره بې رحمۍ وواژه، د عامه ذهنیت دتسکین په خاطرېې دده زوی مولوي عبدالروف چي څه موده په تبعیدکي و،د پلارترشهادت دوه کاله وروسته کابل ته بوت ، دشاهي مدرسې مدرس اودحضورملایې وټاکه .

---

(۱) دغه شان سوال و جواب ته ورته بیان دمولوی عبدالرحیم اخونزاده دلمسي مولوي عبدالواسع شهید او دسقاو دزوی حبیب الله کلکاني ترمنځ هم سوی دئ چي پرخپل ځای به یې ولولئ . په دې کورنۍ کي نه یوازي علم و فضیلت له نیکونوڅخه لمسیوته په میراث رسېدلی و ، بلکي دحق ویلوپه بیان کي یې سیاسي زړه ورتوب هم مورونه پاته سوی وه .
(۲) حبیبي ـ عبدالحی پوهاند ـ دمیانقیرالله پېژندلیك ـ ۱۱۰ ـ ۱۱۱ـ مخونه ـ کابل ـ ۱۳۵۹ش

مولوی عبدالروف (خاکي)

مولوي عبدالروف دمولوی عبدالرحيم اخونزاده شهيدزوی دعلامه حبو اخونزاده لمسی دملافيض الله کاکړ کړوسی او ملابابړ کوسی دئ چي د۱۲۶۷ هـ. ق کال دصفري په مياشت کي په کندهارکي زيږيدلی دئ . نوموړی په عربي ـ فارسي اوپښتوژبه کي ښه قلم درلوداوپه دي دروژبوکي يې تاليفات پرې ايښي دي. کله چي په کندهارکي دغازي محمدايوب خان پرپلويانوياندي ددغه سردارترماتي ورروسته ورشوتنگه سوه اودمولوي عبدالروف پلارمولوي عبدالرحيم اخونزاده دخرقې مبارکي په بست کي شپې تېرولې په دغه موده کي مولوي عبدالروف له ښاره وتلی واود تبعيدحالت کي اوسېدی . په ۱۳۰۰ هـ ق کي دقاضي القضات سعدالدين خان او سردار عبدالقدوس خان اعتمادالدوله په وساطت دامیرعبدالرحمن دربارته ور وغوښتل سو او لکه مخکي چي موورېل دنوموړي اميردحضورملا ، دشاهي مدرسې دمدرس اودقاضيانودممتحن وظيفې يې پرغاړه وې .دده دپېژندگلوی له پاره به ښه وي داروابښادمولوی صالح محمدهوتك (۱۳۳۹ ش مړ) خبري ولولو: "زما جد مغفور مولوي عبدالروف مرحوم دمولوي عبدالرحيم اخندزاده زوی د مولاناحبيب الله اخندزاده قندهاري کاکړي مشهورپه حبواخندزاده سره اوپه خارج کي په "فاضل قندهاري" سره مشهوره لمسی ، چي لوی عالم اوفاضل وپه کابل کي داميرعبدالرحمن خان "ضياءالمله والدين" دحضورملا و؟ چي

بیاداعلیحضرت سراج الملة والدین امیرحبیب الله خان د حضور ملا اودکابل په شاهي مدرسه کي استېدی ـ هرکله چي به په دوبي دګرمی له خاطرو امیرصاحب پغمان ته تئ ـ دی به یې هم ورسره ببوه . په ۱۳۳۳ ق کي په کابل کي وباوه ـ دی دوباپه اثروفات سو چي له پغمانه یې کابل ته راوړئ ، لاژوندی و له یوځو ساعتو وروسته په کابل کي وفات اود (کوه خواجه صفا) په لمن کي دفن دئ . رحمت الله علیه رحمه واسعا . عمریې ترشپېتواوښتئ و ـ حافظ دقران ومتهجداوقران خوانه یوښه فاضل و. دده مرحوم دوه زامن چي دواړه دخپل عصرعالمان اوفاضلان وه پاته سوه چي مشرزوی یې مولوي عبدالواسع اخندزاده اوکشرزوی یې مولوي عبدالرب اخندزاده نومیږي اویوه عالمه لوریې پاته سوه چي زمامورده " رحمت الله علیهم اجمعین .(۱)

مولوي عبدالروف په کابل کي دسراج الاخبارافغانستان په نامه یوانجمن جوړکړ چي دهغه وخت زیاتره منورین اوپوهان پکښې راغونډوو. ددغه انجمن له خواد نوموړي په نوښت اوسرمحرری باندي د « سراج الاخبارافغانستان» په نامه یوه میاشتنی جریده خپره سوه چي لومړی شماره یې د۱۹۰۶ کال د جنوری پر۱۱ د کابل دماشینخانې له چاپخانې څخه راووتله اوهمدایې وروستی ګڼه هم سوه ځکه انګریزانوبد په یووړل اوامیرته یې دجریدې د بندېدوحکم وکړ.د « سراج الاخبار افغانستان»په خپرېدو سره د هیواد په مطبوعاتي ډګر کي هغه سکوت مات سو چي د شمس

---

(۱) هوتك ـ مولوي صالح محمد کندهاری ـ پاشلي وینا وي ـ ۱۱۶ مخ ـ تعلیقات ـ ۱۳۶۹ش

النهارجريدې (١) تر خپرېدو وروسته يې نژدې درې لسيزي دوام کړی و.ددې سکوت ماتوونکی مولوي عبدالروف خان و . که څه هم په اوسنيو نشراتو کي علامه محمود طرزي ته د افغانستان د ژورنالېزم دپلار لقب ورکول سوی دئ چي په رشتياسره يې مستحق هم دئ څکه نوموړي په افغانستان کي دلومړي ځل له پاره په پرله پسې او متدوام ډول سره ژورناليستيکي کارونه کړي دي . خودمولوي عبدالروف خان نوم هم دهيواد په مطبوعاتو کي د يوه مخکښ په توګه دهېرولونه دئ . اروانباد مولوي ديوه متجدد او منورروحاني په توګه خپلي علمي هڅي يوازي ديني مسايلو ته محدودي کړي نه وې بلکي د هيوادوالو دذهنونو روښانولو په غرض يې د جريدې دنشرولو اهميت په بشپړه توګه درك کړی اوپه دې برخه کي يې عملي ګامونه پورته کړي دي . موږ پوهېږو چي د هغه وخت تيارو شرايطود عصري جريدې خپرولو په لاره کي خورا زيات خنډونه ايښي وو . مرحوم مولوي دخپل وخت حالات په ښه توګه څېړلي اودخپلو هيلو دتحقق له پاره يې دجريدې دخپرېدو اړتياد قرآني آيتونو او نبوي احاديثوپه راوړلو سره ثابته کړې وه . په دغه جريده کي له مولوي عبدالروف سره دهغه وخت نورو منورينوپه تېره بيا د هيواد ملي اوسربښندونکي شخصيت مولوي محمدسرور واصف کندهاري همکاري کوله او دنوموړي جريدې

(١) شمس النهار جريده په افغانستان کي لومړنی جريده ده چي د اميرشيرعليخان په روښانه دوره کي د سيدجمال الدين افغاني له افکارو څخه په الهام اخيستلو سره په ١٢٩٠ ق کال (١٨٧٣ ع) د شمس النهار په مطبعه کي خپره سوه او تر ١٨٧٨ ع پوري يې دوام درلود .

په هماغه لومړۍ ګڼه کي چي وروستۍ هم سوه ،دمولوي واصف کندهاري يوه اوږده وعظيه قصيده خپره سوې ده . اروانباد علامه حبيبي ليکي چي « از سرمقالهٔ مولوی عبدالروف و قصيدهٔ مولوی واصف ـ که درين شماره نشرگرديد پديداراست که درآن هنګام آثاربيداری و تجدد و مدنيت اروپا به کابل رسيده ومردم و دربار راتحت تاثير قرارداده بود ..... » (۱) لکه وړاندي چي وويل سوه د سراج الاخبارافغانستان دلومړۍ ګڼې له نشر سره انګريزانو امير ته دهغې دبنديدو حکم وکړ او جريده بنده سوه خو دمولوی عبدالروف نوم دهيواد په مطبوعاتي تاريخ کي ديوه مخکښ په صفت ثلپاتی سو . سراج الاخبارتردغه وخت اووه کاله وروسته دعلامه محمودطرزي له خوابيرته ژوندی سو.

داميرعبدالرحمن ترمړيني وروسته چي زوی يې اميرحبيب الله خان پرځای پاچاسو ، په دربارکې دمولوي عبدالروف مقام اومنزلت تړپخوالازيات و . اميرورته د استادپه سترګه کتل په قضايي چاروکي يې مرسته خني غوښتله .

مولوي عبدالروف په فارسي اوعربي ژبه کي شاعري هم کړې ده . په فارسي اشعاروکي يې تخلص(خاکي) و. علامه حبيبي يې پخپل وروستني اثر« جنبش مشروطيت درافغانستان » کي دفارسي شعر څو بيلګې راوړي دي چي زه يې له هغه ځايه رانقلوم .

افغان اګرنظرفکند بـــــــــرصلاح خويش
اول ببايدش که بګيرد ســـــــلاح خويش

---

(۱) حبيبي ـ پرهاندعبدالحی ـ جنبش مشروطيت ـ ۸ مخ ـ ۱۳۷۷ ش

گــــراصطلاح وی طلب عیش وعشرتست
فرض است آنکه محوکند اصطلاح خویش
این سرزمین خوش که بافغان چومادرست
داند سپردنش بدگـــــــرهاجناح خویش

وايي داشعر يې دافغان وانګليس د دوهمي جګړې په وخت کې دهيواد دفاع ته دخلکو رابللوپه نيامت ويلی و .

دمولوی عبدالروف خاکي معلوم تاليفات دادي :

۱ـ "کشکول" دپښتو،فارسي اوعربي اشعارو مجموعه ده . په دغه مجموعه کي يې د نوروشاعرانوشعرونه هم غونډکړي دي.

۲ـ "خردنامه امير" ـ فارسي

۳ـ "تفسيرسوره حشر" ـ فارسي

۴ـ.. "سلامنامه عربي" دمزارشريف دروضې له پاره .. ددغي سلامنامې يوه برخه داميرعبدالرحمن په امردمزارشريف دروضې پردروازه وليکل سوه .

۵ـ "تفسيرآيات العهود" ـ فارسي

۶ـ "ردناسخ التواريخ" ـ فارسي ـ دناسخ التواريخ ديوې برخي رد

۷ ـ "رساله افغانستان" ـ فارسي

۸ ـ عقداللامي فی تتبع بداء لامالي" ـ عربي ـ دعقايدواوکلام په باب قصيده

۹ ـ کلمات اميرالبلاد فی الترغيب الی الجهاد

۱۰ ـ « تفسيرسوره فاتحه اودقرآن ددېرشمي سپارې تفسير»

دافغانستان دملي ارشيف په خطي نسخوکي د (تقويم الدين) په

نامه یوه نسخه خوندي ده چي په لیکنه کي یې یوشمېرعلماوو برخه اخیستې ده . په هغوکي دمولوي عبدالروف نوم هم ستنه نوریې ملا ابوبکر، ملاغلام محمد، ملاعبدالخالق، قاضي میرجمال ، ملارمضان ممتحن، ملاسیف الدین، ملا سید محمد ممتحن ، ملاسعدالدین ، ملادادمحمدممتحن، ملاعبیدالله ممتحن، ملاعبدالله اوحافظ حبیب الله دي .(۱) دکتاب موضوع دجهادپه باب شرعي مسایل دي چي په دري ژبه لیکل سوي دي.

مولوي عبدالروف په ۱۳۳۳ هـ ق کال دشوال پر۱۶ دشنبې په شپه وفات سو .(۲) عمر یې د۶۶ په شاوخواکي و . مولوي صالح محمدهوتك په دغه وخت کي دکابل په شاهي مدرسه کي اوسېدی او دخپل مورني نیکه د درانه ماتم مرثیه یې په پښتو وویله .

زړه مي وخوت له کـــــوګله ناګهان ولاړ
نه تنهازمـــــابلکي روح دکل افغان ولاړ
دعالم فـــــوت په مثال فوت العالم دئ
افـغان څه دئ بلکه روح دټول جهان ولاړ
شکوه نه کــــــــوم تقدیرراپېښنه کړي
مرګ خوحق دئ امادی په ډېرارمان ولاړ

---

(۱) فهرست نسخ خطي ارشیف ملي افغانستان ـ جلداول ـ ۳۰۲ ـ کابل ۱۳۶۳ ش

(۲) په سراج الاخبار۵ کال لومړی ګنه۱۶ مخ کي یې دوفات نېټه دشوال ۱۵ دجمعې ورځ بللې ده . ما (هوتك) دمولوي صالح محمد هوتك « پاشلي ویناوي » نومي اثرته دتعلیقاتوپه ۱۱۸ مخ کي دمولوي عبدالروف مرحوم عمر دسراج الاخبار دلیکني تراغېزې لاندي ۶۷ کاله بللی دئ چي صحیح نه دئ .

نه مي صبرنه ارام نـــــه طاقت كيږي
وی"زمااغابابا"(۱) دبـــرق په شان ولاړ
نقددعلم سوه کـــوټه قلب چلاني سوه
چي فاضل د زمـــاني دعلم کان ولاړ
مرغـــــلري د نکتوکړي صدف پټي
چي غواص دمحيط بحردقـــران ولاړ
تدريس منع سوبازارد عـــلم سوړسو
مدرسه سوله خالي تـــول طالبان ولاړ
شپاړســـمه د شـــوال شپه د شنبې وه
چي زماجـــــدمغفورله دې جهان ولاړ
هم سنه يې د وفات "جدمغفور" (۲) سوه
رب دي دی لري مغفورچي ناتوان ولاړ(۳)

****

علامه محمودطرزي په سراج الاخبارکي دده دمړيني خبر خپور کړ او دا واقعه يې "موت العالم موت العالم" وبلله (۴) په دوهمه شماره کي دده سوانح وليکله اودده درحلت په باب يې خواشيني ښکاره کړه ددغي ليکني عنوان يې (يک خساره تاسف

(۱) مولوي عبدالروف دمولوي صالح محمدهوتك دموربلاراوپه کورکي کشرانوورته"اغابابا" وايه.
(۲) د« جدمغفور » ابجدي ارزښت ۱۳۳۳ دئ .
(۳) پاشلي ويناوي ـ ۴۹ مخ
(۴) ، سراج الاخبار ـ پنځم کال ـ لومړی شماره ۴ سنبله ۱۲۹۴ ش

آورعلمي) وچي په يوه برخه کي يې داسي راغلي دي : « درین ایام یك سانحه روی داده که ازتحریر آن قلم می لرزد ، پنجه مسترخی میشود ، دل می طپد ، حواس پریشان می شود . یعنی زندگی علم وعرفان ، حیات ادبیات به یك صدمهٔ جانکاه ویك تزلزل تهلکه همراهی برخورد . یعنی روح علم ودانش ، روان عرفان و بینش جناب فضایل دستگاه وکمالات همراه مولوی مکرم محترم مولوی عبدالروف خان صاحب ، دنیای بیوفا را ترك گفته ، عازم داربقاگردید ... مرحوم مشارالیه تنهادروطن عزیز مانی ، بلکه دربسیاری ازصفحات دنیا ، نادرالامثال یك عالم فاضلی بود ، که درهمه علوم عقلیه و نقلیه و فنون تصوفیه و ادبیه صاحب ید طولی بودند . ضیاع ابدی این فاضل تحریر ، الحق که از خسارات و ضایعات خیلی دهشتناکی برای عالم علم و عرفان وطن عزیزماشمرده میشود ... علاوه برین همه علم وفضل ، حافظ جیدکلام ملك علام بودند و درادبیات یك خصوصیت ممتازی داشتند . ازخامهٔ عنبرشمامهٔ خودشان هم قصاید پرفواید وادبیات بسیاربامعنی سر زده است . ولی افسوس که پایه شصت و هفتم را از مرقات عمرعزیزبه تکمیل نرسانده وطن را از دیدار و فواید خود بیشتر محفوظ ننمودند ....»

***

**

*

---

(۱) نقل له جنبش مشروطیت ـ ۱۰ مغ ـ ۱۳۷۷ ش

مولوي عبدالواسع شهيد

مولوي عبدالواسع شهيد دمولوي عبدالروف مشرزوی و چې د ۱۲۹۰ هـ ق كال په حدودوكي دكندهاربنارد بامېزو په كوڅه كې زېږېدلی و. تحصيلات يې له خپل فاضل پلار څخه کړي اوداستادی مقام ته رسېدلی و. د قرآن حافظ اوپه اسلامي علوموكې يې لوی لاس درلود. علامه حبيبي ليکي چې مولوي عبدالواسع په تدريس کې ځانته خاصه اولنډه طريقه درلوده . ده کولای سوای په لږوخت کې خپلوشاگردانوته مهم متون ورزده کړي.(١) عبدالواسع اخونزاده دپوهې پرځنگ په خطابي ورکولوکې هم پشپړاستعداد درلود . اوديوه اورژبي خطيب په توگه يې داسلامي احکاموپه باب دشاه اوگداپه مخ کې په پوره زړه ورتوب سره ويناوې کولې . نوموړي دخپل وخت په علمي ادبي اوسياسي غورځنگونوکې ديوه فعال عنصرپه توگه برخه درلوده .له انگرېزانوڅخه دهېواد دخپلواکۍ گټلوپه غزاکې مستقل بيرغ درلود.(١) کله چې دهېوادخپلواکې ترلاسه سوه مولوي

---

(١) دافغان ياد ـ ۴ مخ

(۲) دخپلواکی په غزاکې کندهاردغزاله دړومحاذوڅخه يومحاذو. نوردوه يې پکتياومشرقي وو. دکندهاردجبهې عمومي قوماندان سردارعبدالقدوس خان (اعتمادالدوله) وچې کندهاريانو (غازي بابا) باله. خودبنارمخورو، علماوو، قومي مشرانوځانته جلاجلا ډلې اوبيرغونه درلودل چې ټول په گډه دغازي بابا په مشري دسپين بولدك پرمحاذ له انگرېزانوسره جنگ ته تيار سوي وو. دسپين بولدك دجبهې وياړلی او سرتېری مجاهد جرنيل محمديوسف خان و چې دښاغلي الحاج محمد آصف خان پاس يوسفی پلارکېږي .

عبدالواسع په کابل کي دهغوهيوادپالوپه جرگه کي شامل سوچي
هدف يې په هيوادکي داستبدادي نظام اومطلقه پاچهي پرځاى د
مشروطه شاهي راوستل و. دوى دغه ملي هدف ته درسېدلوله پاره د
قرآن اوسنت پربناديوه سياسي غورځنگ اساس کښېښود چي زموږ
دهيوادپه سياسي تاريخ کي دلومړي مشروطيت په نامه يادسوى دئ
خودوى ځانونه (جان نثاران ملت) بلل. ددغه غورځنگ
نورسربښندوکي غړي مولوي محمدسرورواصف کندهاري اووروريې
سعدالله خان ـ کاکاسيداحمدخان لودين ـ محمدايوب خان پوپلزى ـ
جوهرشاه غوربندي ـ ميرسيدقاسم خان لغماني ـ تاج محمدخان
بلوڅ ـ لعل محمدخان کابلي اونوروو. ددغي ملي اوروښانفکري
ډلي ځيني غړي په توپ کي والوزول سوله اوزياتره يې زنداني سول
چي په زنداني سووکسانوکي مولوي عبدالواسع اودهغه کشر وررور
مولوي عبدالرب هم شامل وو . مولوي عبدالواسع په کابل کي يې
له عدليې وزارت سره دقانون جوړولوپه کارکي مرسته پيل کړه .
اميرامان الله خان په هيوادکي د قوانينو د جوړولو اودهغوله عملي
کولوسره ټينگه علاقه درلوده. ددغه مقصد له پاره يې له عثماني
ترکيې څخه دوه تنه قانون پوهان (جمال شاه اوبدري بېگ)
راوغوښتل اوپه عدليه وزارت کي يې په کاروگومارل. مولوي
عبدالواسع له دغوپوهانوسره همکاري درلوده. ددوى له خواطرحه
سوي قوانين يې داسلامي شريعت اوحنفي مذهب له اصولوسره
تطبيقول اواصلاحات وسموني يې پکښې راوستلې. داماني دورې
دقانون جوړلوپه سترکارکي دمولوي عبدالواسع ونډه دومره زياته

وه چې دهیواداکثره نظامنامې دده ترلاسلیکولوروسته دعمل ډګرته راوتلې. دهغه وخت پرنظامناموباندې دمولوي مرحوم دغه لاسلیك و : خادم العلما محمدعبدالواسع قندهاري .

مولوي عبدالواسع داسلامي اصولواوحقایقودبیان له پاره پر "فصیحواوبلیغوخطبو" سربېره قلمي خدمتونه هم کړي دي . مستقل تالیفونه یې دادي :

ـ "حکمت اسلامي" داکتاب یې د۱۳۳۴ هـ ق کال ددوهمې خور په میاشت کې تالیف کړی اوپه هغه کې یې داسلامي امارت اصول اوداسلامي سیاست بیان کړی دئ .ددې اثریوه نسخه چې غالبا به منحصربفرد نسخه وي، دکابل په ملي ارشیف کې خوندي وه . په "فهرست خطي ارشیف ملي افغانستان ۶۹ ـ ۷۰ مخونو "کې دغه کتاب دوې نسخې معرفي سوې چې یوه دمولف پخپل خط اوبله دسیدمحمدالیشان الحسیني په کتابت ده . دواړه نسخې د"حکومت اسلامي" ترنامه لاندې قیددي . ددوهمې نسخې دمعرفي په پای کې یوه یادونه راغلې ده چې وایي(ناګفته نماندکه شادوران استادعبدالحی حبیبي درصفحه قبل ازآغازنام کتاب اینطورنوشته است :« حکمت اسلامي تالیف مولوي عبدالواسع قندهاري متوفي ۱۳۰۷ ش درکابل به امرحبیب الله بچه سقو.... همچنان درحاشیه صفحه ۱۰ بخط کاتب متن این رساله بنام حکمت اسلامي معرفي شده است . حالانکه درپشتي قبل ازآغازبخط جلي حکومت اسلامي تحریرگردیده است . لهذانسخه متذکره بدونام تحریریافته است. "

اصل خبره داده چې داکتاب (حکمت اسلامي) دئ اود (حکومت اسلامي) اثرموږ لیدلی نه دئ ، یوازې مودمولف له خولې نوم اورېدلی دئ . دحکمت اسلامي دلیکلوکال هم لږځه ابهام لري. علامه حبیبي يې د۱۳۳۴ش کال ددوهمي خور تالیف کنې (۱) خوپه فهرست نسخ خطي کې د استنساخ کال تردغي نېټې ۱۷ کاله وړاندي (۱۳۲۲هـ ق) ښوول سوی دئ .

ــ "حکومت اسلامي" ددغي رسالې په باب موږیوازې دمولف له خولې خبریوچې وایي "یك رساله علیحده مسمي به حکومت اسلامي هم تحریرشده است..."

ــ "تمسك القضات امانیه" فارسي ــ داکتاب دوه ټوکه دئ . لومړی ټوك يې د"حقوق " اودوهم يې د"جزا" بیان دئ . دوهم ټوك يې هم دوه کتابه دئ. اول کتاب يې څلوربابه لري اودحدودبیان پکښې راغلی دئ. دوهم کتاب يې هم څلوربابه دئ دجنایاتوپه باب مسایل لري . ددغه کتاب مقدمه داعلیحضرت امان الله خان په مهرښکلې سوې ده. دکتاب دوهمه برخه (جنایات) په دوو زرونسخوکې دکابل په سنګي مطبعه کې چاپ سوې ده (۱۳۰۰ ش) چې زما (هوتك) په کتب خانه کې يې یوه نسخه سته خودلومړۍ برخي (حقوقو) دچاپ په برخه کې علامه حبیبي مرحوم لیکي "... دامعلومه نه ده چې دکتاب لومړۍ برخه (حقوق) چاپ سو، که یا؟ خودوني معلومه ده ، چې دمرحوم مولف په خط يې اصله مسوده دده په کورنۍ کې سته." (۲)

---

(۱) (۲) افغان یاد ــ ۶ مخ

تمسك القضات امانيه يو ډېرمعتبراوعلمي اثـــردئ اووايي چي د «الازهرعلماوو هم په درنه سترگه ورته کتلي و» (۱)

"تفسيروايضاح نودونه قاعده فقه" (۱۸۹ مادې ۶۴مخه) دکابل دسنگي چاپخانې چاپ (۱۳۰۰ ش)

"رساله شناخت خدا" داسماالحسنی دمعاني اوفوايدوپه باب . چاپ ۱۳۰۰ ش کابل

" عنوان اساسي دينيات درمضمون تعليمي فلسفه اسلامي قرآني" ـ کابل ـ ۱۳۰۰ ش

« تفسير سورة فاتحه » ـــ په پارسي ، پښتو او انگرېزي ژبو علامه حبيبي مرحوم ليکي چي ددغه تفسير يوه نسخه ورسره وه اوپه ۱۳۳۹ ش کي د پاکستان د پوليسوپه لاس له منځه يـــوړه سوه . (۲) انگرېزي ترجمه يې دپښتو مرکې غړي اروابښاد عبدالوهاب کاموي کړې وه .

هغه کتابونه چي دمولوي مرحوم ترنظرلاندي ليکل سوي دي

ـــ"يوازنی پښتو" داکتاب د"مرکه دپښتو" له خواليکل سوی اوچاپ سوی دئ .

ـــ"پښتوپښويه"

ـــ"پښتوقاموس" داروابښادعبدالرحمن لودين تاليف ـ ناچاپ

---

(۱) افغاني شمله ـ د مقالو مجموعه ـ د ډاکتر طارق رشاد راټولونه ـ ۷۳ مخ ـ ۱۳۷۹ ش

(۲) جنبش مشروطيت ـ ۲۹ مخ

ــ "دراورتي پښتوګرامراومقدمه يې" په فارسي ژباړل سوې ده .

مولوي عبدالواسع په پښتوژبه شعرهم وايه اوويل کيږي چي ځيني شعرونه يې په پخوانيونشراتوکي ... چاپ سوي هم دي.(۱) بايدوويل سي چي دهغه وخت شاعري داسلامي اواجتماعي نظرياتواوداصلاحي افکاروتبليغ ته وقف سوې وه . دملاعبدالباقي افغان مولوي صالح محمدهوتك اونورو منظوم کلام له شعري پلوه زياته رنګيني نه لري خوتبليغي اړخ يې پياوړی دئ . دمولوي عبدالواسع پښتوشعرونه زموږسره نسته . دده يوه اوږده منظومه چي ۱۱۶ بيته ده اودده "فکري مسير" اوتولنيزعقايدپکښي بيان سوي دي ، دويلوتروخت (۱۳۰۵ ش) پنځه پنځوس کاله وروسته داروانښادعلامه حبيبي له خواخپره سوه اوپه (افغان ياد) نومي مجموعه کي خوندي ده. ددې منظومې نوم "وتعاونواعلى البروالتقوی" دئ چي موږيې دلته تيمناراوړو.

د هــــوښيارسړي فطري داوظيفه ده
چي خبره دحکمت دده غـــوښته ده
شپه و ورځ يې دحکمت طلب مطلب
ګه بيګه ددې مطلب دئ پـــه طلب
هرچيري چې(۲) دحکمت خبره مونده
هم هغه ځای له پـــرسرځي نه پرېونده
فرق پرنسته چي دچا، ياچادخولې ده
چي حکمت و،دده دين دنياهورې ده

---

(۱) افغان یاد ـ ۹مخ . (۲) چې = چي يې

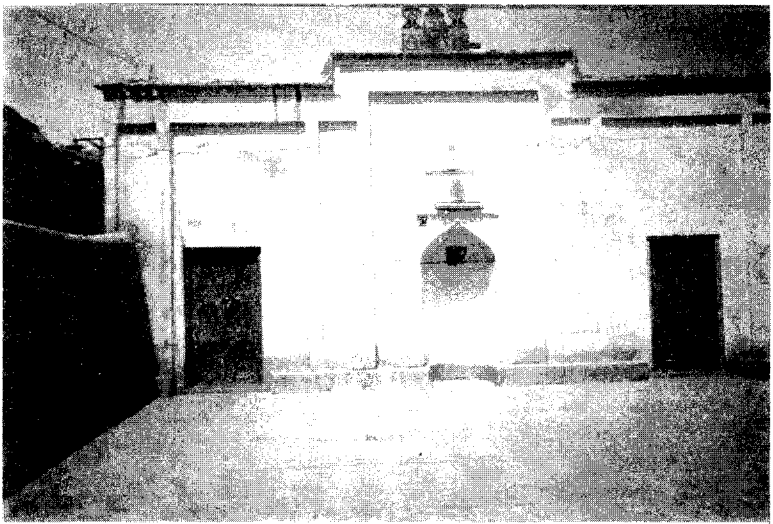

د مولوي عبدالواسع شهید مسجد

دا مسجد د کندهار ښاره کابل دروازې په شمال کې لاقصبر کې د پخواني بالاو پرضوني غاړه واڼ او
اوس هم ولاړ دی

ددښمن له خولې کې(۱) خپل مقصداداسي
دښمني سي ځني هيره پــــه خنداسي
اوکې (۲) دوست کړي بې حکمته حرکت
په دوستي کي يې نه غـــــواړي برکت
داخاصه د سړيتوب ده پــــــه اجماع
د خـــلاف پــه دې کي نسته هيڅ سماع
ددليل اود بــــــرهان احتياج يې نسته
وجداني ذوقې(۳)قبليږي نـــه په لوسته
اوکه ستاوجـــــدان يې نه قبلوي وروره!
پرده واخله له وجــــــدانه بيايې گوره
داوجدان وجدان چې مـــــوږپه ژبه بولو
په مجمع کي دځوانانو، د امـــــــزولو
داوجـــــدان نه دئ خواهش دطبيعت دئ
تحريفونــــــــه دالفاظولوی آفت دئ
که وجــــدان دسړيتوب وای داخواهش
اتفاق بـــــــه وو، پرحسن اونکوهش
زمامدوح به ستامبغوض هيڅکله نه وو
بددټول انسان بـــه بد، اوښه به ښه وو
داخلاف بې وجـــــدانی دئ پيداکړی
طبيعت دخپل خـــــواهش نوم اداکړی

---

(۱) (۲) کې = که يې
(۳) ذوقې = ذوق يې

که سړی یم اول کارمي دوجــــدان سو
چې وجدان پیداسو، ټــوله کاراسان سو
که وجدان وای جنګ به چیري و پرمخکه
که وجدان وای، خوښ به نه وم ستاپه ورکه
که وجدان وای ټــول حقوق به موادا وو
پردنیابه نه بډای اونــــــه ګدا وو
که وجدان وای زه اوته یو، یـــوانسان
ولي زماکمیس کرباس دئ، ستادا، سان (۱)
که وجدان وای عالم ټوله به یکسان وای
جلوه ګربه پــــردنیاخوی دانسان وای
عمومي وفاق، وحــدت، خلت، رحمت
پرعالم بـــــه جلوه ګروو، نه زحمت
که وجدان وای، اســلام کفربه له څه وو
ماوتابه ټول هغه کــــول چي ښه وو
که وجدان وای، نـــه مریي و، نه اغا
نه زه تاته وم په عـــــرض اوپه غوغا
عالم ټــول بې وجدانی دئ رسواکړی
هرسړي وجـــدان به طبع سوداکړی
طبایــــع چي مختلف دي پیداسوي
هم هغه دي د عـــالم مقتداسوي

(۱) سان : یو ډول سپین سنګین ټوکر و چي دنارینه وو جامې یې ښې رغولې . ترکرباس یې جنسیت لوړ او نفیس و .

ترکت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا کتاب الله وسنتی

قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم

یعنی

گذاشته ام در میان شما (ای امت من) چیزی را که اگر چنگ به آن زنید و دست آویز خود سازید

هرگز راه ترقی دو جهانی را گم نخواهید کرد: قرآن خدا، و سنت روشن من.

کتاب

هدایت نصاب

تمسک القضاة الامانیه

حصهٔ دوم

جزء ا

که بتوجهات شاهانهٔ ترقی آیات اعلیحضرت جوانبخت سعادت تخت

(الغازی امیر امان الله خان) پادشاه مجاهد دولت علیهٔ افغانستان

حفظها الله بالامن والامان بر اساس دستور مکمل شرعیه (ابتدائیه و مرافعه جزاء) بعد از مباحثه ذوات

محترم اعضای مجلس علمای ... منظور فرموده شده است.

(در مطبع سنگی ماشین خانهٔ مبارکهٔ دار السلطنهٔ کابل فی سنه ١٣٠٣ هجریه شمسی طبع شد)

تمسك القضات الامانيه

دمولوي عبدالواسع شهيد تاليف

اگر صغیر باشد یا بسن بلوغ رسیده لیکن تحقق نشده باشد که مرد است یا درصورت خطا دیت بر عاقلهٔ او لازم گردد و درصورت عمد دیت از مال لازم گردد (ذخیره)

(۱۱۱۱) هرکس که در حد یا قصاص بقتل رسید او را غسل و کفن وبروے نماز خوانند (قدوری)

(۱۱۱۲) هرکس که قتیل درشهر یافته شود او را نیز غسل دهند (دسا

(۱۱۱۳) هرکس که از بغات یا قطاع الطریق کشته شود بروے نماز نخواند چنانچه حضرت امیرالمؤمنین علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه بر بغاة نماز نخواند (هدایه) .

المؤلف خادم العلماء

محمد عبد الواسع

قندهاري

عفي عنه

(سنه ۱۳۴ قمري)

تمسك القضات الامانيه

دوهمه برخه – وروستی مخ

مخامخ په دم قـــدم کي اختلاف سو
پرعالم چابیرنزاع سواوخـــلاف سو
په علاج ددي طبعي خـــلاف کي یاره !
قوانین دعدالت راغـــله سیاره
چي دافع دطبعي خلاف سي گـــوره
وجدان وحدت پیدا کي لـــورد لـــوره
اوس معلوم سو، دوجدانه قانون دان دئ
بې قانون چي هرسړی دئ بې وجدان دئ
زه به خپل ظاهرباطن پرقانون عرض کړم
کي قبول کړه، ذووجدانه به ځان فرض کړم
اوکه ټول قانون غـــربي اوزه دشرق وم
دوجدان نوم مي حرام، که اهـــل فرق وم

*****

چیري تلمه چیرته راغـــلم څه راکیږي
ترخبري پـــــوري بل خبریادیږي
مطلب داوچي ســـړي حکمت طلب دئ
سړی نه دئ څوک چي نه په دې مطلب دئ
حکمتونه دمخلوق هـــرگوره ډېردي
ترحساب اوترکتاب اوترشـــمارتیردي
هرسړی مکلف نه دئ پـــه دې واړو
نوبه اوس په ډېرطلب یوحکمت غـــواړو
حي منبع دسعادت د هـــرانسان وي
نتیجه یې په معاش مـــعادیکسان وي

قاصرفکرمي په هره خوا جــــولان کي
چي پيداحکمت د نـــــوع د انسان کي
په عالم کي بل شی نه رامعلـــــوميږي
بې له دې چي (تعاون) يې نـوم يادېږي
که ته هم دعقل فکراعمــــــال وکې(۱)
تخطی زماد قـــــــاصرفکربه نه کې
شاوخواچي ســــــعادت دانسان گوري
بې بهاد تـــــــعاون به نه پلوري !
تعاون دئ چي اســــــاس يې دمعاش
پرعالم کي پـــــــه حرمت اوصنعت فاش
تعاون دئ چي سړی هــــــواپيماسو
تعاون دئ چي صانع سرپه هـــــواسو
تعاون دئ چي اسرارتــــــوله پيداسو
تعاون دئ چي ژراندگل پـــــه خنداسو
تعاون دئ چي مطلوب يې ټول غالب کړه
تعاون دئ چي مطلوب يې ټول طالب کړه
الحاصل بې تـــعاونه د هـــــم جنسو
هيڅوك هيڅ کولای نه سي له مــوږ انسو
داخبره هــــــم تحقيق ده بې له شکه
هرانسان به عقيده لــــــري په کلکه

(۱) وکې = وکړې

اوس نوځان ته وایم، تې هم په غوږ واوره
(که دپلاربه مي وه ژرنده هم په وار ده)
وهـــــرچاته به مي وار، ورکاوه پلار
زما، نه ولي ســــوخطا دټولووار
ژرنده څرخوم د یـــوځان پرمشتك (۱)
څکه کېږ ټکـــرټکرمي خپل خښتك
نه له کوره نه له کلي پیټی غــــوارم
که څوك ږغ راوکي کوږ سم، سرونغارم
دخپل خیال اټه اوره مي دي په جوال کي
بادپه لاس، خاوري پرسریم په هرکال کي
بالاب د ژرندي ډك لـــــه اوبوچوي
څرخ تیار، تیرهم پرسپور، گلوهم نه وي (۲)
ته سنگی و بالاسنگ دواړه الـــماس
اولس ټوله زمـــاد ژرندي په وسواس
ورته پروت بـــــه دکلوکلوایروي(۳)
بلي ژرندي لـــه کې وړي بدیې اثروي
زمانخوت له تـــعاونه په نفرت دئ
په کریابه ژرنده خــوښ داس فطرت دئ

(۱) مشتك : دغنمو کوچنی جوال
(۲) مولوي مرحوم دکندهارپه ارغنداب کي جایداد او ژرنده درلودل . (گلو) به غـالبا داسپوان (ژرندګری) نوم و .
(۳) ایر = هغه غنم چي ژرندي ته داوړوکولو لپاره راوړل سوي وي .

اولس ټوله مي محروم کړله دې ژرندي
په نینوشپه تیروي ورونـــه اوخوندي
په یوه سرمي اتــــــڼ دئ برپاکړی
یك جانه مي یـــواورډ صف دی درولی
په نخوت اوپه غرورد خان خوشحال یم
چي وژرندي ته وګـــورم په بل حال یم
خنکه ښه واله ،څه ډول ، څه ښه ګهي ده !(۱)
څه تاسنګ څــه بالاسنګ څه ټکټکي ده ! (۲)
څه ډب ډب یې دخـــالي ډبروخیژي
پرپارچاوباندي اوبه ، څه ښه شوریږي
فکرنسته چي حاصل دژرندي څه دئ
دبهاراوشورشوری یې پــه څه ښه دئ
په مزدځای کي څـــواوره دي یاغنم
دجوال مزدمي اتـــــم دئ ، که لسم
څې کوم داډبــــــــهاری اوټك ټك
چي په ټوله ژرنده، نــــه پایي مورك
هره ورخ مي تـــــرپرون ډوډی لږیږي
دپرون غړی مي نن خېټی کیږي (۳)

---

(۱) ګهي : داوبډم .
(۲) تاسنګ دژرندي لاندنی پل او بالاسنګ یې پورتنی پل دئ .
ټکټکی هغه لرګی دئ چي دژرندي دپله پر سر ورکول سوی وي او دپلونو دګرزېدو په وخت
ټکهاری کوي او ژرندګړی دهغه له برغ څخه پوهیږي چي ژرنده فعاله ده .
(۳) غړی : پنډه غنمینه ډوډی ده چي غوړي دپاسه ورباندي اچول سوي وي .
خېټی : له پتیرو اوړوڅخه پخه سوې نازکه ډوډی ده .

که چاړغ وکئ چي داژرنده کــــــریابه
زه سوتي پرخرخوم ، کـــــړم يې بې آبه
ځانځاني موجوده کړي هــــــرسړي ده
زه دځان یم، ته دځان ، دا مــــومردي ده
سرچشمه د ســـــــــعادت، تعاون پاته
زه وتاتــــه وام چپ، اوته ومـــــــاته
په سکوت سکوت کي، دين دنیاخطاسوه
نه حرفت نه مـــــوصنعت نه موعطاسوه
وېلاني اخندته مـــــــه وايه چي بدکړي
پلاني خان ته به په څـــووايي چي ردکړي
نوي ځوان کله طاقت لــــــــري د پند
زوړ بوډا خـــــوارکی څه کوې بې خوند
لويه ړیره له هلـــــــــکه سره لوېږي
پرې يې ږده خپلي بازی تـــه نه شرمیږي
په جنکیودي څـــــه کاردئ اې بېکاره!
په څـــــــــوانانوښخومه سې خبرداره
ادې ګاني دي حـــــــقداري پر موړتولو
که دوی بدکوي موږ توله بې (۱) ښه بولو
زوروور تـــــــه لاهم څوك رښتیاويناکي
لېونی وي مکرخــــــــان په مبتلاکي

---

(۱) بې = به يې

صم بکم عمي فـــــهم لایهتدون(۱)
وری ، تږی ، خـــوار و زار،مطلوب ، زبون
حسن وقبح له مـــــاورك سوه لېونی یم
زیان وکتبه راته یوســــــوه بهولي یم
تعاون له قبیلې ، له قـــــومه ورك سو
لویي ږیږي، مگرکارمـــــــود هلك سو
زه پخپله دغفلت په خــــــوب ویده یم
د نخوت شراب مي څښلي ســــرګنده یم
بل څوك نسته چي ارام ارام مي ویښ کي(۲)
پرتندي مي راپټی دعــــــلاج سریښ کي
زماخـــــــوب بولي سراسرکتبه دخان
اقــــربا او اعــــزه او ټـول خپلوان
وجدان نسته چي معلوم کړي چي زه څوك یم
دکم سازد تـــــــــرانې دپاره کوك یم
زما تعطیل، غفلت، نخوت، که څه یوان دئ
دعـــــالم عالم ، مادي معنوي زیان دئ
ستادي زهـــــــرسي خواږه اې زماقریبه!
چي په ځان دي یوعــــــالم کئ بې نصیبه
لوی دښمن زمـــــــاوځانته یې اې یاره !
په چم چم دي کړم هــــــلاك زمادلداره

---

(۱) .صم بکم عمی فهم لایرجعون (سوره بقره ۱۸ آیت) او صم بکم عمی فهم لایعقلون (سوره بقره ۱۷۱ آیت) ته اشاره ده . یعنی کاڼه ، ګونګی ، ړانده دوی لارنه مومي . (۲) کي = کړي

زه ویده یم ته پـــــــرمالل‌ووي وايي!
زه هلاك ابدي سوم، تــــــه مي ستايي!
كه زه ويښ سوم پـــــه والله مي دئ قسم
چي په اوركي به دي پښوكي ومـــــرورم
مابه څوك ويښ كي يارانــــــــوالغياث
فرصت دپرتېرسو، خوانانــــــــوالغياث
څه سوه اهل دحـــــــــــكمت د تعاون
چي خپل څـــــان يې وي هېركړی لاپرون
زماپــــــــه ويښه كي فداكي داخپل ځان
زمـــــاپه گټه كي قبول كي(۱) هرڅه زيان
كارخانه د تــــــــــعاون راته برپاكي(۲)
په برقي قوه ماويل كي ، بيامي ماكي(۳)
يوهنداره مــــــــاته راكي راست نمايشه
چي ښكاره كي مــــاته ځان ، بې ارايشه
د نخوت اود غـــــــــــرورله رنگه پاك
راته وښيي زمـــــاځان او زمـــاادراك
كه مي وليدمخ پـــــــــه داسي يوهنداره
تجلي به مي وكـــــــــوري واردواره

---

(۱) كي = كړي

(۲) كي = كړي

زه طلب ددي هنداري کـــړم له تاسي
دبلا (۱) له کوره، ماکه څـــوك وباسي
زه به لمرسم ټول جهان پـــــه کړم رڼا
تاريکه بـــــــه پاته نسي پردنيا
داهنداره دهرچاپه کـــــورکي سته ده
مگرداچي پـــــــه زنگارواغشته ده
زنگارڅه دي خـــــانځاني خپل مطلبي
زه اخوند، ته سوي اغا، دا ســــوه بي بي
په قانون دتـــــــــعاون انساني
نه اخوند، نه اغـــــــا، نه ځانځاني
که تابڼه کول، زه ستافـــــرمانبرداريم
پخپل سرومال ولاړ، اوفـــــــداکاريم
که مابدکول تـــــــه هيڅ نه يې معذور
څوچي زمـــــــابدي له مانه نکړې دور
ځان ومال، اولاد په ټول زماپه تهذيب کي
صدقه کړي، زمابه هرڅه په نصيب کي(۲)
که داباب د تعاون پـــــرعالم خلاص سي
بديهي ده چي سړي به ټـــول خواص سي
تعاون په عــــــــقلاوروکي اساس دئ
بياهمت پـــــه تعاون کي زموږ په لاس دئ

(۱) دبلا ــ دکندهارمحلي وراشه ده ،يعني زما يې په څه . (بمه چه ــ پارسی)

(۲) کي = کړي

هرقـــــدرچي ترقي ده په دنياکي
تـــــعاون هغه قدردئ په اداکي
دابنکاره چي تـــــعاون انساني
هم په دين اودنيانلــــــري ثاني
نوپښتونه! دابخت ته اول وغــــواړه
زماخوار، ودې ويناتـــه کښېږده غاړه
زموږ په کـــــورکي يوهنداره ده زره
هيڅ زنګار ورته لارنلـــــري رڼه
هرشی ښه پکښې معلوم دئ په تحقيق
د سباحــــال يې پرون کړی تصديق
له پلرو راپاته سوې ده لـــــه فخره
اوپه دورکي پرته، زماپـــــه بخره
زمـــــايوازي هيڅ قوه نه په رسيږي
دمړومـــــړانه غواړي چي جګيږي
راسه کښې يې ږدو پرسرد لـوړچارسو
ټول عالم پکښي وګوروله چارسو(١)
پټ ولغ بـــه راښکاره سي له دورا
نروښځه پـــه معلوم سي اشکارا
ګټه، زيان بـــه افتابي سي وجهان ته
هم غالب، مغلوب به ووزي وعيان ته

(١) له لوړې چارسو څخه مراد دکندهار دښار مرکز د چارسو چوك دئ او له دوهمه يې مطلب څلور خواوې دي . دتام تجنيس صنعت دئ .

وظیفه د تـــــعاون به موږخای سي
دانسان افراد بـــه ټوله خوشنمای سي
صلح کل اوتـــرقي چي څه ممکن وي
دعالم دپاره هـــرڅه چي محسن وي
داهنداري(۱) پـه رښتیاومورته نمایي
هرچي وايي، دروغ نسته، رشتیاوایي
داجهان گـــــرده صدقه تردي هنداره
چي ښکاره بـه کړي ومورته سمه لاره
« قندهار۱۶جدي ۱۳۰۵ ش »

ددغي منظومي په باب زموږدزماني مشرليکوال اروابناد محمدصدیق روهي لیکي«دوجدان په باب دمولوي عبدالواسع کندهاري نظریه دده دژوندفلسفي تفکرزیږنده ده» اروابناد روهي د وجدان په باب دفیلسوفانونظرونه راوړي اووايي چي دځینوپه نظروجدان دانسان فطري صفت اودځینوپه عقیده بیافطري صفت نه دئ بلکه په ټولنه کي دانسان په موقف اړه لري. البته ددي خبري سپیناوی زمادلیکني تربحث وتلي خبره ده ، خوداروابنادروهي په نزد وجدان دمولوي عبدالواسع په نظرهم دانسان فطري خاصیت نه دئ چي دشهودي مکتب پلویان بیادانظریه نه مني . (۲)

---

(۱) هنداري ـ هنداره يي

(۲) روهي ـ محمد صدیق ـ دپښتوادبیاتوتاریخ (معاصره دوره) دانش کتابتون پېښور ۱۹۹۹ م ۸۰ـ۹۷ مخونه .

من عرف نفسه فقد عرف ربه

هرکه خود را شناخت پروردگار خود را شناخت

رساله

(شناخت خدا)

جلّ جلاله

از آثار قلمیهٔ خادم العلما (محمد عبد الواسع قندهاری) عفی عنه

بعد از منظوری جناب جلالتمآب عالیقدر وزیر صاحب داخلیه سردار عالی (عبد العزیز) خان، جهت نصاب تعلیم عمومی کارداران و مأمورین دولت علیه بمطبع ماشینخانهٔ کابل در سنه ۱۳ طبع شد

طبع اول ———— ۱۰۰۰ هزار جلد

اروابښادمولوي عبدالواسع دخپل وخت یوزړه ورخطیب و. داسلامي احکامواوارشاداتودبیان په وخت کې دچاپروانه ساتله حقایق یې بې پردې بیانول. دجمعې په ورځوکې به یې دکابل په پل خشتي مسجدکې تبلیغ کاوه. وایي چې د۱۳۰۳ ش کال په یوه جمعه یې دخطبې په ترځ کې یې داولوالامردلیاقت اوپوهې په اړه بیان ورکړ اووې ویل "په سیاست اوجهانداری کې هغه څوك د مشری اوتقلیدوړدئ، چې په دغواصولوښه پوهیږي اوپوره عالم اوماهروي... که کارنااهل اوناپوه ته.وسپارل سي، پرمخ نه بلکي وراني ځیني پیښیږي." (۱) داخبره دده دمخالفینوله خواپاچاته بل رازتعبیرسوه اومولوي یې د پاچاپه نزد دهغه دمخالف په توګه معرفي کړ(۲). په داسي حال کې چې مولوي مرحوم داماني دورې دټولواصلاحاتوعملي اونظري مرستندوی اوحامي و. پاچایې دتوقیف امرورکړ اودکابل په توقیف خانه کې یې بندي کړ.دوه کاله وروسته کله چې اعلیحضرت امان الله شاه دکندهارپه دوره دهغه ولایت دچارودتفتیش په نیت ولاړ دکندهاردمعارفوچاري یې ډېري خوښي سوې او د کندهار معارفود مدیراروابښاد مولوي صالح محمدهوتك له اجراآتوڅخه یې پوره رضایت څرګندکړ. مولوي صالح محمدهوتك په دغه وخت کې د اروابښادمولوي

---

(۱) افغان یاد.... ۸ مخ . (۲) ددغه ناوړه اومغرضانه راپورونواغېزه موږداروابښادمولوي اوپاچاامان الله شاه ترمنځ په اړیکوکې هغه وخت ښه لیدلای سو چې دپغمان لویه جرګه راوغوښتل سوه (۱۳۰۲ ش) په دغه جرګه کې دوخت پاچاترخپلوخینواصلاحاتوتېرسواوکله چې به اروابښادمولوي دهغوپه تفسیراودمخالفینوپه خواب کې څه ویل پاچابه دمحافظه کاروادمخالفینوپلوي کاوه .
(وګوری : رویداد لویه جرګهٔ دارالسلطنهٔ کابل ـ صفحات ۱۲۱ ـ ۱۵۲ ـ ۱۸۴ ـ ۱۸۵)

عبدالواسع دماشوم زوی (عبدالله) په لاس د هغه د پلار دخوشي کېدوعریضه وروړاندي کړه اوپاچايي سمدلاسه دخوشي کېدوامرورکړ. اروابنادمولوي عبدالواسع له بندي خانې څخه ترايله کېدووروسته له کابله کندهارته ولاړاودعمرترپايه پوري هورې و.

د اميرامان الله شاه روڼه دوره په يوې تراژيدی پای ته ورسېده . د هيواد چاري ، دوطن ددښمنانوپه لمسون ديوه جاهل اوناپوه شخص په مشري د غلواوداړه مارانويوې ډلي تــه وسپارلي سوې (۱۳۰۷ ش) مولوي عبدالواسع دکندهارولايت ګڼ شمېر علما او ديني لارښوونکي او اعيان دامان الله خان په پلوي ديوې فتوا صادرېدو ته را وبلل . يوه اعلاميه يې د « اعلامية مجلس اعيان قندهار » په نامه د طلوع افغان اخبارد اتم کال په دوهمه ګڼه کي خپره کړه چي ده پخپله او نورومشرانو لاسليك کړې وه . بله يې د « فتوای علمای عظام » په نامه دهماغه اخبار په اتمه ګڼه کي نشر کړه چي دده په ګډون اووه ويشتو تنو جيدو علماوو لاسليك کړې وه (۱) په دغه فتواکي د"بچه سقاء رژيم يومتغلب اومرتجع

---

(۱) پر فتوا باندي دغه لاسليکونه سته : جمال الدين اخندزاده ساکزی . ملا محمد عمر اخندزاده هوتك . ملا بهاء الدين دميرهزار جامع خطيب (دنوموړي وراره کمال اخندزاده نومېدی چي په کندهار کي يې تر وروستيو کلونو پوري د وکيل الدعوا کار کاوه) . ملا عبدالله (دملافرح الدين اخند لمسی) . عبدالحــــميد اخندزاده (متولي) . محمد علی صاحبزاده هوتك (دذاکر له صاحبزاده ګانو څخه) . عبدالودود اخندزاده مشهور په تورآغا (نوموړی د مرحوم عبدالباقی صاحبزاده زوی و . مرحوم عبدالباقی صاحبزاده دذاکر شريف په صاحبزاده ګانو کي ډېر دروند مقام درلود . په ۱۳۰۲ ش کال د قوس پر خلرمه دچارشنبې په ورځ وفات سوی دئ . دکندهار طلوع افغان اخبار يې د مړيني خبرخپور کړ او د « حضرت اجل جناب مستطاب ، قدوه السالکين ، زبده العارفين ، صاحب الفضل والکمالات ، مالك الخرق والکرامات ، عالم بينظير ، کامل روشن ضمير ... سرحلقة سالکان مسلك نقشبندی درقندهار .... » په درنوالقابو ياد کړی و) . (پاته په راتلونکي مخ کي)

اوناهل باغي رژيم" وبلل سو(۱) کله چي دغي باغي ولي د ۱۳۰۸ ش کال په دوبي کي کندهارونيو، مولوي عبدالواسع يې داماني رژيم دپلوی په جرم کابل ته ځنځير و زولانه بوت اود "بچه سقاو" په امريې دکابل په سياه سنګ کي له والي علي احمدخان سره يوځای(۲) په توپ کي والوزاوه .

علامه حبيبي ليکي کله چي يې مولوي عبدالواسع کابل ته راووست "بچه سقاوورته وويل چي تاپرمادکفرحکم کړی دئ . نوځکه تاوژنم . مولوي په لوړ ږغ جواب ورکئ چي استغفرالله! زه پراهل قبله دکفرحکم نه کوم. مګرته خوقاطع الطريق يې ، بايدلاس و پښه دي شرعا پرې سي." (۳)

دتېر مخ دحاشيې پاته برخه :
ملاعبدالشکور بارکزی (پخوانی قاضی القضات) ،ملا احمدجان الکوزی (دشاه جامع خطيب) ، سيدمحمداسلم ، غلام دستګير اخندزاده پوپلزی ، عبدالقيوم الوزی (دمرافعې قاضي) ، ملاغلام محی الدين ، نظر محمد (دابتدايیه محکمې لومړی مفتي ، زوی يې وکيل صاحب نورمحمدخان دئ چې اوس په کابل کې اوسي) ، محمد جان ساکزی (دابتدايیه محکمې مفتي) ، خواجه محمد هوتك (د ابتدايیه محکمې قاضي) ، محمد محسن مفتی (نوروزی) ، جمعه خان مفتي ، عبدالرزاق اخندزاده الکوزی ، ملاعبدالحسين ، ملامحمدنذير ، ملاصالح محمد کاکړ ، خيرمحمد اخندزاده توخی(د مشهور مفسرعالم علی محمد اخندزاده زوی . علی محمد اخندزاده د ۱۳۰۴ ش کال داسد پرنهمه دشنبې په ورځ وفات سوی دئ . خبر يې د طلوع افغان د خلرم کال په ۴۹ ګڼه کې خپورسوی دئ) ، ملاعبدالله کاکړ (دکاليزو کوځې اوسېدونکی) ، زوی يې ملا سعدالله نومېدی د کتابو سوداګر و) ، ملا شرف الدين اخند لودين (دکندهار مشهور مفسر او دخپل وخت ستر عالم) او نصرالدين .

(۱) افغان ياد ـ ۹ مخ ـ کابل ـ ۱۳۶۰ ش

(۲) والی علي احمدخان دلويناب خوشدل خان زوی و چې دغازي امان الله خان دسلطنت ترسقوط وروسته په جلال اباد کې پاچهي اعلان کړې وه .

(۳) افغان يادـ ۸ مخ . دغه مطلب ميرمحمدصديق فرهنګ په (افغانستان در پنج قرن اجز) جلددوم ۵۸۳ کې هم دعبارت په لږخه بدلون راوړی دئ .

دمولوي عبدالواسع دري زامن (م.عبدالخالق واسعي ، عبدالباري واسعي او عبدالله) او اووه لوڼې پاته سوې . مېرمن يې دکندهارله يوې معززي کورنۍ څخه وه دميرزاجان محمدخان هوتك خورکېده . لوڼې يې چې ټولي نهايت پرهېزګاري، قرآن خواني اوعالمي پښتنې وې چې د هيواد د نامتو عالمانواوپوهانوپه کوروواده سوي وې .يوه لورېې د اروابناد قاضي عبدالصمدخان کاکړ(۱) مېرمن وه ، بله لورېې د ياقوت السيردمولف مولوي عبدالحق خروټي په کورنۍ کي داروابناد محمدقاسم اخونزاده عطار(۲) مېرمن کېدله . دريمه يې د پښتو ژبي دخواخوږي خدمتګاراروابنادمولوي صالح محمد هوتك مېرمن(۳) څلرمه يې د هيوادد نامتوعالم اوفاضل اروابناد مولوي محمدامين خوګياڼي (۴) مېرمن اوپنځمه يې دمحمدانورخان پوپلزي مېرمن وه .(۵) مشره لورېې په لالا محمد سعيد اوکشره لورېې د حاجي سلطان محمد هوتك (مشهورپه لالوجان) واده وه .(۶)

---

(۱) قاضي عبدالصمدخان کاکړ (۱۲۶۶ ـ ۱۳۳۸ ش) د فيض محمد اخندزاده زوی او سيف الله اخندزاده لمسی کېدی چې دخپل وخت تکړه عالم ، فصيح اوخطيب و . څه موده يې دقضا وظيفه هم کړې وه .د ويښ زلميانوپه نهضت کي يې دغړيتوب له امله څرکاله سياسي بندګاللی و .په پښتو اوپارسي يې دنظم ونثر آثاردهيوادپه نشراتوکي خپاره سوي دي .

(۲) اروابناد محمدقاسم اخندزاده خروټی دکندهار دخروټودکوڅې وړې علمي کورنۍ ته منسوب و چې دکندهار په هرات بازارکي يې دعطاری دوکان درلود . نهايت شريف اوپرهېزګاره سړی و . زوی يې ښوانيمرګ عبدالغفورعطار (مړ) دلوړو تحصيلاتو څښتن او منور زلمی و .

(۳) (۴) مولوي صالح محمد هوتك اومولوي محمدامين خوګياڼی هغه سترشخصيتونه دي چې دعلمي کارنامو په باب يې دهيواد دعلم و فرهنګ څښتنانوپه لسګونوکتابونوکي خورا زيات مطالب کښلي دي اودبيامعرفي محتاج نه دي . (۵) محمد انو خان پوپلزی ډېر معزز او مهذب سړی و چې دکندهار دارغندوا ولسوالی د باباصاحب په کلي کي اوسېدی . (۶) حاجي سلطان محمد هوتك د مرحوم ميرزاجان محمدخان هوتك زوی دئ چې اوس په کندهارکي اوسي .

مولوي عبدالرب

مولوي عبدالرب دمولوي عبدالروف کاکړدوهم زوی اودمولوي عبدالواسع شهیدکشرورورچي د۱۲۹۵ هـ ق په شاوخواکي په کندهارکي زېږېدلی دئ . (۱) مروج علوم یې دخپلي کورنی په فرهنګي ماحول کي لوستي اوپه فقه، تفسیر، حدیث، فلسفه، منطق، اوحکمت کي داستادی درجې ته رسېدلی و. کله چي په هیواد دمشروطه غورځنګ مبارزې تودې وې، مولوي عبدالرب هم پکښې برخه درلوده اوپه همدې سبب له خپل مشرورورمولوي عبدالواسع سره یوځای بندي سوی هم وخوامیرحبیب الله یې دپلاردعلمي مقام ددرناوی په خاطردخوشي کېدلو امر ورکړ.

مولوي عبدالرب دامیرحبیب الله خان (سراج الملت والدین) دحضورملااوپه سفروحضرکي ورسره ملګری و. اودهغه پرځنګ یې دکابل په مکاتبواودارالمعلمین کي دښوونکي په توګه وظیفې هم پرمخ بېولي دي . دغه راز یې له محمودطرزي سره په سراج الاخبارکي قلمي همکاري کوله اودعلامه حبیبي مرحوم دخولې خبره ده چي "دیني مضامین یې په اسلامیه فلسفه کي دتحقیق په نوی سبک خپرول". (۲)

---

(۱) په "افریده های مهجورعلامه حبیبي" کي یې دتولدکال ۱۲۹۴ ه ق ښوول سوی دئ .
(۲) جنبش مشروطیت ـ ۳۰ مخ ـ چاپ ۱۹۹۹

مولوي عبدالرب دجلال آبادپه هغه سفرکي له اميرحبيب الله خان سره ملګری وچي پکښې نوموړي اميرووژل سو (۲۱ فبروري۱۹۱۹ م ۱۸ جمادي الاول ۱۳۳۷ ق) اوعجيب تصادف داوچي مولوي مرحوم په هماغه شپه په جلال آبادکي دلويې توبي په وجه وفات اوهورې ښخ سو.

دوفات په باب يې د"امان افغان" جريدې داسې کښلي و"جناب مستطاب مولوي عبدالرب خان مديرمکاتب ابتداييه ودارالمعلمين وملای حضوراعليحضرت شهيد، که درمکتب حبيبيه ومکاتب ابتداييه خدماتي نماياني انجام داده بود، بمرض محرقه درجلال آباد گرفتاروآخرسرسام شده ، برحمت حق پيوستند... حقيقتا يك ضايعه بزرگ علميست ...كه بارحلت ايشان مقام رياست شريعت درمملکت خالي ماند....". (۱)

مولوي عبدالرب دتاليفاتوخښتن عالم دئ چي زياتره تاليفات يې ددرسي مقصدونوله پاره په دري ژبه کړي دي . په دې ډول:

۱ ـ سراج العقايد ـ دپنځم ټولګی له پاره ـ دکابل چاپ

۲ ـ دينيات څلورټوکه ـ دکابل چاپ له لومړی ټولګی څخه ترڅلورم ټولګی پوري.

۳ــ اطاعت اولوالامر (دکابل چاپ) . دارسالهورروسته دمولوي صالح محمد هوتك له خواپه پښتوترجمه اوچاپ سوه (۱۳۳۴ ق ـ ماشينخانه دارالسلطنه کابل مطبعه سنګی)

۴ ـ سراج القضات ـ خطي

---

(۱) جنبش مشروطيت ۳۱ مخ ـ چاپ ۱۹۹۹ (امان افغان ص۱۰ شماره اول۲۲ حمل ۱۲۹۸ ش)

سلسلهٔ مؤلفات بیت العلوم مبارکه حبیبیه

قال النبي عليه السلام اطلبوا العلم ولو بالصين

قال النبي عليه السلام طلب کنید علم را اگرچه در چین باشد

سراج العقائد

حصهٔ اول

که بعد از

تصدیق قاضی القضات افغانستان و مواهیر اهل محکمهٔ شرعیه
دار السلطنهٔ کابل و محفل میزان التحقیقات الشرعیه بقرار تجویز سر رشتهٔ
تعلیم عمومی افغانستان برای تعلیم درجه صبیانیهٔ ادنی سال سوم مقرر شده است

در مطبع اسلامیهٔ لاهور بزیور طبع پوشید

سراج العقاید

دمولوي عبدالرب ليکنه

خواہان اجرائے ہنر و کیش است و ختم
کلام بر دعائے مزید عمر و اقبال ایں خسرو
کامگار
و خدیو
نامدار
میرود

اے در بقائے عمر تو خیر جہانیاں
باقی مباد آنکہ نخواہد بقائے تو

المؤلف حقیر قلیل الفہم کثیر التقصیر
عبد الرب عفی اللہ عنہ

۵ ـ مقدمه فلسفه اسلامیه خطي
۶ ـ سراج السیر . دلاهورچاپ
۷ ـ سراج الفقه .دوه ټوکه دکابل چاپ ۱۳۳۱ ق
۸ ـ په سراج الاخبارکي دتفسیراواسلامي فلسفي په باب
یوشمېرمقالي
۹ ـ سراج الاحکام په اسلامي فقه کي دکابل چاپ

مولانا عبدالخالق واسعي

اروابناد مولانا عبدالخالق واسعي چې دشهيد مولوي عبدالواسع اخندزاده مشرزوی دمولوي عبدالروف لمسی ، د عبدالرحيم اخندزاده کړوسی اود علامه حبواخندزاده کودی کيږي، دکندهاريومشهورعالم اوليکوال اودقرآن حافظ و. په ۱۳۱۹ ق کال دکندهارښاردباميزوپه کوڅه کي زيږېدلی دئ . مرحوم واسعي صاحب مروج علوم يې له خپل پلارڅخه لوستي اودعلامه عبدالحی حبيبي هم سبق و په عربي علوموپه تېره بيالغاتوکي لوی لاس درلود .

په اماني دوره کي يې رسمي ماموريت پيل کړ(۱۳۰۰ هـ ش) اودقضاتودمکتب ښوونکی سو. دغه رازيې دکندهاردګنج په ښوونځي اوپه متوسطه مکتب کي هم دښوونکي په توګه وظيفه سرته رسولې ده . اروابنادواسعي صاحب د"پښتومرکې" غړی اودکندهارداد بي انجمن له جوړېدوسره سم يې (۱۳۱۱ جدي هـ ش) دهغه غړيتوب هم ترلاسه کړ .

دغه رازيې دانيس جريدې دليکيني د هيات د غړي په تــــوګه (۱۳۲۰ ش) ، وروسته دمطبوعاتوپه مستقل رياست کي داژانس دپښتودارالترجمې دمديرپه حيث وظيفې سرته رسولې دي. په ۱۳۲۲ ش کي دپښتوټولني غړی سو اوکندهارته ولاړ. هورې يې دکندهارپه مطبوعاتوکي دمرستيال په توګه اوپه احمدشاه بابا لېسه کي دمنطق اوادبياتودښوونکي په توګه کارکړی دئ .

ارواښاد عبدالخالق واسعي

په ۱۳۳۰ ش کال يې د "وروروږغ" په نامه مجله چلوله(۱) او له ۱۳۳۵ ش کال وروسته يې په پښتوټولنه کي دلغاتودمديرپه توګه دنده درلوده .

داروانښادواسعي صاحب وروستۍ دنده په مشرانوجرګه دکندهاردسناتورپه توګه وه. ترتقاعدوروسته کندهارته ولاړاوهورې په خپله پلرنۍ مېنه کي واړول اود ثورترفاجعې پورې په کندهارکي و. اروانښاد واسعي صاحب په همدغه وخت کي چي دعمرېې ډېر کلونه تېرسوي وو، دقرآن عظيم حفظ ته ملاوتړله اوټول قرآن يې حفظ کړ. په دغه وخت کي يې دخپل پلرني مسجدامامت هم کاوه .

واسعي صاحب ډېرمجلس آرايه سړی و. په خبروکي يې پندونه اوتريوې اندازې ظرافتونه هم و.

پرارواښادواسعي صاحب باندي دژوندډېري سړې وتودې راغلې وې . په سقوي دوره کي چي يې پلار شهيدعبدالواسع اخندزاده داماني نهضت دپلويتوب په جرم په توپ کي والوزول سو، دی هم په کندهارکي دسقوي عمالوله خوا له مولوي صالح محمدهوتك سره يوځای توقيف اوهورې يې په مرګوني توګه ووهل سو ، ځوان زوی يې (عبدالنافع) ورته ځوانيمرګ سو، دمولوي صالح محمد هوتك دجنازې له بدرګې سره يې دکابل دهوايي ډګر پرلار موټر

---

(۱) وروروږغ مجله دپښتونستان دموضوع په ملاتړ په کندهارکي خپره سوه (۱۳۲۹ ش ددلوی ۱۵) موسس يې عبدالخالق واسعي اوهمکاران يې نظرمحمداخك، محمدابراهيم خواخوږی، ريدی ، عبدالروف مخلص، غلام محی دالدين ايوبي، محمدناصرنصرت اوارواښادخادم و. دامجله صرف دوې ګڼې خپره سوې ده . (پښتوخپروني ـ حبيب الله رفيع ـ لومړی ټوك ۱۳۵۶ ،)

تصادم وکړ ـ مېرمن ، زوی ، لور .. یې خای پرخای مړه سول . بل ځوان زوی (ګلالی) یې په امریکاکي ترورسو اوجنازه یې کندهارته راوړل سوه چي دده پخپل لاس ښخه سوه . دریم ځوان زوی یې په امریکاکي له یوې معمولي ناروغي مړ اوځوانیمرګ سو.

ددې ټولومصایبوزغم یې دیوه معتقدمسلمان پښتانه په توګه وکړ اوشکایت یې چاوانه ورېد.

اروانښاد واسعي ته دروسي طاعون دراتګ له امله کندهار اور سواوکابل ته وکوچېد. په کابل کي یې دخیرخانې مېنې په لومړۍ برخه کي کورونیواوترمرګه پکښې واوسېد.

په۱۳۶۰ ش کال کي دزړه حمله پرراغله اوپه ابن سیناروغتون کي یوه ورځ بسترسو. پرناروغي یې زه (هوتك) حاضروم . دمرګ شولي اودزړه دحملې دردونه یې په مېړانه وزغمل اودهماغي ورځي په مازیګرکي یې پوریږې کړ اووفات سو، خدای دې وبخښي.

اروانښادواسعي صاحب په عربي ژبه کي دلوی لاس لرلوپه وجه له دغي ژبي ځخه ډېري ترجمې کړي دي چي زیاتره یې ناچاپي پاته اودپښتوټولني په ارشیف کي خوندي دي.

دمصري عالم سعدزغلول (جوامع الکلام) یې په پښتواړولی اونوم یې (بشپړه ویناوي) پرایښی دئ .

دفرانسوي یوه ګوستاولوبون مشهوراثر (روح الاجتماع) یې له عربي ځخه په پښتوترجمه کړی دئ (ناچاپ)

روح الاعتدال له عربي ځخه په پښتوژباړلی دئ ... عمل یې په فرانسوي ژبله لیکل سوی اوبیا انګریزي ته اړول سوی اوله هغه

څخه یې عربي ته ترجمه کړی دئ . (ناچاپ)

روح التربیه له عربي څخه پښتوژباړه (ناچاپ)

الصحافه له عربي څخه پښتوژباړه (ناچاپ) مولف یې مصري عالم محمودسمهانی دی.

حصون حمیدیه له عربي څخه پښتوژباړلی دئ .داکتاب چي داسلامي عقایدوبیان پکښې دئ په عربي ژبه دیوه ترکي عالم په قلم لیکل سوی دئ . (ناچاپ)

"نړۍ په دوه زرم کال کي" له عربي څخه پښتوته راژول سوی اوپه ۱۳۳۶ ش کال پښتوټولني چاپ کړی دئ

شخصیت څنګه وده کوي؟ له عربي څخه پښتوته ترجمه کړی اوپه ۱۳۴۰ ش کال دپښتوټولني له خواخپورسوی دئ .

په تالیفاتوکي یې یواثرد"پښتومتعدي مصدرونو" مجموعه ده . دااثریې د"پښتومرکې" له پاره لیکلی و اوددغی مرکې د نورو اثاروپه شان ورك سوی دئ

د"پښتوخودآموز" دمتلونوبرخه هم دده له خوالیکل سوېده دغه اثرپه کندهارکي چاپ سوی دئ .

د"پښتني دودونه" دکتاب دکندهاربرخه یې هم لیکلې ده (۱) .

اروابناداسعي دقاموسونوپه باب ځیني مبتکري لیکني کړي دي چي دښاغلي عبدالحکیم هلالي په قول « ترننی ورځې پوري دپښتوقاموس لیکني د تیورۍ په برخه کي بې د عبدالخالق

---

(۱) پښتني دودونه په ۱۳۳۶ ش کال دپښتوټولني دادبیاتودڅانګي له خوا خپورسوی دئ . په لیکلوکي یې پراروابناداسعي سربېره محمد ګلاب ننګرهاري ، محمدابراهیم ثابت او محمدعالم اتمان برخه‌خیستې ده .

واسعي له څو تحقيقي مقالوڅخه ، په افغانستان کي بل چا څه نه دي ليکلي . واسعي دپښتو شعري او ادبي قاموس تر عنوان لاندي يولړ علمي او تحقيقي څېړني کړي چي په کابل مجله کې خپرې شوي دي » . (۱)

دغه رازيې له کندهارڅخه دخپرېدونکي مجلې" پښتو " سره پراخه قلمي هکاري درلوده . ددغي مجلې د"اجتماعيات" ترلوی عنوان لاندي يې د"اولسي ژوند" په نامه ليکني خپرې سوېدي. دپښتومجلې د"اجتماعيات" په برخه کي دکندهاردپښتوانجمن نوروغړوهم برخه اخيستې ده.(۲)

واسعي صاحب په شعرهم گوتي وهلې خوپاللی يې نه دئ دشعرنمونه يې له "اوسني ليکوال" څخه رااخلو

تياره اوښکلا

تل يې وگـــــوره چي تياره اوښکلا
دوه عنوانـــونه دغـــــروب پرکتاب
خيرورته گـــــوره چه ښکلاهرمابنام
له تـــــــابېليږي دتياروپه حجاب
تـوله نړۍ باندي آرام شي حـــــاکم
چه لمرپښه کښيږدي دغروب پرركاب

---

(۱) هلالی ـ دکتورعبدالحکيم ـ پښتوقاموس ليکنه ـ ۱۲ مخ ـ پښتوټولنه ـ ۱۳۵۴ ش ـ کابل .

(۲) رفيع ـ حبيب الله ـ پښتوخيروني ـ ۲۶ مخ ـ کابل ۱۳۵۶ش

خــوچه سهارشي تياري مخ ونيسي
بيرته عـــالم دژوندون اورکړي کباب
لــمردافق پرژی جـــــلی وليکل
چـــه عالم ړونددئ هم مغرورهم خطا
آيـــــــــادژوندفنازوال نه ويني؟
لکه تيـــاروچي زمـــــــارڼاکړه تالا
کشکي لمرخپل تاريخ ليکلای همېش
چـــي خـــــه پيړی دي رژېدلي پخوا؟
دلمـــرنظام ته يــوحـــيرت اخيستي
خـــتو، لـــــوېدويې سودايې کړه دنيا

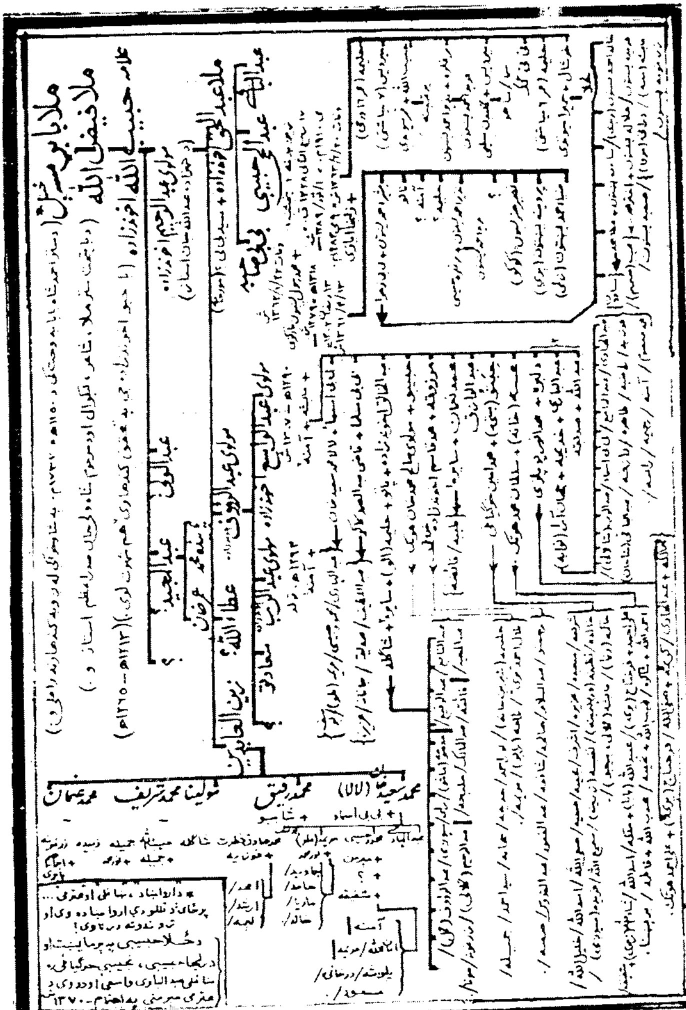

داشجره دبناغلي نصير هنريښتون لخوا تهيه او خطاطي سوې ده . کاپي يې ماته ښاغلي ميرويس
حبيبي راوليږله او ما له دې کتاب سره مله کړه .

علامه عبدالحی حبیبي

دعلامه حبیب الله کندهاري (حبواخندزاده) ددرنې کورنۍ پراسمان ترټولورونې اوځلاندستوری اروابښادعلامه پوهاندعبدالحی حبیبي دئ چي زموږ دهیواددمعاصرفرهنګي بهیرد"سرلاري" ویاړیې ګڼلی دئ.

علامه عبدالحی حبیبي دعبدالحق اخوندزاده زوی د عبدالرحیم اخونزاده شهیدلمسی دعلامه حبیب الله کندهاري کړوسی دملافیض الله کاکړ کوسی اودملابابړ مدرس کودی دئ چي د ۱۳۲۸ هـ ق کال دربیع الثاني پر۱۷ د پنجشنبې په ورځ (مۍ ۱۹۱۰م) دکندهار ښار دبامیزوپه کوڅه کي زیږیدلی و. د عبدالحق اخندزاده دري اولادونه پاته سوي دي. مشرزوی یې عبدالباقي نومیدی چي په ځواني کي داستسقاپه ناروغۍ مړسوی دئ. علامه عبدالحی حبیبي یې دوهم زوی اویوه لوریې(بی بی صاحبه) وه (۱)چي روزنه یې موږپرغاړه اخیستې وه .علامه مرحوم له وړکیني څخه دعلم اوپوهي لیوال و. دده دوړکیني زمانه د اعلیحضرت امیرامان الله خان له روښانه دورې سره برابره وه اوپه دغه روښانه دوره کي چي کندهارته هم د پوهي اومعارف لمن اوږده سوه ، ښوونځي اومکاتب جوړسول ـ علامه یې له لومړنیو زده

---

(۱) بی بی صاحبه دکندهار د منور اوعلمي شخصیت اروابښاد محمدرسول پښتون بارکزي (۱۲۷۹ ـ ۱۳۶۱ ش) میرمن وه . دافغانستان دعلوموااکاډمۍ غړی او دهیواد هنرمند خطاط او خبرونکی ښاغلی نصیرهنر پښتون ددغي پښتني میرمني زوی دئ .

کورنکوڅخه واوپه ۱۲۹۹ ش دکندهارپه مکتب تجارکي شامل سو چي له فارغېدووروسته يې (۱۳۰۴ش) په ۱۵ کلني کي دکندهارپه يوه لومړني ښوونځی کي دښوونکي په توګه وظيفه ومونده . علامه مرحوم پر ښوونځی سربېره دخپلي کورنی په علمي محيط کي هم درس وايه اوخپل داکازوی مولوي عبدالواسع اخندزاده شهيد (۱۳۰۸ ش) ته پردرس کښېنوست . علامه مرحوم وروسته ليکي "...ازپدرجزچندکتاب وکلکسيون های جرايدسراج الاخبار (کابل) وحبل المتين (کلکته) وکتب مرحوم محمودطرزي مدير (سراج الاخبار) که درکابل طبع شده بودچيزی ديگر بارث نبردم. مثنوی مولوی بلخی و ديوان خواجه حافظ شيرازي وګلستان وبوستان شيخ سعدی ازکتابهايی بودکه درهمان سن طفوليت چشم من به آن اشنا شده بود، هنګاميکه درمکتب ابتدايی درس ميخواندم کتب ابتدايی صرف ونحوعربی ورياضی وهيات وفقه واصول فقه ومنطق ميرومبادی بلاغت وعروض وقافيه راازعمزاده خود مرحوم مولوی عبدالواسع شهيدفراګرفتم ... وی درتدريس راه خاص واسلوب مستقيم وکوتاهی داشت و مرا در يکسال بمبادی اشنا ساخت. " (۱)علامه مرحوم دخپلواستادانوپه لړکي دمولوي ابوالوفاکندهاري(۱۹۷۵ م) نوم اخلي اوليکي چي دغه مولوي مرحوم ددوی په کورني مسجدکي اوسېدی اوده ورڅخه " ادبيات اودقرات علم اوهغه کتابونه ولوستل چي منتهيان يې لولي " . علامه حبيبي مرحـــــــوم داحاديثوپه علم کي مولوي

---

(۱) ژوندون مجله ـ شماره اسد، سنبله ۱۳۶۱ ش

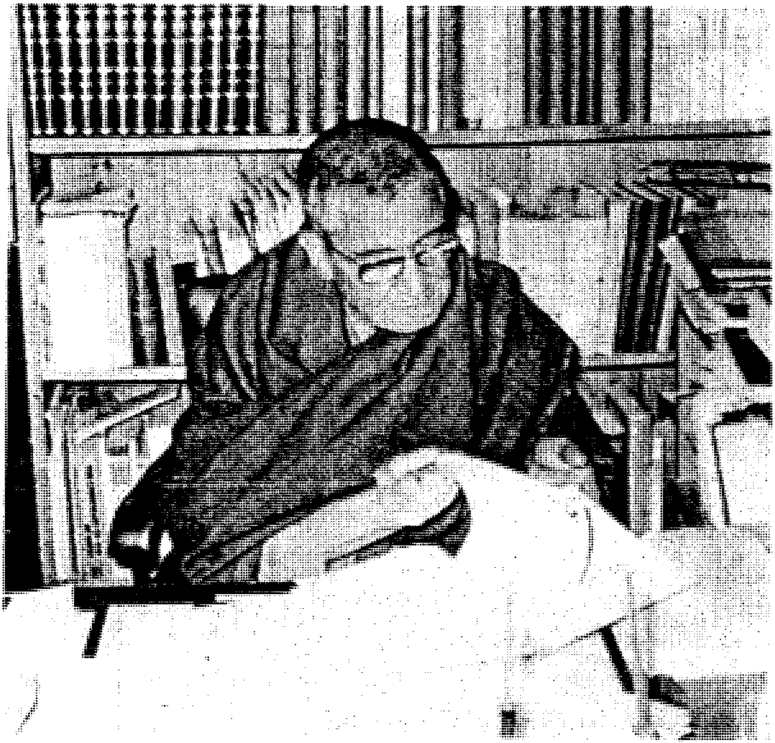

عبدالواسع اومولوي ابوالوفادواړه دخان استادان بولي . (هماغه مجله) دغه رازدخپل ژوند په وروستی اثر"جنبش مشروطیت درافغانستان" کي اروابناد شهید عبدالرحمن خان لودین هم په خپلو استادانوکي شمېري (۱) دغه رازيې په استادانوکي دحجت الاسلام شیخ محمدطاهر کندهاري نوم هم یادسوی دئ (۲) . له خپلواستادانوڅخه ددرس لوستلوپرڅنګ یې د کابل د نویو ښوونځیومضامین لکه جغرافیاوطبیعیات وحساب اونورهم مطالعه کول. دی لیکي " در همین هنګام که درپیچ وخم صغری وکبری منطق واشکال اقلیدس وجازولایجوزدرحجرات مساجد ومدارس قدیم سرګردان بودم . جغرافیاوطبیعیات وحساب مکاتب جدیدکابل راهم مطالعه کردم و سراج الاخبار وحبل المتین رامیخواندم، بالاخره ازکاوه و ایرانشهر و ارمغان و الهلال سودهابردمی وحظهااندوختمی... " (هماغه مجله)

علامه مرحوم په اووه لس کلني کي (۱۳۰۶ ش) دطلوع افغان جریدي دمرستیال په توګه وټاکل سو اوڅلورکاله وروسته دهماغي جریدې مدیری ته ورسېد . په همدغه وخت کي یې انګرېزي اواردوژبې تریوې اندازې زده کړلې ، دومره چي د دغودواړو ژبو کتابونه په ولوستلای سي(۲) .

---

(۱) جنبش مشروطیت ... ۶۵ مخ - چاپ ۱۹۹۹ . (۲) افغاني شمله ـ ۵۵ مخ .

(۳) علامه مرحوم په اردوژبه دترجمې صلاحیت درلود او د (چهارمقاله برفردوسی وشاهنامه) نومی کتاب یې له اردو څخه په پارسي ژباړلی دئ . داکتاب دهندوستان پښتانه پروفیسر مرحوم محمودخان شیراني په اردو لیکلی او زموږ لوی استاد هغه په پارسي اړولی دئ . پارسي ترجمه یې د لوی استاد له سریزي اوتحشیې سره دبیهقي دکتاب خپرولو موسسې له خوا په ۱۳۵۵ش کال په کابل کي خپره سوې ده .

استادلیکي چې دتاریخي څېړنې اوپلټنې روش یې له Combridge History of India اوجرجي زیدان اوشبلي نعماني اوسیدسلیمان ندوي په شان دمصري اوهندي فاضلانوله لیکنوڅخه اودبرلین له کاوه جریدې اودعلامه محمدقزویني له ارزښتناکو اثاروڅخه زده کړي دي . (هماغه مجله)

علامه مرحوم نهه کاله دطلوع افغان اخبارپه ښتوژبه وچلاوه. په دغه نهه کلنه موده کي استاددپښتوژبې اوادب پر ډګر پاخه بنستونه کښېښوول چي وروسته به پرورغیږو. په ۱۳۱۹ ش کال چي په کابل کي پښتوټولنه تاسیس سوه . علامه حبیبي مرحوم یې د رییس په توګه وټاکل سو اوپرڅنګ یې دمطبوعاتودمستقل ریاست دمرستیالي وظیفه هم پرغاړه اخیستې وه .یوکال وروسته د معارفو په وزارت کي دمشاور (سلاکار) په توګه وټاکل سواودرې کاله وروسته یې په هیوادکي دلومړي ځل له پاره دادبیاتوپوهنځی تاسیس کړ (۱۳۲۳ ش) چي په پوهنځي کي یې د پښتو ادبیاتو د تاریخ تدریس پخپله کاوه. دوه کاله وروسته کندهارته د معارفو د رییس په توګه ولېږل سو (۱۳۲۵ش) . په ۱۳۲۶ ش کال له علمي وفرهنګي وظیفوڅخه ګوښه کړه سو اوپه چمن کي دافغاني سوداګرو د"وکیل التجار " په توګه یې کارپیل کړ . په ۱۳۲۷ ش کال دکندهارخلکوپه غیابت کي دهیوادپارلمان (دملي شورااوومې دورې) ته دخپل نماینده په توګه وټاکه (۱) . درې کاله یې د

---

(۱) دښاغلي عبدالرحیم هاتف دخولې خبره ده چي وایي « هغه وخت یوازي په کابل کښې انتخابات په صندوق اوکاغذاوپټوعامه رایو وسوه نورچیري خصوصا په کندهارکښې دمشرانو په مجمع کښې دیوه کاغذپرمخ به هر چاخپل نظر امضا کاوه . (دحاشیې پاته برخه لطفا په راتلونکي مخ کي ولولئ)

هیواد په ملي شوراکي له نوروملي مبارزینوسره څنګ پرڅنګ په هیوادکي دعدالت اومساوات له پاره فعالیت وکړ اود همدغو مبارزو له امله په ۱۳۳۰ ش کال له هیوادڅخه وتلوته مجبورکړه سو. لس کاله یې په پاکستان کي دهجرت ترخې شپې تېري کړې (۱) . په ۱۳۴۱ ش کال بیرته هیوادته راستون سواوخپلوعلمي او تحقیقي فعالیتونوته یې دوام ورکړ . په ۱۳۴۴ ش کال یې دکابل پوهنتون له خوادپوهاندۍ علمي رتبه ترلاسه کړه . ورپسې دانجمن تاریخ دموسسې رییس وټاکل سو(۱۳۴۵ ش) تردې وروسته یې د صدارت دفرهنګي سلاکاراووروسته داطلاعات اوکلتوروزارت دفرهنګي مشاورپه توګه وظایف درلودل اودغه وظیفې یې ترمړیني ادامه ومندل.

علامه مرحوم دخپل څه دپاسه نیمه پېړۍ فرهنګي فعالیت په

(دتېرمخ دحاشیې پاته) هغه پاڼه به دوثیقې ضمیمه مرکزته استول کېدله . کله چې حاجي اخترمحمدخان بارکزي خپل لاسلیك کاوه ترهغه وړاندې یې دتاییدپه غرض هغه بیت چې دمرلاناجلال الدین بلخي په ستاینه کښې ویل سوی و ، وکیښ چې وایي :

من چه کویم وصف آن عالیجناب ـــ نیست پیغمبرولی داردکتاب » (افغاني شمله ـ ۶۴ مخ)

حاجی اخترمحمد خان بارکزی دکندهار یو معزز سپین ږیری و . دده په نامه یو جامع هم سته .

(۱) ښاغلی اجمل خټك دعلامه مرحوم پرقبر څو تاریخي خبري وکړې چې زه (هوتك) یې شاهد وم . ده وویل چې « دامرقع نه بیا ماته میلاوېږي اونه یې تاسې موندلی شئ ... فکروکړئ دافغانستان له حکمرانانو نه خپه راغلی ودپاکستان حکمرانانو ورته دسرو او سپینوفرشونه جوړول ، دده په ویاړ یې جشن جوړکړ لېکن تاریخ ګواه دی، دپېښورمددخان جومات ګواه دی ، دپېښوړمحب وطن ولسونه ګواه دي چې حکومت زور وکړ چې دده په خوله یولفظ دافغانستان خلاف ویاسي . ده دافغانستان پرضدیولفظ هم دخولې نه ونه یوست . زه یې ګواه یم ، زه ورسره سکرټروم دحکومت له خواورسره موظف وم ده ویلي وو چې ماسره دی ولېږی نوهم هلته یې ده ته هرڅه ورکول . خوده دخپلې خاورې اوخپل قوم خلاف یوه خبره ونه کړه . دایوبېل باب دی . پردې بندي شو ، په دې ووهل شو ، په دې ورټل شو خو هغه یې ونه کړه . » (افغاني شمله ـ ۱۳۲ ـ ۱۳۳ مخونه)

ترخ کي خوراډبري نوښتګري هڅي کړي دي. په معاصرفرهنګي ډګرکي ترټولوزيات پرکارعالم و. دګوتود ستړياکلمه يې دژوند په قاموس کي نه وه اودهمدغي پرکارۍ محصول يې دده ترقد واووښت. کله چي دمرګ پربسترپروت واومعالج ډاکترورته دبشپړ استراحت ، لږخوراك ، لږحرکت اولږ مطالعې توصيه کوله ، ده په ځواب کي ورته ويلي وه «...آخرحضرت ملك الموت ته په انتظارکښېنم؟... په رشتياچي دملك الموت پذيرايي سخته ده .»

(۱) وايي چي علامه مرحوم ترروفات يوه ورځ مخکي يوعربي شعرپه پښتوترجمه کړ .علامه مرحوم په نړيواله سطح يوپېژندل سوی عالم و. د يونسکودنړيوالي موسسي نښان يې دکورپردروازه نصب سوی و چي داوياړ د هيواد دبل پوه په برخه نه و.

علامه حبيبي مرحوم د پښتواوپارسي فرهنګ دغه لاندي برخي دلومړي ځل له پاره پيل کړي دي :

ـ لومړی پښتواخبارليکنه دده په لاس پيل سوه .

دا اخبار دکندهار طلوع افغان و چي په ۱۳۰۰ ش کي د ارواښاد مولوي صالح محمد هوتك (۱۳۳۹ ش مړ) په لاس تاسيس سو.

په لومړي سرکي يې په پارسي او پښتودواړو نشرات کول خو په ۱۳۱۰ ش کي د علامه حبيبي مرحوم له خوا ټول په پښتو واړول سو او په دې ډول په هيواد کي دلومړني بشپړ پښتو اخبارتاداو کښېښوول سو .

ـ د پښتوادب تاريخ ليکنه ده پيل کړه .

---

(۱) داستادياد ـ دمقالومجموعه ـ ۱۹۵مخ ـ کابل ـ ۱۳۶۴ ش

دپښتو ادب تاریخ لیکني لومړی ځښته دعلامه مرحوم په لاس په طلوع افغان کي د « تاریخچۀ شعر پښتو » تر نامه لاندي په ١٣١۴ ش کال کښېښوول سوه . دا اثر يې په پارسي ژبه لیکلی دئ چي وروسته يې بیا دهمدې موضوع په باب د « تاریخچۀ شعر پښتو» په دوام د پښتو ادبیاتو تاریخ څلور ټوکه ولیکل او لومړی ټوك يې د ١٣٢۵ ش کال لیکنه ده . ښاغلی سرمحقق زلمی هیوادمل لیکي چي « استادحبیبي نه یوازي په افغانستان کي دپښتوادبي تاریخ لیکني بنسټ ایښوونکی دئ بلکه دپښتنوپه نوروفرهنګي حوزو لکه پېښور او کوټه کښي هم ترده دمخه چا ادبي تاریخ لیکلوته اقدام نه و کړی . » (١)

ــ د پښتوژبي لرغوني متون واردواره دده په قلم په انتقادي توګه تهیه اوخپاره سول . په دې برخه کي دعلامه مرحوم لومړنی کار (دخوشحال خټك مرغلري) دي چي په ١٣١٧ ش کال يې له کندهاره خپور کړ . او وروسته يې دعبدالقادرخان خټك دیــــوان (تله ـ ١٣١٧ ش له کندهاره) ، لوی احمدشاه بابا (١٣١٩ ش له کابله) ، پټه خزانه (١٣٢٣ش له کابله) ، تذکره الاولیا (له کابله) ، سواتنامه (١٣۵٨ش له کابله) خپاره کړل.

دپښتو آثارو د انتقادي متون دبرابرولو په برخه کي د ځینو ختیځ پوهانو له خورو ورو کارونوڅخه وروسته په منظم او پرله پسې توګه لومړی ګام د پښتنوپه ټولوفرهنګي حوزو کي ترعلامه مرحوم وړاندي چا نه دئ کړی .

---

(١) افغاني شمله ـ ٨۴ مخ

ـ دروښاني ادب سیستماټیکه څېړنه په افغانستان کي اول وارده پیل کړه .

داڅېړنه دپښتوادبیاتوتاریخ له دوهم ټوك سره مله ده چي په ۱۳۴۲ش (۱۹۶۳ ع) کي په کابل کي چاپ سوه . د روښاني غورځنګ په باب دپښتونخوا یو بل فاضل حافظ محمد عبدالقدوس دخیرالبیان دلومړي چاپ (۱۹۶۷ ع) په سریزه کي خورا ګټوره ، عالمانه څېړنه کړې ده (۹۲ مخه) او اروانښاد مولانا عبدالقادر دهمدې چاپ په پیل کي وایي چي « دخیرالبیان د دریافت نه څه زمانه مخکښې فاضل مولوی عبدالقدوس دبایزید روښان په حقله دپښتواکیډمی په مجله کښې ښه محققانه مضامین شایع کړي وو »، خو علامه حبیبي په افغانستان کي لومړی شخص دئ چي د روښاني تحریك له ژوري مطالعې او څېړني وروسته یې ددغه غورځنګ سیاسي توب مدلل کړ . پخوا داسي فکر کېدئ او اوس هم یوشمېر کسان په دې عقیده دي چي روښاني غورځنګ یوازي یو مذهبي تحریك و چي وروسته یې سیاسي بڼه واخیستله . علامه مرحوم داثابته کړه چي دا تحریك له لویه سره سیاسي و او پر یوه واحد مرکزبانـدي دپښتنو د راغونډېدلو او له مغولو سره دهغوی دمبارزو دمنسجمولو په نیامت پیل سوی و .

ـ دخوشحال پېژندني لومړی ښنته دده په لاس کښېښوله سوه .

دخوشحال خان ختك په باب ابتدایي خبري له سراج الاخبار څخه مولوي غلام محی الدین افغان پیل او اروانښاد امین الله خان زمریالي وروسته په ۱۳۱۵ ش کال تعقیب کړې . خو علامه حبیبي

دخوشحال پېژندني تاداو په ۱۳۱۴ ش کال په تاریخچهٔ شعر پښتو کي ایښی و او دښاغلي سرمحقق هیواد مل صاحب دوینا له مخي « استاد داکارونه په تاریخچهٔ شعرپښتو کښي په ابتدایي ډول پیل کړل ، دخوشال مرغلري اودعبدالقادرختک دېوان په مقدمه کښي یې پسي وپالل ، په تاریخچهٔ سبکهای اشعارپښتو ، پښتانه شعراء لومړی ټوك ، دپښتوادبیاتوتاریخ دویم جزء (د دابیاتو پوهنځی د پښتوڅانګي ددویم صنف له پاره) ، دخوشال دجهانداری نظریه نومي اثر کښي یې ورته انکشاف ورکړ ، دخوشحال دسواتنامې (د ۱۳۵۸ هـ ش کال چاپ) دچاپ ته برابرولو اودخوشال بابا د درې سوم تلین له پاره دخوشال په اشعارو کښي انتقادي پانګه نومي اثر په لیکلوسره یې له خوشال پوهنې سره خپله مینه اثبات ته ورسوله » .(۱)

ـ په پښتوشعرکي دسبك موضوع واردواره ده رامنځ ته کړه .

په پښتو شعر کي دسبك موضوع هم علامه مرحوم دلومړي ځل له پاره په تاریخچهٔ سبکهای اشعار پښتوکي (۱۳۱۹ ش کال) رامنځ ته کړه او ددغي موضوع لومړی خښته یې کښېښوله .

ـ په افغانستان کي لومړی وار پښتولنډه کیسه دده په قلم وکښل سوه .

ـ د پښتو داستان لیکني لــــــومړی ګام هم دوی واخیست اود (توریالی پښتنه) په نامه یې داستان وشمه لیکنه ولیکله . په دې لیکنه کي دافغانستان دخپلواکی اخیستلو پر وخت د سپین

---

(۱) (افغاني شمله ـ ۸۶ مخ)

بولدك په محاذ کي ديوه توريالي کهول قرباني او سربښندني په خورا ښه توگه بيان سوي دي . داليکنه په اوسني ليکوال نومي کتاب کي « ډرامه » بلل سوې خو دپښتو پياړی محقق ښاغلی زرين انځور پکښې د داستان او ډرامې گډي ځانگړتياوي ليدلي دي .(۱)

ـ په پښتوژبه آزادشعر دده له خولې وويل سو.

ـ په پښتوژبه کي د معاصري تذکره ليکني تاداو ده کښېښو.

معاصره پښتوتذکره ليکنه د پښتو ټولنې له جـــــوړېدو سره سم (۱۳۱۹ ش) دعلامه مرحوم په لاس پيل سوه اودپښتانه شعراء لړی يې شروع کړه . دپښتانه شعراء لومړی ټوك يې په ۱۳۲۰ ش کال راوايست چي وروسته داسلسله پسې وپالل سوه او ترپنځم ټوکه پوري ورسېده .

دعلامه حبيبي په اکاډميکوکاروکي دپټې خزانې اودسليمان ماکودتذکره الاوليا نشرډېره لويه هنگامه جوړه کړه. ځکه ددې آثاروله لاري لوستونکي دپښتونظم اونثرله ډېرولرغونوبېلگوسره اشناسول . پټې خزانې مخالفين اوموافقين ومونډل، چاجعلي کتاب وباله اوچامقدس . په فارسي ، انگرېزي ، روسي ، فرانسوي، الماني، عربي اواردوژبووژباړل سو. په رداوتاييدکي يې کورنيو او بهرنيو پوهانودعلامه مرحوم تر وفات وروسته پنډ پنډکتابونه وليکل . پخپله علامه مرحوم پخپل ژوند کي ددغه کتاب په باب خپل نظرداسي څرگندکړی و:

---

(۱) داستادياد ـ ۱۸۵ مخ ـ ۱۳۷۳ ش چاپ ـ کابل ـ دښاغلي انځور صاحب مقاله

«...ازوقتي که این کتاب نشرشددرداخل وخارج درباره آن درین مدت سی سال کفتکوهابعمل آمدوسخن هاگفته شد، وبراصالت آن شکوك وظنون اظهارگردید، وبرخي آنرامجعول این حقیر، وجمعی ساخته وپرداخته مولف آن محمدهوتك درحدود ۱۱۴۱ق ۱۷۲۹م دانستند... ولی هیچ یکی ازنقادان محترم قلم نبرداشت که انتقادعلمی ونظرهای مستند خودرابنویسد ونشرنماید، تااگرآن سخنهامستدل وبرمعاییرعلمی مطابق باشد، شنیده وپذیرفته شود،واگردرخور ردوانتقادباشدبه تردید وتنقیح وتسخیف آن پرداخته اید.» (۱) اووریسي زیاتوي « ...من نه بحیث مدافع مطلق این کتاب درینجاکپ میزنم بلکه می خواهم شنیدگیهای خودراتنهاازنظرعلمي تحلیل کنم واگربعدازین هم کسی براساس علمی چیزی بنوسیدیابگویدآنرابدون تعصب وتربدباحوصله وسیع شنید، واگرسخن علمی ومستدل ودرخورتامل وتفکرباشد، بایدآنراموردغوروبحث وتحقیق قرارداد.»

---

(۱) پټه خزانه ـ عکسي چاپ ـ سریزه ـ ۳مخ ـ دریم چاپ ـ ۱۳۵۴ش ـ کابل

اثارېې :

په دې برخه کې به زه داستادعلامه حبيبي اثارپه کرونولوژيکي توګه راوړم .

۱ ــ په پارسي اوپښتوژبه دطلوع افغان جريدې چلول (۱۳۱۰ ـ ۱۳۱۹ش)

۲ ـ تاريخچه ادبيات پښتو (پارسي) کندهار ـ ۱۳۱۱ ش(۱) .

۳ــ سردارمهردل خان مشرقي شاعرقندهاري (پارسي) ـ کابل ـ ۱۳۱۲ش

۴ ــ اشعارودېوان تيمورشاه افغان (پارسي) کابل ـ ۱۳۱۳ش.

۵ ـ تاريخچه شعرپشتو ـ (پارسي) ـ کندهار ـ ۱۳۱۴ ش

۶ــ خودآموزپښتو (دوه ټوکه) دنوروليکوالوپه مرسته کندهار ـ ۱۳۱۴ش

۷ ـ پيغام شهيد ـ (پارسي مثنوي) ـ کابل ـ ۱۳۱۴ش

۸ ــ محقق قندهاری شرح حال وآثارمولوی حبيب الله قندهاري (پارسي) ـ کابل ـ ۱۳۱۴ ش

---

(۱) ددغه اثريادونه اودچاپ کال ماله (اوسني ليکوال) نومي کتاب څخه رانقل کړل چې علامه مرحوم پخپله دکتاب ليکول (اروانباديېنوا) ته ورلېږلې وه. په نوروخايوکې بې يادونه نسته . په (آفريده های مهجورعلامه حبيبي) کې ددغه اثراو (تاريخچه سبکهای شعرپشتو) دچاپ کال اوځای سره اليش سوي اوپه (افغاني شمله) نومي مجموعه (۱۷ مخ) کې هم تکرار سوي دي .دغې ګډوډی زماپرهغه ليکنه چې په (افغاني شمله) کې خپره سوې ، هم اغېزه کړې ده . ماهورې داستادلومړی چاپ سوی اثرهمدابللی دئ . داستادلومړی چاپ سوی اثربايد (تاريخچه ادبيات پشتو) وبولو. (تاريخچه سبکهای شعرپشتو) د۱۳۱۹ش کال په کالنۍ کې په بشپړه توګه خپره سوېده . دا احتمال ليري نه دئ چې (تاريخچه ادبيات پشتو) او (تاريخچه شعرپشتو) دې ديوه اثردوه نومه وي که داسې وي ، نوبيااستادلومړی چاپ سوی اثرلکه په (افغاني شمله ـ ۴مخ) چې ويل سوي دي ، (سردارمهردلخان مشرقي شاعرقندهاري) دئ چې په ۱۳۱۲ ش کې خپورسوی دئ .

۹ ـ غزنه (پاړسي مثنوي) ـ کابل ـ ۱۳۱۵ ش

۱۰ ـ ملي پسرلی (پښتونظم) ـ کندهار ـ ۱۳۱۷ ش

۱۱ ـ وضع اصطلاحات پښتو ـ کندهار ـ ۱۳۱۷ ش

۱۲ ـ افغان اوافغانیت ـ (پښتو) کندهار ـ ۱۳۱۷ ش

۱۳ ـ دعبدالقادرخان ختټك دېوان ـ سریزه اوترتیب ـ کندهار ـ ۱۳۱۷ ش

۱۴ ـ دخوشحال خان ختټك ملغلري ـ سریزه اوترتیب تصحیح اومقابله ـ کندهار ـ ۱۳۱۷ ش

۱۵ ـ سپېڅلې پښتو (دلعل محمدکاکړپه مرسته) کندهار ـ ۱۳۱۸ش . په دې قاموس کي دپاړسي لس زره لغت په پښتواړول سوي اوپرفیلالوژي باندي یوه اوږده سریزه هم ورباندي زیاته سوې ده .

۱۶ ـ تاریخچه سبکهای شعرپشتو (په پاړسي ژبه) کابل ـ ۱۳۱۹ش

۱۷ ـ مشاهیرابدالیان (په پښتو) کابل ۱۳۱۹ش . په دې اثرکي ترلوی احمدشاه بابا وړاندي ابدالي مشاهیرراپېژندل سوي دي.

۱۸ ـ پښتانه شعراء ـ لومړی ټوك (پښتو) کابل ۱۳۲۰ ش دا اثر دوهم وارپه پېښورکي په مسخ سوې بڼه چاپ سوی دئ(۱۹۵۱ م) اوماورېدلي دي چي استادله دغه چاپه ناخوښه و .

۱۹ ـ لوي احمدشاه بابا دېوان ـ تصحیح مقابله اوسریزه ـ کابل ۱۳۲۰ش

۲۰ ـ جوانمردان وعیاران (پاړسي) کابل ۱۳۲۱ ش

۲۱ ـ پټه خزانه ـ تصحیح ترجمه اوتعلیقات ـ کابل ۱۳۲۳ ش

دااثردوهم وارپه تهران کي (۱۳۴۰ ش)، دریم وارپه کابل کي

۱۳۵۴ش
۲۲ ـ زرنج واحوال تاریخي آن(پاړسي) کابل ۱۳۲۴ ش
۲۳ـ تحقیقات راجع به پټه خزانه ـ کابل ۱۳۲۴ ش؟
۲۴ ـ پښتوخېړني ـ دفرانسوي ختیځ پېوه دارمستستردلیکنې پښتوژباړه (۱۳۲۵ ش) دسیدقاسم رشتیااوعبدالروف بېنواپه مرسته.
۲۵ ـ دپښتوادبیاتوتاریخ ـ لومړی ټوك ـ دادبیاتوپوهنځی ـ کابل ۱۳۲۵ ش
۲۶ ـ تاریخچه بیداري سیاسي درافغانستان ـ پېښور۱۳۲۹ش دا اثر په "آزادافغانستان" نومي اخبارکي په پرله پسې توګه خپور سوی دئ .
۲۷ ـ تحقیقات راجع به ترجمان البلاغه رادویاني (پاړسي) کابل ۱۳۳۰ ش
۲۸ ـ مورخان گمنام افغان ـ کابل کالنی چاپ ۱۳۳۳ش
۲۹ ـ خلیلي نامه (پاړسي مثنوي) پېښور۱۳۳۴ ش
۳۰ ـ روابط ادبي سندباافغانستان ـ کراچي ۱۳۳۷ ش
۳۱ ـ تازه نوای معارك ـ تصحیح تحشیه ـ مقابله ـ تعلیقات ـ کراچي ۱۳۳۷ ش
۳۲ ـ شاعرهیرمندهارون افغان(پاړسي) کراچي ۱۳۳۸ ش .ددغه شاعرپه باب یې دتهران دیغما په مجله (شماره اول ۱۳۳۹ش) د کي د چارلس ریودیوې تېروتني په باب مفصله څېړنه کړې ده .
چارلس ریو نوموړی هارون خان دشمس الدین محمدله زوی هارون سره چي ۶۵۰ ق په شاوخوا کي ژوندی و، اشتباه کړی دئ .
هارون خان افغان دحاجي جمال خان بارکزي زوی و چي د ژوند

زمانه يې ۱۲۰۰ ق حدوددي.

۳۳ ــ کتاب های گم شده تاريخ غزنوي(پارسي) کراچي (يوه برخه) ۱۳۳۸ ش

۳۴ـ دشيخ الاسلام عبدالله انصاري سيرت اوشخصيت ـ کابل ۱۳۴۱ ش

۳۵ ـ دپښتوادبياتوتاريخ ـ دوهم ټوك ـ کابل ۱۳۴۲ ش . په دې کتاب کې يې داسلام له پيل څخه بياترزرم هجري کال پورې پښتوادب څېړلی دئ .

۳۶ ـ تاريخ افغانستان درعصرتيموريان هند (پارسي) کابل ۱۳۴۲ ش

۳۷ ـ پښتوولويکان غزنه ـ يك تحقيق جديددرتاريخ غزنه وتاريخ ادبيات پښتو ـ کابل ۱۳۴۲ ش

۳۸ ــ طبقات صوفيه ــ دشيخ الاسلام عبدالله هروي ــ تصحيح تحشيه مقابله اوتعليق ـ کابل

۳۹ ـ صدميدان ـ دخواجه عبدالله انصاري هروي ـ تصحيح وترتيب ـ کابل ۱۳۴۲ ش

۴۰ ــ زبان دوهزارساله افغانستان يامادرزبان دري(دبغلان دکتيبې تحليل) کابل ۱۳۴۲ ش

۴۱ ـ نگاهي به سلامان وابسال (پارسي) ـ کابل ۱۳۴۲ش

۴۲ ــ طبقات ناصری ـ دمنهاج سراج جوزجاني ـ تصحيح مقابله تحشيه اوتعليق ـ کابل ۱۳۴۳ ش . داکتاب يې واردواره په دوو ټوکوکي په سنگي چاپ په کويټه اولاهورکي خپورکړی و۱۳۴۹ ــ

۴۳ ـ رساله سررشته طریقت خواجگان ازجامي ـ کابل ۱۳۴۳ش
۴۴ ـ افغانستان بعدازاسلام لومړی ټوك (پارسي) کابل ۱۳۴۵ ش . داکتاب دوهم واریه ۱۳۵۷ ش کال په کابل کي بیاچاپ سو.
۴۵ ـ تصوف دري ـ کابل پوهنتون ۱۳۴۶ ش
۴۶ ـ پښتودتاریخ اولغت په رڼاکي ـ کابل (وړمه) ۱۳۴۷ ش
۴۷ ـ تاریخ مختصرافغانستان ـ دوه ټوکه ـ کابل ۱۳۴۷ ش
۴۸ ـ دپښتوادبیاتوتاریخ ـ دپوهنځی ددریم ټولگی ـ کابل ۱۳۴۷ش
۴۹ ـ دپښتوادبیاتوتاریخ ـ دپوهنځی دڅلورم ټولگی ـ کابل ۱۳۴۷ش
۵۰ ـ زین الاخبارگردیزي ـ تصحیح مقابله تحشیه او تعلیق (پارسي) ـ کابل ۱۳۴۷ ش
۵۱ ـ رهنمای تاریخ افغانستان درکتب فارسي عربي واردو ـ کابل ۱۳۴۸ ش
۵۲ ـ تاج کابلشاه درکعبه ـ کابل ۱۳۴۸ ش
۵۳ ـ سواداعظم ـ تصحیح مقابله اوتعلیق ـ تهران ۱۳۴۸ ش
۵۴ ـ ملتان کالودی شاهی خاندان (اردو) ـ لاهور ۱۳۴۹ ش
۵۵ ـ اصل خلجیان افغانی (رفع اشتباه درباره ایشان) ـ تهران ۱۳۴۹ ش (ددې اثرانگرېزي ژباړه دامیرخسرودهلوي په باب دمقالوپه مجموعه کي چاپ سوې ده) .
۵۶ ـ فضایل بلخ ـ تصحیح مقابله وتعلیق ـ تهران ۱۳۴۹ ش
۵۷ ـ هفت کتیبه قدیم (پارسي) کابل ۱۳۵۰ ش
۵۸ ـ تاریخچه خط درافغانستان ـ کابل ۱۳۵۰ ش

۵۹ ـ دالبیروني کتابښود (پښتو) کابل ۱۳۵۲ ش

۶۰ ـ شرح بیتین مثنوي ـ دمهردلخان مشرقي ـ ترتیب اوسریزه ـ کابل ۱۳۵۲ ش

۶۱ ـ کتابشناسي البیروني (ترجمه وتکمله) ـ تهران ۱۳۵۲ ش

۶۲ ـ شاعراندیشه (مولاناجلال الدین بلخي) کابل ۱۳۵۳ ش

۶۳ ـ پیرروښان (دروښان پیرعصراووده غورځنګ) دخیرالبیان سریزه ـ کابل ۱۳۵۳ ش

۶۴ ـ ظهیرالدین محمدبابر (زندګاني وشخصیت او) (پارسي) کابل ۱۳۵۳ ش

۶۵ ـ دافغانستان پېښلیك ـ کابل ۱۳۵۳ ش

۶۶ ـ هنرعصرتیموریان (پارسي) تهران ـ ۱۳۵۵ ش

۶۷ ـ مدرسه شاه مشهدغرجستان وبنای مرقدسالارجلیل در کمیسان بلخ (دهنرمردم په مجله کي) تهران ۱۳۵۵ ش

۶۸ ـ فردوسي وشاهنامه ـ د پروفیسرشیراني ـ (له اردوڅخه ژباړه) سریزه اوتحشیه ـ کابل ۱۳۵۵ ش. دااثرپه اردوژبه په ۱۳۴۲ م کال دهنددهلي ښاردانجمن ترقي اردوله خواچاپ سوی دئ. پارسي ترجمه یې په ۱۳۵۵ ش په کابل کي خپره سوه. په (آفریده های مهجورعلامه حبیبي) اوافغاني شمله کي یې دچاپ کال مغشوش دئ.

۶۹ ـ نسب وزادګاه سیدجمال الدین الافغاني (پارسي) کابل ۱۳۵۵ ش

۷۰ ـ منازل السایرین د ردایرهٔ وجود ـ کابل ۱۳۵۵ ش

۷۱ ـ دپښتوژبي اوادب موقف دمرکزي ایشیادخلکوپه

تمدنونوکي (پښتو- انګرېزي) کابل ۱۳۵۶ ش انګرېزي ژباړه يې دعلامه حبيبي نه ده .
۷۲ ـ انتخابي ازحديقه حکيم سنايي (انتقادي متن) کابل ۱۳۵۶ش .
۷۳ ـ دافغانستان لنډتاريخ (پښتو) کابل ۱۳۵۶ ش . دا اثر اروانښاد ښېنواپه پښتوژباړلی دئ وروسته ښاغلي الحاج عبدالودودکرزي او ښاغلي داود وفا په ۱۳۷۸ ش کال بيا ترجمه او چاپ کړ !
۷۴ ـ تحقيق بروفات سنايی ـ تهران (يغما مجله) ۱۳۵۶ ش
۷۵ ـ تعليقات برتاريخ تلفظ وصرف پښتو- کابل ۱۳۵۶ ش . دااثردفرانسوي ختيځ پوه جيمزدارمستتردئ ....
۷۶ ـ خودی وبيخودی دراندیشه اقبال (پاړسي) ـ (مجله ادب) کابل ۱۳۵۶ ش
۷۷ ـ نظري برادبيات پښتو ـ کابل ۱۳۵۷ ش(په آفريده ها... کي يې "ترجمه ازعربي توسط سمندر" ګڼل سوی دئ)
۷۸ ـ متون دري ـ دکابل پوهنتوچاپ ـ ۱۳۵۷ ش
۷۹ ـ دپښتوادب په تاريخ کي قصيده ـ کابل ۱۳۵۷ ش
۸۰ ـ لغت البشتو (عربي) قاهره ۱۳۵۷ ش (داکتاب په آفريده هااونوروکي تاريخچه مختصرادبيات پشتوبلل سوی دئ ؟)
۸۱ ـ نامهای برخی ازايزدان عصرکوشانی واثرهای باقيمانده آن درادب والسنه افغانستان ـ کابل ۱۳۵۷ ش
۸۲ ـ منابع اولی تاريخ هنرکتاب سازی درعصرتيموريان ـ د يونسکو چاپ ـ ۱۳۵۸ ش . ددغه اثرانګرېزي ژباړه په لندن کي

چاپ سوې ده ۱۹۷۹ م
۸۳ ـ سواتنامه ـ خوشحال خان ختهك ـ سريزه تحشيه اوتعليقات ـ کابل ۱۳۵۸ ش
۸۴ ـ نوموركي مورخين (پښتو) کابل ۱۳۵۹ ش
۸۵ ـ دكوشاني عصراديان(انګرېزي) ـ ديونسكوپه فرمايش د كوشاني البوم له پاره ۱۳۵۹ ش
۸۶ ـ بابرپه افغانستان كي (انګرېزي) فرانسه ۱۳۵۹ (۱۹۸۰م)
۸۷ ـ روضت الفريقين ـ دابورجاموملل ابن مسرورشاشي مروی (پاړسي) تصحيح وتعليق ـ تهران ۱۳۵۹ ش
۸۸ ـ زندګينامه ابن سينا (پاړسي) کابل ۱۳۵۹ ش
۸۹ ـ شناختنامه ميافقيرالله جلال آبادی ـ دمكتوباتوسريزه ـ کابل ۱۳۵۹ ش
۹۰ ـ دبوعلي سينابلخي ژوندليك (پښتو) کابل ۱۳۵۹ ش
۹۱ ـ دميافقيرالله پېژندليك (پښتو) کابل ۱۳۵۹ ش
۹۲ ـ په اوسني پښتوکي شعركي دژوندڅپې (پښتو) کابل ۱۳۶۰ ش
۹۳ ـ په شلمه پېړۍ كي دافغانستان هنر (پښتو) کابل (دهنرمجله) ۱۳۶۰ ش
۹۴ ـ پښتونثرته كره كتنه ـ کابل ۱۳۶۰ ش
۹۵ ـ تاريخ ګويی به تعميه دراشعارقديم دري ـ کابل ۱۳۶۰ ش
۹۶ ـ داميرعلي شيرنوايی فكري اوسياسي شخصيت ـ کابل ۱۳۶۰ ش
۹۷ ـ اسماني نغمې اولاهوتي سرودونه (پښتو) کابل ۱۳۶۱ ش

۹۸ ـ امیرکروړودودمان او (پاړسي) کابل ۱۳۶۱ ش

۹۹ ـ پنجاه مقاله حبیبي ـ کابل ۱۳۶۲ ش

۱۰۰ ـ جنبش مشروطیت درافغانستان (پاړسي) کابل ۱۳۶۳ ش .

ترمرګ وروسته یې چاپ سو.

۱۰۱ ـ مجمع الغرایب ومزارعلوی دربلخ (پاړسي)

۱۰۲ ـ جغرافیای تاریخی افغانستان (پاړسي) ـ څوبرخي یې چاپ سوي دي.

۱۰۳ ـ تاریخ تجزیهٔ شاهنشاهی افغان ـ نوی چاپ

۱۰۴ ـ درد دل وپیام عصر ـ نوی چاپ

دعلامه عبدالحی حبیبي درې زامن اویوه لور پاته دي چي تر ننه پوري (۱۳۸۰ ش) ټول ژوندي دي .

ډاکټرحبیب الله حبیبي

دعلامه عبدالحي حبیبي مشر زوی دئ چي په ۱۳۱۸ ش کال دلیندۍ پرلسمه دکندهارپه نوي ښارکي زیږیدلی دئ .لومړنی زدکړي یې دکندهارښارپه شالمار ښوونځي کي پیل کړي اولومړی ټولګی یې د کندهاردتوپخانې په مکتب ، دوهم او دریم ټولګی یې په چمن کي هغه وخت چي پلار مرحوم یې دافغاني وکیل التجار په توګه هورې وظیفه درلوده ، پای ته رسولی ، څلورم ټولګی یې دکابل ښارپه غازي لیسه کي ، له پنځمه تر اتم ټولګي پوري یې په پېښورکي او له اتمه تر څورلسم ټولګي پوري یې په کراچی کي درس لوستی دئ . پنځلسم اوشپاړسم ټولګی یې دکابل پوهنتون په ساینس پوهنځي کي بشپړکړی اوتر څومیاشتو معلمی وروسته یې په طب پوهنځي کي خپلو لوړو زدکړوته دوام ورکړی دئ چي تر

فارغېدلو وروسته يې دکابل په ابن سينا روغتون ، دجلال آباد ښار په ملکي روغتون او دکابل د وزيراکبرخان روغتون داتناني ناروغيو په څانگه کې دډاکټر په توگه کار کړی دئ . په ۱۹۷۶ م کال دعالي تحصيلاتو لپاره کاناډا ته تللی او په ۱۹۸۷ م کال دامريکا د داخلي امراضو دتخصص له ازموينې څخه تربرياليې کېدو وروسته تر ننه پورې د امريکاپه باسټن ښارکې د داخله ډاکټر په توگه کار کوي . دخپل مسلك څېنې څېړنيزې ليکنې يې دامريکاپه طبي مجلوکې خپرې سوې دي .

ډاکټر حبيب الله حبيبي دده دخپلې وينا له مخې دگوښه گير طبيعت څښتن دئ .په جوله تر خپل عمر ډېر څوان ښکاري . يوه لور لري چې پرتمينه نومېږي او وايي چې دنامه په ايښوولو کې يې دشيخ متي بابا دا شعر (که غردئ ښکلی پرتمين دئ) اغېزه دخيله ده .

انجنيرميرويس حبيبي

دعلامه حبيبي مرحوم منځوی زوی دئ چې د۱۹۴۲ ع کال دمې پر شلمه په کابل کې پيداسوی دئ . لومړني تعليمات يې دکابل په عالي تخنيك کې کړي اوپه ۱۹۶۲ ع کال دکابل پوهنتون په انجيري پوهنځي کې شامل اوپه ۱۹۶۷ ع کال دهماغه پوهنځي له ساختماني څانگې څخه اول نمره فارغ سوی دئ . ماسټري له لندن يونيورسيټۍ څخه د Health Facilities Planning په څانگه کې اخيستې ده . رسمي کار يې دروغتيا وزارت دروغتيايي چاپېريال په څانگه کې پيل کړی او دافغانستان دځينو سيمه ييزو روغتونونودساختماني چارو او پلان گذارۍ په برخه کې فعاله ونډه

اخیستې ده چي په هغوکي د جلال اباد دوه سوه بستریز روغتون ، د کندهار ۲۵۰ بستریز روغتون او هرات د ۲۰۰ بستریز روغتون نومونه یادولای سو .

انجنیر میرویس حبیبي په ۱۹۸۲ کال له هیواده مهاجر سوی او په پاکستان او هندوستان کي له څه څنډ وروسته په ۱۹۸۳ ع کال دامریکا متحده ایالاتو ته له خپلي کورنی سره راغلی دئ . اوس په New York City Health and Hospital Corporation کي د Senior Health Facilities Planner په توګه کار کوي . پخپله تخصصي څانګه کي لیکلي آثار لري چي په لندن او امریکا کي چاپ سوي دي او پرځنګ یې شعري ذوق هم پالي او په پښتو ، دري ، اردو ، او انګریزي یې څه شعرونه ویلي هم دي . انجینیر میرویس حبیبي متاهل دئ او دوه اولاده لري چي دواړه دعالي تحصیلاتو څښتنان دي .

ډاکټرخوشحال حبیبي

دعلامه حبیبي مرحوم کشر زوی دئ چي په ۱۳۲۵ ش ـ ۱۹۴۶ ع کي په کابل کي زیږېدلی دئ . لومړنی زده کړي یې په پېښور او کراچي کي ، هغه وخت چي کورنی یې دپردېسی شپې تېرولې ، سرته رسولي دي . په ۱۳۵۲ ش کال دکابل پوهنتون دعلوموپوهنځي څخه فارغه سوی دئ . دعسکري خدمت له تېرېدو وروسته یې دکرني وزارت د ملي پارکونو په څانګه کي یې کار پیل کړ او دخپلي دندې په لړ کي یې دهیواد بیلابېلي سیمي لکه واخان دره ، دپامیر غرونه ، دغورات او هزاره جات درې ، د ریګستان دښتونه او دنیمروز هامون کتلي او څېړلي دي . په دغه

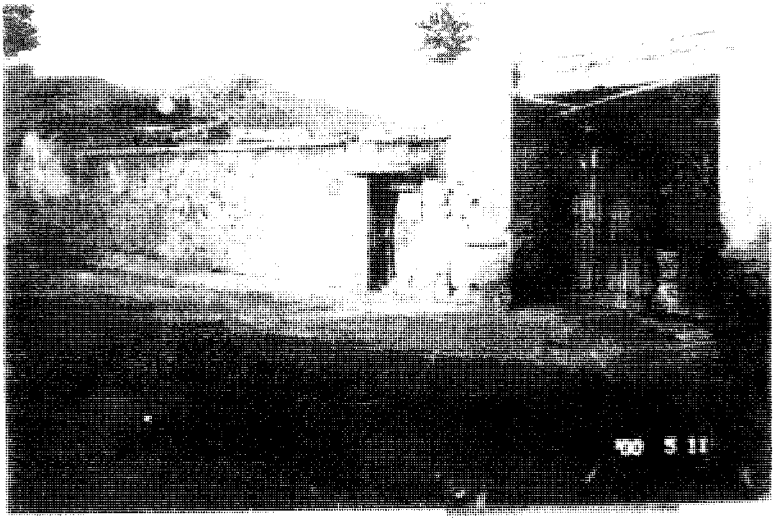

وخت کي دجمهوري حکومت په پلان کي د افغانستان دملي پارکونودبنسټ ایښوولو پروژه شامله وه او خوشحال حبیبي دهمدې پروژې فعال غړی و . په دې لړ کي يې له یوه بورس څخه په استفادې سره دعالي تحصیلاتودبشپړېدو په غرض د امریکا د مشیگن ایالت په مشیگن سټېټ پوهنتون کي شامل او په ۱۳۶۷ ش کال يې د بیالوژی په څانگه کي دوکتورا واخیستله . خوشحال حبیبي په تېرو دوو لسیزو کي دکرني له بېلابیلو نړیوالوموسسو لکه دنړی دکرني موسسه ، دنړی دحفاظت اتحادیه اود سعودي عربستان دطبیعي منابعودساتني له ټولني سره کار کړی دئ . د رسمي وظیفې پرڅنگ يې په خپله تخصصي څانگه کي یولړ علمي مضامین کښلي چي په بیلابېلو علمي رسالو کي چاپ سوي دي . دغه راز يې دحیواناتودژوند او سلوك په باب درې مستقل کتابونه لیکلي دي .

ډاکټر خوشحال حبیبي ادبي ذوق هم پالي . دخپل مرحوم پلار ناچاپه آثار (درد دل وپیام عصر، تاریخ تجزیهٔ شاهنشاهی افغان) يې دعلامه حبیبي دڅېړنو دمرکزپه همکاري چاپ کړي دي . دغه راز يې دپټې خزانې او تذکره الاولیا کتابونه په انگرېزي ژباړلي دي چي پټه خزانه يې په ۱۹۷۷ ع کال د یونیورسیټي پریس آف امریکا له خواچاپ سوې ده .

ډاکټر خوشحال حبیبي اوس دامریکا په میریلینډ کي اوسي .

محمدرفیق حبیبي

محمدرفیق حبیبي داروانباد زین العابدین اخندزاده زوی و چي دمولوي عبدالرحیم اخندزداه لمسی اودعلامه حبواخندزاده کړوسی کېدی . د ۱۳۲۰ هـ ق کال په شاوخواکي په کندهارکي زېږېدلی دئ . نومړی داروانبادمولوي عبدالواسع اخندزاده له شاګردانوڅخه و. لومړنۍ زده کړي یې له دغه مرحوم څخه وکړې وروسته دکندهار «بیت الحفاظ» ته شامل سو اودوه کاله یې هورې زده کړوته دوام ورکړ. وروسته کابل ته ولاړ (۱۲۰۸هـ ش) اوپه دارالمعلمین کي شامل سو . له دارالمعلمین څخه تر فارغېدو وروسته په کندهارکي دښوونکي په توګه مقررسواو ورپسې سرښوونکی سو. ترسقوي دورې مخکي یې په مزارشریف کي دسرښوونکي په توګه (۱۳۰۶ هـ ش) وظیفه سرته رسولې ده . کله چي په هیوادکي سقوي اړودوړ پېښ سو، اروانبادمحمدرفیق حبیبي له کاره ګوښه سواوداعلیحضرت محمدنادرپه دوره کي بیادولتي ماموریت وروسپارل سو اوداخل دکندهارپه مستوفیت کي دتحریراتودسرکاتب په توګه وټاکل سو. څه موده یې هورې کاروکړخوله دولتي کاره یې زړه تورسواوسوداګرۍ ته یې لاس واچاوه . په دې لړکي یې په څینوخصوصي تصدیوکي کارونه وکړل څه موده دکندهارد «پښتون شرکت»ماموررو (۱۳۱۲هـ ش) ، بیاپه کراچي کي دملي بانك نماینده سو (۱۳۱۸ ش) . په پېښورکي یې هم ددغه بانك دنماینده په توګه کارکړی دئ ـ څه موده یې په

اروانباد محمد رفیق حبیبي

ډيلي کي دکندهاردسوداګري داطاق د نــــماینده په حیث کارکړی اوورووستی وظیفه یې په کابل کي وه ، دملي بانك دتفتیش داداري لوی مدیرواپه همدغه وظیفه کي تقاعدسواوپرکورکښېنوست .

اروابښادمحمدرفیق حبیبي یومنورپښتون وددولتي ماموریت اوخصوصي سرګردانیوېي سره ادبي ذوق هم پاله .. دهیواد په ورځپاڼو (طلوع افغان) او (انیس) کې مقالې خپرولې په پښتوژبه یې نظمونه ویل اوپه عربي اواردوژبویې دترجمې صلاحیت درلود اوځوکتابونه یې له عربي څخه ژباړلي دي چي چاپ سوي نه دي .

۱ ـ هدایت الحکمه

۲ ـ تتمه البیان فی تاریخ الافغان ـ داکتاب علامه سیدجمال الدین افغاني په عربي کښلی دئ .اروابښادمحمدرفیق حبیبي هغه په پښتواوپارسي دواړو ژبو ژباړلی دئ (۱۳۲۰ هـ ش) . (۱)

۳ ـ تاریخ الامم ـ داکتاب یې له اردوژباړي څخه په پښتواړولی دئ (۷ ټوکه)

اروابښادمحمدرفیق حبیبي په ۱۳۵۰ هـ ش کال په کابل کي وفات سوی دئ . دنوموړي مرحوم دنظم اونثرنمونه به له « اوسني لیکوال »څخه رانقل کړم :

دمېني مینه

مینه دي کوردئ خدمت یې پوردئ ...

---

(۱) تتمت البیان فی تاریخ افغان د اروابښاد مولوي محمد امین خوګیاني په قلم په پارسي ترجمه سوی او چاپ سوی دئ . پښتو ژباړه یې په کوټه بلوچستان کي دمحمدیوسف منصور لخوا سرته رسېدلې ده او دبلوچستان پښتواکاډیمی خپور کړی دئ (می ۱۹۷۹ م) .

اروانشاد مولانامحمد شریف حبیبي

ترکورچي ووزي بیادي وطن دئ، گران لکه تن دئ ...
راسئ چي په توڵودوطن مینه کوو، لکه دتن مینه کوو
مینه یې داده چي خدمت یې په رشتیاوسي، نه په سپماوسي.
دېره پرمخ تللې دنیا ، زه پاته ترشا...
ښاغلی پښتون سررډي پرمېنه توریالی ، څکه وي تل بریالی ـ خدای دي نوم ورك مه کاپښتونه داصفت ستادئ ، که مې رښتیاپوښتې تردې لابالادئ ...
راسه چي ولاړسوپه خدمت دوطن ورځ شپه یوه کو، آرام ونه کو، لومړی داولادګلېه روزنه ، په پوهه پالنه ، معارف ښوونځي پرانیستلي ، په هرښاراوکلي ـ نوکه بیاهم اولاددي ناپوه سي راپورته، نه دئ ښه ، ښه دادی چي ځي ګورته ...
وروسته داچي تجارت ته دي نظرکړه ، له دنیانه ځان خبرکړه ـ نن ورځ ښېل اصول دي اینبي تجارت ته ، له هغونه کاراخیستل درانه نه دي منانت ته ، که مین یې چي مروچه ، دی سي مېنه دغه لارده ، دوطن درد دپاره دواداده چي په کارده .

دتجارت په کورکي پروت یوترازودئ، ورته ناست لوړيې بازودئ ـ په لومړی پله کي یې پروته صادره ده، په دوهمه کي یې پروته وارده ده ، که شوې دواړي پلې خولې په خولې بیاښه ، که صادره پله یې درنه سوه خوراښه خدای دي نه کاچي دواړي خوګی دېرسي ، که سوونوپه چاره پسې ژردرومه غم چاپېرسي ...
بله داچي مخ راواړوه صنعت ته ، ملادي وتړه اوچته اوره ورکه وحرفت ته ـ که یې وینې په همدې دنیانازیږي . همدغه دئ چي یورپ اوامریکاپه ویاړیږي پښتون هم ځانله صنعت درلود، هم یې

حرفت درلود.

بې قدري دخپل لباس کړاودبل جامه پنډه ، په ښکاره په کالوپټ یوپه باطن واړه برښډه ...

بلمه داچي یوم درواخلمه پرکښنه داده چي په ماشین کړې خمکه زیراوزبر، هم لراوهم برهم سمه اوهم غر ـ هرلورکړه کښتونه ، شنه کړه لوی لوی ځنګلونه ...

بوټي دي ګوره په غروکي په دښتوپه شپلوکي ـ ټول دي اکسیرپه دنیاکي ، که زه ته ځان سوه کړوکیمیاکي ...

اوزګړی، پسونه دپرتربیه کړه وژغوني وړی یې دځان په ښه کړه ـ قرقل روزه په څر، که بغنه دي یادوبر ...

راسه ګوره بېکاره شی مودکاردئ ، خوکوم شی ته چي موراړیوهغه کاردئ ...

سرمایه واچوه په ګټه ، داسي نه چي ته په پټه زه په پټه ـ هوله وروره ګټه ګټه نه ده ګوره ، که غیرت دي پښتني وي له دې ګټي نه ځان ژغوره ...

دمېني مینه که لرې لاره یې داده ، دخولې خبري تنهاوینداده ـ ملادي وتړه وکارته،اوره ونیسه وبارته ،دپښتون نوم بیاژوندی کا،ځان ترټولوګړندی کا .داده دمېني مینه ترې قربانه که خپله وینه .

دنظم نمونه

ژبه

ته پوهېږې چي وحــــدت دملت څه دئ ؟

واقعي شان وشـــــوکت دملت څه دئ ؟

چه ملت پـــرې راټولیږي هغه څه دئ ؟
چه یـــوقام په پېژاندکیږي هغه څه دئ ؟
لومړی ژبه ده چي قــــام په پېژانده شي
نورڅه وروسته دي هرگزبه وړاندي نه شي
که دي ژبه ژوندۍ نه وي تــــه په مړوکي
شمېرېږ شمارنه یې هیڅکله په ژوندوکي
که دي ژبه وه ژوندۍ سربه دي لــوړ وي
اوکه نه تل به دي سیالو ته سرځــوړ وي
څودي توان وي کوښښ کــړه پخپله ژبه
پس له هغه کړه ځان پـــوه په بله ژبه
زیار وباسه د پښتوآثارراغـــــونډکړه
د پښتوغمي له خــــاورو را بربنډکړه
شعراء مـــــود نامه سره ټول تللي
ډېرآثار یې پــــــه غفلت ترلاس وتلي
عـــــلوم واړه په پښتوکي ترجمه کړه
دپښتوناوې پدې گېڼه ښــــایسته کړه
(۱۳۱۷ هـ ش)

زمونږ دزماني مشهورهنرمند سندرغاړی ښاغلی دوکتور محمد صادق فطرت ناشناس دارواښاد محمدرفیق حبیبي زوی دئ دهیواد په ثقافتي ډگر کي دښاغلی دوکتورفطرت درول په باب بویه خانگړی کتاب ولیکل سي .

****

لالا محمد سعيد حبيبي

د زین العابدین اخونزاده زوی او دمحمد رفیق حبيبي مشر ورور و چي دافغاني محصلينو په لومړۍ ډله کي شوروي اتحاد ته دتحصیل لپاره تللی او په مخابراتوکي يې تخصص اخیستی و . نوموړی په کابل کي اوسېدی او دوخت له منورينو سره محشور و .دمخابراتو په څانگه کي ديوه متخصص په صفت کارکاوه . مړينه يې د۱۳۲۷ ش په حدودو کي پېښه ده .

دلالا محمد سعید خان حبيبي دري زامن اوديوه لور پاته سول . مېرمن يې لکه وړاندي چي مو ولوستل د اروابناد مولوي عبدالواسع شهيد مشره لور (بي بي اسماء) وه .يو زوی يې عبدالهادي حبيبي نومېږي چي دحربي مکتب له لمړنيو زده کوونکو څخه و چي د ټانك په څانگه کي يې په انگلستان کي لوړ تحصيلات کړي دي . په ۱۹۴۹ ع کال پاکستان ته تللی او اوس هوري اوسي . دپاکستان راډيو له فارسي پروگرام سره همکاري لري .(۱)

بل زوی يې زموږ د وخت معروف علمي او مطبوعاتي شخصيت بناغلی دوکتور محمود حبيبي دئ چي د ژورناليزم په څانگه کي يې په فرانسه کي لوړ تحصيلات کړي دي . دهيواد په کلتوري موسسو کي يې له رياسته نيولې تر وزارته کارکړی دئ . وروستی وظيفه يې دسنا مجلس مشرتوب و. اوس په کابل کي اوسي .

---

(۱) دبناغلي انجنير ميرويس حبيبي يادابنت

مولانامحمدشریف حبیبي

اروانښاد زین العابدین اخندزاده دري زامن درلودل .د دوو زامنو محمدرفیق حبیبي اومحمدسعیدحیبیي (مشهورپه لالا) په باب مخکي ورغږېدو- دریم زوی یې محمدشریف حبیبي وچي په کندهارکي د (مولانامحمدشریف) په نامه خلکوپېژاند . دپښتوژبي نقادلیکوال واوکله کله یې نظم هم کیښل . پرفارسي سربېره په عربي اردواوانګرېزي ژبو پوهېدی . پرخصوصي تحصیلاتوسربېره یې دجراحی اوطب کورسونه ویلي و - په دارالمعلمین کي یې هم زده کړي سرته رسولي وې اوترفارغېدووروسته یې دښوونکي په توګه ۱۲ کاله خدمت کړی و. دکندهارادبي انجمن سرګرمه غړی واوکله چي علامه عبدالحی حبیبي مرحوم دکندهارطلوع افغان په بشپړه توګه پښتوکړ .. اروانښادمحمدشریف حبیبي یې له همکارانوڅخه و. له طلوع افغان اوپه مجموع کي دکندهارله مطبوعاتوسره دمولاناهمکاري همېشنی وه . خورااوږدې مقالې اومفصل مضمونونه یې ورته لیکل.

مولانامحمدشریف حبیبي دهیوادپه درددردمن لیکوال و د هیوادوالوپرنېستمنه ورځ یې زړه خوږېدی خودهغوناوړو عادتونو - ناپوهیوبه کله کله دعصبانیت تردرجې درداوه . په ظریفه لهجه یې توندي انتقادي خبري کولې. مولانامحمدشریف حبیبي په ژوندکي تل پرمخ وهل سوی و اودخلکوبې قدری دبرخورولی و. لیکنویې زیاتره انتقادي اړخ درلود.

مولانامستقل آثارهم کښلي ووچي نومونه يې په دې ډول دي :

۱ ـ اوسني سرمايه داران

۲ ـ خواص اوعوام

۳ ـ اجتماعي ړوغ

۴ ـ آس نامه (۱)

دمولانامحمدشريف ظرافتونه په کندهارکي ډېرعام سوي اودمعاصرينودخولې وردګرزېدلي دي. کله چي په هېوادکي ددوهمي ديموکراسۍ دراتګ په وخت کي دوخت صدراعظم دوکتورمحمديوسف کندهارته په دوره راغلی و (   ) اوپه هيوادکي يې داساسي قانون اوديموکراسۍ په باب دخپل حکومت پيغام خلکوته رساوه ، دکندهارځينوخلکوله مولاناڅخه وغوښتل چي په دغه رازديموکراتيکه فضاکي ملت ته خپل پيغام ورسوي . وايي دی پريوه ډېره ودرېد (لکه رشتياچي يې ملت مخاطب وي) اوپه لوړآوازيې وويل" اې ... ملته ! سپی آينده درته ګوري . " دمولانادغه وجيزه وشمه خبره په کندهارکي دومره عامه سوې ده چي عوام اوخواص يې دواړه په خبروکي دوجيزې په توګه کاروي . مولانا محمدشريف حبيبي ټول ژوندپه تجرد کي تېرکړ او واده يې ونکړ . دژوند په وروستيوشپو کي دکندهارښاردهرات دروازې چوك ته نزدې په يوه کوټه کي اوسېدی . په ۱۳۴۹ ش کال په کندهار کي مړ سو. د ښخولوسرښته او لګښت يې ښاغلي

---

(۱) په دغوآثاروکې"اوسنی سرمايه داران" او"آس نامه" ماهغه وخت وليدل چي نوموړی مرحوم دکندهارپه کلاقصيل کي دمولوي عبدالواسع اخندزاده په مسجدکي اروانښادمولوي محمدامين خوګياني ته دکتلوله پاره راوړی و. مرحوم خوګياني په دغه وخت کي له کابله ، کندهارته راغلی و.

عبدالرحیم هاتف پر غاړه واخیستله . جنازه یې خواره بوښکې وه او لکه په ژوند چې دزماني ناخوالو پرمخ وهلی و ، مړینه یې هم دیوه بېوزله دانشمند مړینه وه . د ژوند ټول مایملك یې دلرګو یو صندوق و چې په هغه کې دده خپل لیکلي آثار او کاغذونه او یو شمېر تسبیح خوندي وې . داصندوق دکندهاردعالي دارالمعلمین دهماغه وخت مدیر ښاغلي احمدزي واخیست .(۱) وړاندې مې وویل چې مولانا حبیبي د طلوع افغان همکار و . په دغه اخبار کې یې خورا ډېرې لیکنې خپرې سوې دې چې ماته اوس میسرې نه دې نود لیکنې نمونه به یې له اوسنې لیکوال څخه رانقل کړم

کونډه

دخورلسمې سپوږمۍ رڼاشاوخواته خپره وه . دآسمان په لمن کې دسپوږمۍ پلوشوکوچنې ستورې نهام کړي وو .خوغټ ستوري لکه دشلیدلې غاړګۍ مرغلرې لرې اونژدې برېښېدل ...دلوی سیندپورته خواته داوبوډم دسپوږمۍ په پاکه رڼاکې یوه روڼه سطحه تشکیله کړې وه اوچیرې چې دساحل له لوړوځنډوڅخه توري سایې رالوېدلې وې نودطبیعت داتابلوېې ډېره رنګینه کړې وه.

دسیند راسته اړخ ته چې دګڼوونواوخاشوډك ځنګل مخ پرکښته غزېدلی و کله چې به د نازك بادڅپه ځنې ومونښته ددرختوپه پاڼوکې به نرۍ نرۍ شورشورشروع سو. دسیندپرټوله شاوخوایوه درنه آرامي اوچوپتیاخپره وه ، یواځې هغوښوراندہ سایوبه په دې بیده صحنه کې حرکت راوستی چې دځنګله له درختوڅخه پرمځکه

---

(۱) ښاغلی احمدزی د دوکتورمحمود حبیبي له خسرګنۍ څخه دئ .

رالوېدلي وې اود بادپه نريوڅپوكي ښوربدلي.

دسپوږمۍ رڼااوپه اوبوكي دهغې انعكاس شاوخواتوله روښانه كړې وه هلته دلري ځايه دسيندپرغاړه يوه سايه په حركت كي وه . داسايه به دېستوريكوپرمخ كله ښه ښكاره سوه اوكله به له نظره وركه سوه ، لږوخت نه وتېرسوی چي دې سايې په چابك حركت شروع وكړه اوكله چي دځنګله خواته نژدې سوه پريوه كړه لاروروڅرخېده اودتورځنګله په خېټه كي وركه سوه .

هغه سايې چي په دې آرامه صحنه كي ښورراوستلی ودیوې خواني ښځي وه چي توربوږنی يې پرځان پېچلی و.ددې غېږدكه وه اوتربغل لاندي يې يوه كوچنی نجلی هم له ځانه سره بېوله . دابنځه ځنګله ته په ډېره وارخطايي ننوتله . هلته په ځنګله كي چي پرمځكه ددرختواوپاڼوله پيوست څڅه روڼارالوېدلې وه د بادله څپوڅخه داسي په ربړد وه لكه دهغې خواني ښځي زړه . ددې زړه آرام نه كاوه اوددرختوپه تياره كي دهرهغه ځای په لټون كي وه چي رڼابه نه وه ورلوېدلې . داچي به دهري پلني درختي شاته ودرېده اودكوم پيوست څخه به يې دسيند پرغاړه لويه لارولیدله نوبيابه يې زړه په ټكان سواومخ په وړاندي به ولاړه اوپه يوبل ډېرتياره ځای كي به يې ځان غلی كړ. دې به له ډېري بيري څخه خپل توربوږنی ژرژربرځان راوبېچی اوكله كله به يې سترګي هم پټي كړې . دې خپل ګامونه وروورو پورته كول اوكله چي به يې تربښولاندي دچوپاڼودميده كېدوآوازپورته سونوژربه ودرېدله اوبل پل به يې په آرامه پرمځكه كښېښود، هغه وخت چي داسرګردانه ښځه دتيارې په منځ كي يوې لويې پلې ته ورسېدله نودهغې په تنه

پوري داسي وموښتلمه لکه په هغه درختته پوري چي کومه زخه راشنه سوې وي . ددې په غيږکي چي يوښايسته کوچنی هغه هم داسي آرام ولکه دخپلي مورله اضطراب څخه چي خبرو. دی به آرام وخوکله چي به يې دمورپلودده پرسترگوولوېد نوناآرامي به يې کوله خوکله چي به يې مخ ورلځ کړ نودوې ښايستې سترگي به يې په غالبانوکي گرزېدې اوهرکله چي به دپانولو منځ څخه دسپوږمی کومه پلوشه پربرابره سوه شنه خوله دخندابه ورته ولاړ، اوکله کله به يې داسي ورواخيست چي کوچنی سربه يې هم ورسره ښوروواه .ددې ترچپه بغل لاندي چي کوچنی نجلې ولاړه وه هغې هم څه نه ويل ، يواريوار به يې مخکي ته وکتل اوبيابه يې سرورهيسته کړاودمورمخ ته به يې وکتل، څوانه ښځه ربږدېدله اوآرام يې نه درلوداوهره پلابه يې کوچنی نجلې کنبکنبله او ورته و به يې ويل
"ملالي! الله په بلادي مرگ سه ، آرامه ودرېږه مه ښوره "
کوچنی معصومي نجلی به پرمورلاس راوگرزاوه اوپه کوچنی آوازبه يې ورته وويل "ادې! ډېره ډېره ښورې . هه آ ، هه آ اوس خوته ښورې . گوره ستاپوږنی څرنگه ښوري" څواني ښځي په ډېره وارخطايي ددرختوله پيوست څخه لويي لاري ته سترگي نيولي وې. اويواربه يې ورووروداسي آوازترخولې ووتی :
" الله ته خومووينې !اه و، خدايه په څه گناه دي نيولي يو، خدايه زه که گناکاره يم ته ددې مومنانوروی ته وگوره . خدايه مورخوهيڅوك نه لري . اوه..." دامهال چي به کوچنی نجلی دمورخبروته غوږنيولی و، په آرامي به يې پرهغې لاس راوځرخاوه اومخي ته به دې ودرېده اوپه کوچنی ژبه به يې ورته وويل "ادې زه

داسي ببلبزم (بېرېږم) " موربه يې ژرلاس پرراوڅرخاوه اوپه ځان پوري به يې ټينگه زره اوورته وبه يې ويل "ملالي! بلادي واخلم، خودادی زه درسره يم . اوس دستي د مامك كره ځو. هلته به بس شيدې اوغوړي وخورواوبيابه كراره بيده سو. ښه، ږغ مه لره ، بشردي جارسم" كوچنۍ نجلۍ به دامهال سترگي دمورخولې ته نيولي وې اوپه كراره به يې اړخ ته راغله اوداسي به يې ورته وويل "شه دی، ادې شه " ته نوهم مه شوره (ښوره)! كاكودي خدای مل (مړ) کی. شه ادې چي كاكومل(مړ) شي موږ(موږ) به بياكول (كور) ته لال(ولاړ) شو."

دكوچنۍ نجلۍ كوچنيوخبرودمورستونی له ژړاڅخه وپرساوه خودبېري څخه يې ترخولې ږغ ونه وت.

د پنډواونږيودرختولـه پيـوست څخه څواني ښځي هرآن دسيندپرغاړه لاره څارله ، دامهال له ليري څخه ددوكسوتېزي تيزي خبري دبادپه څپوكي ددې غوږوته راورسېدې. دلوېي پړې شاته ولاړه ښځې دزړه ټپ ټپ په توفان كښبوت اوازبستی (۱) چه له وارخطايي څخه يې خوله وچه سوې وه دوچ ستوني څخه يې بې اختياره غږچ غږچ شروع سو.

هـغـه خبـري چـي بـادرارسـولـې وي دهـغـودووكـسـو وې چـي دسيندپرغاړه پرلويه لاربه دې پسي راروان وه.

كله چي ښه رانژدې سول بياترهغوچي آوازيې وركېدی دځواني ښځې غوږوته داخبري ورسېدلی.

---

(۱) ازبستی ازبسكه (پارسي)

ـ ښه! سالو! (١) ولاړه خوالله که سي .

ـ هو، چیري تلی سي ، کوم ځای لري؟

ـ "سالو! زمادایوه خبره په ټینګه ومنه چې زه ترځان تېرېږم خوترخپلي کونډي تېرېدای نسم .. " ته ووایه زماغیرت به څرنګه دامني چي زمادوروړکونډه دبل ښښه واوړي. په مرګ بندنه یم دچاپرواهم نه لرم، خپله مي کونډه ده اوخپل مي یتیمان دي.هو! پرمیراث به یې اووه وغزوم . دقاضي اوحاکم په لارمي هم حق دئ اودموك(رشوت) پرځای چي ځان ګرووم هم حاضریم "په یوه پنډه خندا" ښه نوسالوته ووایه چي دابه نوڅوك زمادپنځې وباسي . اوکه ترې هم تېره سي نوداسي خبري په څودانوکارتوسوښه فیصله کیږي. باوروکه سالولالا! چه پرخپله کونډه اومیراث به ډېرسرونه ترخاورولاندي کوم.

دامي فیصله ده اوپرېږدم یې هم نه. نوچیري به ولاړه سي . وروړلري! هاورور... هغه پخپله دحبیب الله خان دغلاپل پرختلی اوپه کلي کي یې ملااوبازواکاکشف الحال ورخراب کړی دئ سباوبل سباپه لوټکه اخته کیږي والله که یې خورته پام لاسي. نودابه څرنګه زماځخه خلاصه سي ؟

(دکتاب پای)

---

(١) ښتنانه « صالح » ته د اسم تصغیر په بڼه « سالو » وایي .

اخځونه

۱ ـ خپل ـ هارون ـ آفریده های مهجور علامه حبیبی ـ کابل ـ ۱۳۶۷ ش

۲ ـ دزرغوني یاد ـ دمقالو مجموعه ـ کابل ـ ۱۳۶۲ ش

۳ ـ روهي ـ کاندید اکادمیسن محمد صدیق ـ د پښتو ادبیاتو تاریخ ـ معاصره دوره ـ پېښور ـ ۱۹۹۹ م

۴ ـ ظفر کاکاخېل ـ سیدبهادرشاه ـ پښتانه دتاریخ په رڼاکښې ـ پېښور ـ ۱۹۶۵ م

۵ ـ غبار ـ میرغلام محمد ـ افغانستان درمسیرتاریخ ـ چاپ ۱۳۶۶ ش

۶ ـ خلمی ـ محمد ولی ـ دکندهارمشاهیر ـ ۱۳۶۸ ش

۷ ـ وکیلی ـ عزیزالدین ـ تیمورشاه درانی ـ کابل ـ ۱۳۴۶ ش

۸ ـ وکیلی ـ عزیزالدین ـ تاریخ خرقهٔ شریفهٔ قندهار ـ کابل ـ ۱۳۶۷ ش

۹ ... پښتانه شعراء ... لومړی ټوک ... دوهم چاپ .. پښتوادبي مرکزپاکستان ـ ۱۹۸۴ م

۱۰ ـ دحاجی جمعه بارګزي دېوان ـ کابل ـ ۱۳۶۰ ش

۱۱ ـ دیوان جناب طرزی صاحب ـ سردارغلام محمد خان طرزی ـ ۱۳۰۹ ق

۱۲ ـ آریانامجله ـ دحوت ګڼه ـ کابل ـ۱۳۴۵ ش

۱۳ .... هروی ... محمد وزیر ... یادی ازدانشمند مورخ نامور افغانستان مرحوم پوهاندعبدالحی حبیبی قندهاری ـ کاناډا ـ ۲۰۰۱ م
۱۴ ـ مزارات هرات ـ تصحیح ، مقابله ، حواشی و تعلیقات از فکری سلجوقی ـ کابل ـ ۱۳۴۶ ش
۱۵ ـ غیاث اللغات ـ چاپ تهران ـ ۱۳۶۳ ش
۱۶ ـ لمر ـ جریده ـ شماره ۱۹ ـ سال دوم ـ کانادا ـ ۲۰۰۱ م
۱۷ ـ دهخدا ـ لغتنامه ـ چاپ تهران
۱۸ ـ افغان ـ ملاعبدالباقی ـ تهذیب الواجبات ـ ۱۳۶۶ ش
۱۹ ـ هوتك ـ محمد معصوم ـ وياړونه ميوندونه ـ په « میوند د افغانستان تاريخي ځلی » کي چاپ .
۲۰ ـ منهاج العابدین ـ دعلامه حبو اخوندزاده ـ لاهور ـ ۱۳۴۰ ق
۲۱ ـ پښتانه شعراء ـ دوهم ټوك ـ کابل ـ ۱۳۲۱ ش
۲۲ ـ زلمی ـ هیوادمل ـ فرهنگ زبان وادبیات پښتو ـ لومړی ټوك ـ ۱۳۵۶ ش
۲۳ .... مجموعهٔ اسناد و مدارك چاپ ناشده دربارهٔ سیدجمال الدین مشهوربافغانی ـ تهران ـ ۱۳۴۲ ش
۲۴ ـ افغان یاد ـ دمقالو مجموعه ـ کابل ـ ۱۳۶۰ ش
۲۵ ـ هوتك ـ محمدمعصوم ـ پوخ کانی ـ کاناډا ـ
۲۶ ـ تاج التواریخ ـ دبمبی چاپ ـ ۱۹۰۴ م
۲۷ ـ فرانك ـ مارتین ـ Under The Abslute Amir ـ ۱۹۰۷ م
۲۸ ـ حبيبي ـ عبدالحی ـ دمیافقیرالله پېژندلیك ـکابل ـ۱۳۵۹ ش
۲۹ ـ هوتك ـ مولوي صالح محمد ـ پاشلي ویناوي ـ ۱۳۶۹ ش

۳۰ ــ حبیبي ــ عبدالحی ــ جنبش مشروطیت درافغانستان ــ ۱۳۷۷ ش
۳۱ ــ فهرست نسخ خطی ارشیف ملی افغانستان ــ کابل ــ ۱۳۶۳ ش
۳۲ ــ سراج الاخبار ــ پنځم کال ــ لومړی گنه ــ ۱۲۹۴ ش
۳۳ ... افغاني شمله ... دمقالو مجموعه ... د ډاکټر طارق رشاد راټولونه ــ ۱۳۷۹ ش
۳۴ ــ پښتو پښتو قاموس ــ دافغانستان دعلوماکاډیمي ــ کابل ــ ۱۳۶۱ ش
۳۵ ــ معجم المفهرس ــ محسن بیدارفر ــ انتشارات بیدار ــ قم ــ ۱۳۶۶ ش
۳۶ ــ رویداد لویه جرگهٔ دارالسلطنهٔ کابل ــ ۱۳۰۳ ش
۳۷ ــ طلوع افغان ــ اتم کال ــ اتمه گنه
۳۸ ــ فرهنگ ــ میرمحمدصدیق ــ افغانستان درپنج قرن اخیر ــ ۱۳۷۳ ش
۳۹ ــ بینوا ــ عبدالروف ــ اوسني لیکوال ــ دریم ټوك
۴۰ ــ رفیع ــ حبیب الله ــ پښتو پانگه ــ لومړی ټوك ــ ۱۳۵۴ ش
۴۱ ــ رفیع ــ حبیب الله ــ پښتو پانگه ــ دوهم ټوك ــ ۱۳۵۶ ش ــ کابل
۴۲ ــ رفیع ــ حبیب الله ــ پښتو خپروني ــ لومړی ټوك ــ ۱۳۵۶ ش
۴۳ ــ هلالي ــ دکتورعبدالحکیم ــ پښتوقاموس لیکنه ــ کابل ــ ۱۳۵۴ ش
۴۴ ــ ژوندون مجله ــ داسد ، سنبلې گنه ــ ۱۳۶۱ ش
۴۵ ــ شیراني ــ محمود خان ــ چهار مقاله برفردوسي وشاهنامه ــ دپوهاند عبدالحي حبیبي زباړه ــ کابل ــ ۱۳۵۵ ش

۴۶ ـ داستاد یاد ـ دمقالومجموعه ـ کابل ـ ۱۳۶۴ ش
۴۷ ـ پته خزانه ـ عکسي چاپ ـ کابل ـ ۱۳۵۴ ش

د علامه عبدالحی حبیبی مزار